

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

ЖИТТЯ - ЦЕ МИСТЕЦТВО

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	1
СІЧЕНЬ.....	2
ЛЮТИЙ.....	8
БЕРЕЗЕНЬ	13
КВІТЕНЬ	19
ТРАВЕНЬ	24
ЧЕРВЕНЬ	29
ЛИПЕНЬ.....	37
СЕРПЕНЬ	43
ВЕРЕСЕНЬ	49
ЖОВТЕНЬ.....	55
ЛИСТОПАД.....	64
ГРУДЕНЬ	70
ДЖЕРЕЛА.....	78

ПЕРЕДМОВА

Золоте полотно віри

... Хто б розказав мені про мене: як то дивовижно переплітається в мені так багато

неймовірних чудових речей, як уміщається в мені одній стільки парадоксального та суперечливого; сама собі – я дивна; і кожен день відкриває мені все нові й нові таємниці в мені? Хто дуже глибоко пізнав самого себе і світ, хто жив за переконанням віри, той міг би пояснити мені, що маю з тим усім робити. Для мене на цьому відтинку життя такою людиною виявився Митрополит Андрей Шептицький.

Якось раз мене зовсім несподівано осяяла думка – упорядкувати книжечку, в якій були би думки Митрополита Андрея на кожен день року. На той момент я займалася зовсім іншими речами та ще й не українською мовою, тому ця ідея мені видалася справді зісланою з Небес. Бо, чесно кажучи, ми, пересічні вірні, далекі від його глибоких богословських розробок, не можемо вповні оцінити духовної спадщини. Адже багато святих стало такими популярними якраз завдяки збіркам афоризмів, сентенцій, притч, повчань, історій, де блискавично вражає високий рівень мислення, глибина духовного досвіду, оригінальність образного вислову.

Отож при цій нагоді я подивилась іншими очима на твори Митрополита Андрея: я шукала в них відповіді на конкретні питання, які хвилюють мене у щоденному побуті. Тональність розважливої мудрості не просто захоплює та переконує, а умиротворює, бо подає вичерпну відповідь і тим звільняє від тривоги, неспокою.

Скільки прекрасних метафор відкрило мені це нове знайомство з Митрополитом Андреєм! Він говорить, що коли людина народжується, то Господь прив'язує її душу до себе золотою ниткою, приймає за свою дитину, вимагаючи лиш одного – жити християнським життям. А й справді, скільки нас, тих, хто прийняв святе Хрещення і з тією золотою ниткою мандрує по білому світі? Нас тисячі тисяч, і кожен тією своєю ниточкою, переплітаючись разом із іншими, творить золоте полотно віри, що напинається між небом і землею. Зрештою, в цій збірці є ще чимало образів-символів, які глибоко розкривають сутність людського покликання на землі.

Галина Доманська

грудень 2000 р. – квітень 2001 р., Рим.

СІЧЕНЬ

1 Коли Господь Бог чоловіка на цей світ пускає, в'яже його з Собою, наче якоюсь золотою ниткою, якби якимсь сильним ланцюгом, що з одного боку самого Господа Бога в небі тримається, а з другого боку душі християнина держиться. Та золота нитка, та свята зв'язь, що християнина з Богом тримає, є в тому, що Всевишній Бог приймає чоловіка за Свою дитину, за Свого сина. Чоловікові, як Своему синові, дає Бог із неба Свою святу ласку та всякі Свої дари. А за те домагається Бог від чоловіка, щоб Його св. закону в житті тримався та ніколи не робив нічого такого, що законові Божому противилося б.

Все те дається через Св. Хрещення. В ньому, власне, зав'язується поміж християнином і Господом Богом та свята зв'язь синівська, що їх лучить.

... Через таке зав'язує свята нитка між Богом і людьми. Тримається Бога з одної сторони – бо що Бог обіцяв, те і робить, – а людей тримається, коли своє роблять, коли Божий закон шанують [3, 216-217]¹.

2 Поза святими Тайнами і добрими ділами нема іншої дороги до Божої благодати, крім молитви [5, 153].

3 Хай там що, а життя є своєрідним мистецтвом, себто різниться від того мистецтва, що полягає на витворюванні зовнішніх гарних і добрих творів. Життя – це

мистецтво, а його твори – це діла розуму й волі, цілої людської душі. Як у мистецтві артистів, так і в мистецтві мудреців лиш мало коли може чоловік спиратись на певні розумування та докази, зате частіше має до діла з якимись досвідом, думками, інтуїцією, враженнями, що їх трудно брати під норму математичних формулок. Як приклад нехай послужить те, що мені колись великий артист оповідав. Малював образ жанру, представляючи нутро кімнати. В кімнаті стояв стіл, при столі сиділи різні особи, артист бився з гадкою, чи не поставити на столі вазон з квітами. Вже кілька разів і перемальовував вазон, а тепер на столі не стояло нічого. До робітні прийшов купець образів, а треба знати, що вони бували незрівнянними знавцями мистецтва. Хвилинку дивиться на образ і, звертаючись до маляра, каже: “Знаєте, я порадив би вам на тому столі вималювати вазон з квітами”. Тисячу разів у житті приходять чоловікові і самому йти за такою інтуїцією, і, річ очевидна, вміти тією інтуїцією чужих людей користуватися – це велика й дуже цінна прикмета. Та тільки не знати, чи слово “понятливість” цілком передає ту гадку, бо воно передовсім висловлює здатність розуміти річ і приймати стислу правду, подавану вчителями. Що це не та понятливість чи тямучість, про яку говоримо, – це річ ясна. Питання лише, як передати вразливість на гадку, досвід чи раду людей мудрих? [2, 351].

4 Скажіть же тепер самі, чи Ви не чули в серці того голосу ласки Божої, як дзвони кликали до молитви? Чи не обізвалося тоді й сумління твоє, мій Брате милий? Чи розум не показав тобі, ясно як на долоні, що голос, який оце кличе до церкви, до Бога, – це голос Божий? Чи не зрозумів ти тоді, що маєш святий обов’язок за тим голосом йти? А якщо ти коли за цим голосом і не пішов, чи не чув ти в серці, як благодать Божа та власне твоє сумління твій гріх тобі викидали? А гризла, сварила, напоминала тебе [4, I т., 17].

5 Мудрість шукає доріг до осягнення цілі. До неї належить усе те, що чоловік власним поступуванням може зробити, щоб осягнути ту мету. Тому мудрість мусить передбачувати ціль майбутню і до тієї цілі пристосовувати теперішнє поступування чоловіка. Те передбачення, яке і поганські моралісти, і християнські схолясти просто називають тим самим словом, якого вживається, щоб означити Боже зарядження, – словом “провидіння”, те передбачування будучини є, очевидно, найголовнішим дійством мудрости, бо від нього залежать усі її дії. Вона судить, радить, наказує, а все те робить, пристосовуючи відповідні засоби до відповідної цілі. Щоб і ціль була добра, і засоби щоб відповідали тій цілі, треба того, сказати б, віщого світла, що веде і суд, і раду, і наказ [2, 353].

6 Горе тим, що беруть лукаве за добре, а добре за лукаве, що уважають тьму за світло, а світло за тьму, що уважають гірке за солодке, а солодке за гірке [4, I т., 424].

7 Хто лиш свідомий природи людської, той не може не здавати собі справи з того, що в його душі є щедрий предмет до покаяння і поправи. Се азбука християнської психології; нема чоловіка, в котрім би життя християнське стояло на іншій підвалині, як на покаянню. Нема чоловіка, котрий би перед Богом не був грішником, котрий не мав би обов’язку каятися [4, II т., 115].

8 Ті Божі правди, вони нам такі знані, ми до них так звикли, що нам не раз, може, видаються зовсім вже знаними. Та к єсть в нашій праці над іншими, але так не єсть в праці нашій над собою самими [4, II т., 115].

9 Вправді, сама віра дає нам силу визнати за правду те, що Бог об’явив, а вже саме визнання напrawdę не може бути без якогось розуміння. Вистачає, щоб те конечне до віри розуміння було таке, як у дітей. Але без помочі віри неможливо людям навіть так

розуміти. Без помочі віри вони, люди, з Никодимом питають: “Як може це бути?” (Йо. 3, 9). Їх стосується слово Христа, сказане до Марти: “Коли віритимеш, побачиш славу Божу” (Йо. 11, 40). Без тієї віри людина нічого не побачить, нічого не зрозуміє. Але навіть і тоді, коли вже повірить, далеко буде ще від того, щоб мати бодай таку віру, як зерно гірчиці (Мат. 17,20) [2, 440-441].

10 До слабости в вірі причиняються не раз і неясні та трохи помилкові поняття про віру. Хибні поняття про віру, коли вони свідомі, можуть бути просто єрессю і можуть віру цілковито нищити. Але коли ті хибні поняття є несвідомі, себто коли є лише неясностями й непевностями, вони не становлять гріха невірства й можуть залишатися в душі з вірою, ба навіть і з живою вірою, себто з чеснотою любови Бога [2, 174].

11 Ми безнастанно в житті стоїмо перед дорогами, що в різні боки розходяться, і безнастанно мусимо вибирати між двома дорогами. Тому потрібно і цінно для християнської праведности мати безпечні і певні засади вибору. Вибір, очевидно, тим вагоміший, чим розтягається на більше сторінок життя чи на більше літ життя. А коли йдеться про той вибір, від котрого залежить ціле майбутнє життя, себто про вибір стану для молодого чоловіка, той вибір є, можна сказати, безоглядно найбільшого й першого значення. Тому з огляду на мудрість доводиться нам

говорити про вибір, особливішим способом про вибір стану, але щоб бути в змозі вичерпати предмет вибору, треба спершу перейти всі хиби, противні життєвій мудрості [2, 374].

12 Ціле пізнання людини веде ум у глибину. Із зовнішнього спостереження відчуттів веде в умови пізнання глибокого змісту. Очевидно, світло нашого розуму є скінченне, себто не є безконечне, має свої межі. Ті межі є тим даліше, чим гостріший і бистріший розум. Чим розум сильніший, тим глибше й даліше сягає. Та є речі, до яких ніякий розум людини не може сягнути. Тому треба чоловікові якогось надприродного розуму, щоби зміг сягнути до пізнання і тих речей, що їх світлом природного розуму не можна пізнати. Те надприродне світло дає дар Святого Духа, що його називаємо даром розуму. Що той дар є чимсь іншим від віри, виходило б хоч би з того, що Апостоли вже вірили, коли Ісус Христос “створив їм розум, щоб розуміли писання” (Лук. 24, 45). З того виходить, що, очевидно, треба спершу вірити, щоб тим надприродним розумом віри правди розуміти, за тими словами Пророка Ісаї (7, 9): “Якщо не повірите, не зрозумієте”. З того виходить, що віра є неначе першою чеснотою, разом з богословськими чеснотами, яких предметом є остання мета чоловіка. Вона і всі Божі чесноти є цінніша й вартісніша від дарів Святого Духа, але те не перешкоджає, що ті дари мають також свою неначе безконечну вартість і красу і що про них треба думати, дуже дбати та часто й дуже молитися [2, 245-246].

13 Що всі непогамовані чи невгамовні пристрасті є частково причиною хиб проти життєвої мудрости – це ясно, бо життєва мудрість якраз є в тому, щоб цілому життю людини накласти правило розуму. Тому пристрасті всі можуть проти того правила бунтуватися і викликати в душі спроти чи душу вести до справ противних мудрості. Але найсильніша поміж тими пристрастями або найбільш противна розумові буде якраз розпуста. Кажемо найсильніша, бо її порушення найбільше потрясають цілою душею, а через те й найбільше затемнюють розум [2, 384].

14 “Є дороги, каже Мудрець, що видаються чоловікові праведними, а кінець їх веде у смерть” (Прит. 14, 12). Що ж тоді говорити про дороги, на які чоловік стає, не приглянувшись навіть до того, що видається. А такою є дорога, на яку чоловік без уваги і необдуманно ступає. Якби хтось так само пускався в дорогу подорожі, сказали

би про нього просто, що зійшов з розуму. Іде і не знає де. Не пам'ятає на мету і не турбується чи дорога веде до якоїсь мети [2, 378-379].

15 Хитрість вишукує неправдиві й удавані дороги до якоїсь доброї або недоброї цілі. У тому виборі доріг треба розрізнити обдумання їх і виконання. Обдумання належить до пороку хитрости, виконання – до пороку обману. Обман є якимсь виконанням хитрости або хитрістю, пристосованою в практиці, введеною в життя [2, 383].

16 Є люди, для яких релігія є неначе урядовим одностроєм, якого вживають лише кілька разів у рік при патріотичних торжествах. Інші, щиріші до Бога, надягають мундир християнства кожної неділі, але потім складають його до скрині, а вбирають інший одяг на цілий тиждень. Треба сказати, що дуже важко зрозуміти таких людей [5, 44].

17 ... Недуга людської совісти є надзвичайно шкідлива ще й тому, що противиться одному з важливих, очевидно, принципів християнства. Ти м принципом є, що усі чесноти і ціла християнська праведність мусять складатися передусім з самих дрібних і малих речей; вона з природи речі є мозаїкою, зложеною з дрібних кусників, з маленьких жертв, умертвлень в дрібних речах, з уваги на дрібні речі. То й принцип дуже виразно висловлений в притчі про таланти: “Добре, слуго добрий і вірний, – каже пан, – в малім ти був вірний, над многими тебе поставлю” (Мт. 25, 12). А в іншому місці каже Христос: “Хто вірний в найменшому – і в многому є вірний, а хто неправедний в найменшому – і в многому є неправедний” (Лк. 16, 10). Бог дивиться на внутрішній стан душі, і в тому стані тільки ціла вартість доброго діла. Тим-то і маленька лепта убогої вдовиці є більшим даром, ніж найбагатші жертви багатих (Мрк. 12, 42). А совість, що легковажить малі речі, дивиться на них тільки зізовні, судить про них людським судом цього світу і є далека від Божого суду. Зрештою, наше становище перед Богом таке, що наша служба супроти Нього складається з дрібних діл. Бо ми самі малі, дрібні сотворіння, і тому здається, що необхідна консеквенція християнської покорі – уважати на малі речі [4, I т., 242].

18 Що виконане діло життєвої мудрости чоловіка рятує від гріха, видається очевидною правдою. Бо якщо рішення має бути дійсно рішенням, а наказ наказом – чеснота мудрости сама мусить обдумати й усі засоби, щоб знайти послуг у житті. Знайти всі ті засоби й вирішити, котрі засоби потрібні до виконання головного рішення життєвої мудрости, буде вибором [2, 373].

19 При тому мусимо пристосуватись і в тому до християнського життя, щоб боротьба з гріхом, зі злом також у нашому уявленні стояла при найбільших поривах до євангельської звершености. Та к воно в житті буває: сьогодні на крилах віри й любови до Бога підношуся до третього неба, а завтра зі зламаними крилами падаю немов у прірву пекельну. Нині підношу очі до неба й неба небес та всіма бажаннями серця хочу бути святим, а по хвилині переконуюся, що не вмію дотримуватися найголовніших Божих заповідей, а бодай що я наражений на тяжкі спокуси, що ведуть у важкі гріхи [2, 132].

20 Коли людина полюбить Бога, тоді для неї є милим все, що Богові належить, що до Бога веде і що Йому миле. Тоді дорогим і милим стає їй Боже слово, через яке вона краще пізнає Бога, і Божий Закон, в якому виражена Його воля, і молитва, якою з Ним розмовляє... Мила їй також кожна людина, бо в ній вона бачить Божу дитину. Та к любов Божа просвічує ціле життя людини. А головно просвічує вона взаємовідносини між людьми [5, 110].

21 Для св. Ап. Павла щире милосердя є тою прикметою, що на першому місці мусить проявлятися серед християн. Воно є неначе їхньою одежою: “Одягніться як вибрані Божі у щире милосердя, добротливість, покору” (Кол. 3, 12). А св. Яків не сумнівається грозити судом без милосердя тому, що не мав за життя милосердя [4, I т., 248].

22 Любов у всіх чистих значеннях цього слова є єдиним добром людського життя. Без неї життя нічого не варте. І чим менше любови поміж людьми, чим рідші щирі діаманти того Божого світла з неба, тим більше треба зберігати і старанно шукати всього того, чим можна хоч дрібку того діаманту знаходити. Тому треба зберігати відвічний звичай поміж християнами святкових побажань, хоч вони бувають і нудним обов’язком, і пустою формальністю, і недооцінюваною чемністю, хоч вони так часто можуть бути нещирими та фарисейськими. Та в них бодай часом можна знайти, а при добрій волі можна і вложити щось зі щирої зичливості і любови [1, 373].

23 Мудрість життя полягає в тому, щоб любити те, що насправду є добром. І хто зумів би так любити лише справжнє добро, той був би наймудрішою і святою людиною. А тим справжнім добром є те, що веде до Бога. А найбільшим, найдосконалішим і дійсним добром є сам Господь Бог. І така людина, що шукала б тільки справжнього добра, любила б Бога понад усе. А коли вже сам розум переконує тебе, що Бог такий добрий і у багато разів ліпший від усього, що є доброго на світі, тоді й ти мусиш набагато більше Його любити, ніж усі ті добра, які Він тобі дав [5, 109].

24 Принципи християнства вищі над усі розділені добра людей, вищі над усяку партійність; вони прагнуть до того, щоб усіх людей зібрати в одну родину і впровадити в людський рід цілковито-загальну гармонію і згоду. Всі суспільні групи, що представляють інтерес одної суспільної верстви або одної частини суспільності, не зможуть єднати всіх людей, тому часто ведуть їх до взаємної боротьби і в самих своїх принципах борються не лише проти супротивних принципів, але і з їх прихильниками [4, I т., 288].

25 Саме християнське життя наближає нас до Бога, воно саме є безнастанним скріплюванням нашої надії. “Наближайтеся до Бога – і наблизиться до вас” (Як. 4, 8). Якщо є щось непевного в досягненні вічної нагороди, то непевне тільки наше поступування. Ми можемо не хотіти тієї нагороди й тому можемо бути її позбавлені, але хотіти або не хотіти –залежить від нас. Ми можемо хотіти, а боячись, щоб та воля не була заслаба або змінна, зможемо вжити нехибного засобу молитви і, як каже св. Августин, “робити, що можемо, а просити про те, чого не можемо” (Про природу й ласку, гл. 43). Від нас, а не від когось іншого залежить “через добрі діла зробити певним наше покликання і вибрання” (II Пет. 1, 10). А кожне добре діло є нехибно самою Божою рукою зв’язане з вічною нагородою. Христос запевняє нас, що не лишиться без заплати навіть той, хто вбогому дасть не більше, “як склянку води” (Мат. 10, 42), а Апостол каже, що нагорода перевищує всілякі можливі труднощі й терпіння теперішнього життя та що кожне “теперішнє легке наше горе приготує нам у небі безконечну ваготу надмірної слави” (I Кор. 4, 17). Однак ніяким способом не може християнин “хвалитися не в Господі” (I Кор. 1, 31; II Кор. 10, 17). Господня ласка до людей є така безконечна, що хотів, щоб те, що є Його даром, було теж нашою нагородою, а що “в багатьох часто прогрішуємося” (Як. 3, 2), то нехай кожний із нас має завжди перед очима і милосердя і доброту Бога, і Його суворість і суд. Нехай кожний із нас судить себе, хоч би й не був свідомий гріха, бо ціле людське життя має бути

екзаменоване й суджене не людським судом, а Божим судом. Бог “освітить покриті темрявою й виявить заміри сердець, і тоді буде кожному похвала від Бога” (І Кор. 4, 5), коли, як написано: “Бог віддасть кожному по його ділах” (Рим. 2, 6; Собору Тридентського, сесія 6, декрет Про оправдання, гл. 16) [2, 200-201].

26 А вся та велич християнина, вся його сила і вся його вартість є з віри, що діє через любов з Божої благодати, бо що ж може чоловік сам від себе? Киданий на всі боки кожним вітром не раз суперечливих доктрин і наук, є жертвою людської злоби й хитрости. Ведений пристрастями то в один, то в другий бік, є в неволі тих пристрастей і людських слабкостей, без цілі життя, без керми на човні, киданим хвилями моря, без провідної гадки, без поняття про велич і чистість життя поза гробом, зв’язаний самолюбством, і гордістю, і гнівом, відданий не раз учинкам, яких мусить сам перед собою стидатися. Навіть тоді, коли наукою й витривалою працею здобув велике знання, лише одного не знає – того, що найважливіше, і того, в якому усі поодинокі минулі хвилині знання збираються в одну синтетичну велич передвічної й вічної правди. Навіть тоді, коли з благородної, Богом даної природи невірний живе тою праведністю, на яку може здобутися слаба людська природа, що ж це є в порівнянні з Христом, Божою премудрістю, що живе в серцях віруючих? [2, 177].

27 Те провідне світло християнського життя безіменний, а мудрий письменник Старого Завіту так ще пояснює (Прем. 7, 8 і д.): Мудрець оцінив її вище від царських престолів і вважав найбільші багатства за ніщо в порівнянні з нею; не порівнював її з дорогоцінними каменями, бо все золото в порівнянні з нею – це пісок без вартости, а срібло треба вважати за болото в порівнянні з нею; полюбив її понад свою душу й понад усяку красу та постановив мати її в житті за провідне світло, бо світлість її ніколи згаснути не може... “Мудрість – це безконечний скарб для людей. Хто її осягне, стає учасником Божої приязні, бо порукою йому дар знання й просвіти” (Прем. 7,14).

Шукаємо її, товаришки життя, без якої життя не має вартости, є тільки тягарем. Хоч як серце людини за нею тужить і до неї рветься, то не для себе шукає її, бо це її дар та Божя ласка, що хто її святої з неба бажає, тому вона найбільшим добром людини здається, “щоб у всьому прославлявся Бог через Ісуса Христа, котрому слава й сила во віки вічні, Амінь!” (І Петр. 4, 11; пор. ще: І Кор. 15, 23; Кол. 3, 17; І Тим. 1, 17; Юди, 25) [2, 134].

28 Євангеліє – це хресна дорога на гору Голгофту. Християнське життя – це життя, в якому людина двигає хрест, терпить і йде за Ісусом Христом. Це життя, в якому смертна людина розп’ята для світу з Ісусом Христом (Гал. 6, 14). Це життя в небі, звідкіля і Спасителя вичікуємо, Господа Ісуса Христа, що переобразив тіло нашого пониження, щоб було подібне до тіла Його світлості, силою, що може нею собі все покорити [5, 209].

29 ... Преч. Діва, працюючи над вірними, родить їх наче в Христі. А працює Вона над кожним з нас зокрема, працює більше, ніж хто-небудь інший на світі, бо працює своїми молитвами. А молитви – то найважливіша й найуспішніша праця для спасіння душ. То ю працею виробляє Пречиста Діва в наших душах Христове життя Божої благодати. Тим-то наче родить для нас і в нас Ісуса Христа. Вона поширює на нас Його життя, дає нам те життя. Тому й любить нас тою самою любов’ю, якою любить Ісуса Христа. Любить нас, попри усі наші гріхи і слабкості, задля Ісуса Христа. І не менше любить нас, не менше для нас працює; Вона дає нам Христа, наново наче родить Його. А це все робить для нас, з любови до нас, бо нас любить любов’ю, якою любить Христа [1,98].

30 Думаю, що вдячність і подяка – це для християнина річ сакральна, свята і дуже важливий обов’язок... Подяка, подібно як таїнство, стягає на людську душу благодаті з неба... Якщо над цим тільки трохи замислимося, то кожний предмет, що нам потрапить до рук, повинен бути спонукою до якоїсь вдячності Богові, який життя веде такими дорогами, на яких безнастанно стрічаємо добродійства наших ближніх [5, 32].

31 Всемогутній і милосердний Боже! – Я мав те страшне нещастя стратити благодать св. Хрещення. Знаю, що трудна для мене дорога виправдання й дорога спасення, але вірю в Твоє безконечне милосердя, вірю в Твою страшну справедливість і бажаю рятувати свою душу. А що дорогою в спасення, дорогою в оправдання є страх Твого суду й Твої кари – через Кров Твого Сина Ісуса Христа благаю Тебе: “Господнього страху навчи мене” (Пс. 33, 12), “страхові Твоєму пригвозди тіло моє” (Пс. 118, 120) [2, 187].

ЛЮТИЙ

1 ... Спільне добро чинить із людей одне тіло, а якраз те спільне добро є основою всякої любові.

Почуття й свідомість цього спільного добра, яке лучить людей, веде людину до зрозуміння, що загальне добро – то її власне добро, а ближні її – то наче вона сама! І тому тією самою любов’ю, якою людина сама себе любить, мусить вона любити й ціле людство [3, 136].

2 О, який добрий наш Спаситель! Яка безмірна любов у Його серці! Такого серця не знайдемо ні в рідної матері, ні в рідного батька! Такого серця не матиме для нас ні рідний брат, ні найщиріший приятель! [5, 110].

3 Віра, хоч і не дуже просвічена, дає достатнє розуміння Ісуса Христа, щоб людину стримувати від гріха. “А що ми пізнали Його, пізнаємо це з того, коли заповіді Його додержуємо. Хто говорить: “Пізнав я Його”, – але не додержує Його заповідів, той неправдомовець, і немає в нім правди! А хто додержує Його слово, у тому Божа любов справді вдосконалилась. Із того ми пізнаємо, що в Нім пробуємо. А хто каже, що в Нім пробує, той повинен і сам поводитись так, як повадився Він” (І Йо. 2, 3-6). Щоб осягнути повніше зрозуміння правд віри, треба передовсім позбутися всього того, що й віруючим св. Апостол Павло закидав: “Бо ви ще тілесні” (І Кор. 3, 2) [2, 441].

4 Ми вже бачили, що грішник передовсім уявляється нам як чоловік нерозумний. Побачимо ще, до якого ступеня воно відповідає цілій науці св. Письма. Знайдемо там часті картання людей за їх нерозум, а той нерозум завсідги менше або більше сходиться на одне, себто на стан гріха. Так, п’ять дівиць у Христовій притчі названі дурними тому, бо не мали оливи Божої благодати (Мт. 25, 1-13). Нерозумним названий чоловік, що будує свою хату не на скелі, а на піску (Мат. 7, 26).

Якщо замислимося над тим, що є гріх, то мусимо визнати, що нема більшого нерозуму. Стверджуємо те саме в усіх діях чи функціях Розуму. Розум спостерігає, входить у глибину речі, судить і вказує на те, що треба робити. Грішник передовсім не спостерігає. Не бачить обіцяних дібр, загрозливих кар, не видить небезпеки, не спостерігає невдячності, не видить, де правдиве щастя; зо всіх сторін слушно треба його до невидючого, до сліпого. Слова Псальма цілковито до нього пристосовані: “Не пізнали ні не зрозуміли, в темноті ходять” (Пс. 81, 5). Грішник судить про все фальшиво. Марні дочасні добра він вважає за щось знамените й велике, а безконечні добра душі вважає за ніщо. Він судить фальшиво про Бога, про себе самого, про

ближніх, а передовсім фальшиво судить про ціль свого життя і через те впроваджує в те життя незрозумілий хаос. “Сини людські, доки ж тяжкосердні, пощо любите суєту й шукаєте лжі”? (Пс. 4, 2). Звідси й дає безнастанно фальшиві ради, зле радить, себто зле означає те, що треба робити, зле вибирає поміж дорогами, що йому життя перед ним кладе. Покидає Боже джерело живої води, а копає собі криниці в болоті. За чарку горілки чи за хвилину розкіш пристрасти тратить вічну нагороду і, як у нашій притчі, сам собі життя відбирає. Можна б у тій притчі ще додати, що грішник є так влаштований, що кожної хвилини з найгіршою небезпекою життя кидається стрімголов у кльоаку, йдучи за маревом своєї уяви. З того, очевидно, виходить, що йому конечно, як спасення, треба розуму. А що йдеться про надприродне життя, про надприродну ціль і надприродні дороги до досягнення тієї цілі, треба йому і надприродного розуму, а тим є дар Святого Духа [2, 243-244].

5 Упадок віри починається від упадку в інших речах, від страти доброї совісті. Страхотливий приклад того знаходимо в колишніх християнах Іменеї й Олександрі, про котрих Апостол пише до Тимотея, що вони “відкинувши добру совість, відпали від віри” (I Тим. 1, 19). Одним словом, коли шукаємо причини того, що може віру робити слабкою, знаходимо її в цілій моральній будові християнського життя. Тільки той, хто “ходить достойно покликанню” (Ефес. 4, 1) і “в кожному доброму ділі приносить плід і зростає в пізнанні Бога, зміцнюючись усякою силою за могутністю слави Його для всякої витривалості й довготерпіння” (Кол. 1, 10-11), тільки такий правдиво “стоїть у вірі” (I Кор. 16, 13).

Щоб “стояти в вірі”, треба “сторожити, бодритися, утверджуватися” й так жити, щоб “усе в нас діялося в любові” (I Кор. 16, 13). Або іншими словами: суцільний елемент живої віри – це так боротися зі злом і так поборювати в собі пристрасті, щоб безнастанно зростати в вірі й любові. Недаремно Апостол називає віру щитом, потрібним у боях: “У всім беручи щит віри, котрим можете вгасити всі огністі стріли лукавого” (Ефес. 6, 16) [2, 172-173].

6 Ми так зрослися з нашим способом поступування; наші гріхи, хиби, слабості – то, що перед Богом єсть гріхом, – то так, якби власне серце з грудей вирвати, якби то в порох розбити, сокрушити [4, II т., 115].

7 Гріх Юди як виразне відкинення Божої благодати, відступлення від Христа і зрада Його є типом гріха християнина. У кожному грісі християнина міститься суть того, що становило гріх Юди, себто зрада Христа. Гріх Юди був звершений святотатським Причастям, тим другим головним гріхом християнина. Святотатське Причастя, якого символ лишив нам Юда в поцілунку зради, є гріхом, можливим тільки в християнина і в якомусь значенні найбільшим гріхом християнина, бодай у зовнішніх учинках. Відома річ, що найбільшим гріхом взагалі є ненависть до Бога, але святотатське Причастя як зневага Бога, розп’ятого за нас, і потоптання Його безконечної любови, є таким образом, таким, сказати б, символом ненависти до Бога, що в дійсності тільки несвідомість чи засліплення грішника може зробити, що нею не є [2, 202].

8 Свята Церква радить, напоумляє і просить причащатися і сповідатися щонайменше чотири рази в році, а наказує – раз на рік. І хто того наказу не слухає, той тяжко грішить непослухом супроти Церкви і грішною байдужістю до свого спасіння; той грішить проти самого себе; шкодить своїй душі; той поводить з душею так, як людина, що дає тілові отруту [5, 89].

9 У роздумуванні над науковими правдами розум може помилятися в подвійний

спосіб: або виправдовуючи фальшиві висновки з правдивих преміє, або коли виходить із хибної настанови чи то хибних преміє та доходить до конклюдентів, хоч би й правдивих. Та к само душа може допуститися гріха чи мати порок, противний життєвій мудрості, або в тім, що йде до цілі, яка не є правдивим, а лише примарним добром, або коли до якої-небудь, хоч би й доброї, цілі вживає неправдивих і нещирих засобів. Перший порок – це мудрість тіла, другий – це хитрість [2, 382].

10 А навіть тоді, коли розум і не помиляється, – навіть тоді ще зуміє не раз воля викрутитися від того, що розум показує їй як добро, – а береться за те, що собі злюбила, хоч воно добрим і не є.

Крім того, мало речей на світі, у яких розум докладно й всесторонньо бачив би саме добро так, щоб уже конечно тягнула до цього добра і воля.

Не раз те, що є добріш для душі, є прикрим для тіла, а знову те, що догоджає тілу, – те шкодить душі [4, II т., 41].

11 З браку життєвої мудрости походить нерозвага чи нерозважність (*imprudencia*), якої відмінами є поквапність (*praecipitatio*), нерозсудливість (*inconsideratio*) і змінливість (*inconstantia*). А що до життєвої мудрости в її суті належить старанність (*sollicitudo*), доведеться нам говорити і про недбайливість чи байдужість (*negligentia*).

До хиб, які вдають життєву мудрість, треба зачислити хитрість (*astutia*), тілесну мудрість (*prudencia carnis*), далі обман (*dolus*) і підступ (*fraus*). А якщо запитаємо про корінь тих хиб чи пороків, то треба буде сказати, що ним є, з одного боку, розпуста (*luxuria*), а з другого боку – захланність (*avaritia*) [2, 375].

12 Змінливість полягає у своїй суті на відступленні від доброго свого рішення. А від свого рішення чоловік звичайно буде відступати через неупорядковане прив'язання до чогось, як довго жадоба душі не змінить рішення, так довго чоловік стоїть твердо при своїм та противиться порушенням пристастей. Та якщо чоловік є непостійний і змінливий, його рішення буває таке слабе, що від нього відступає. А якщо рішення є звершенням діла життєвої мудрости, то й відступлення від рішення треба приписувати пороковій нерозважності (*imprudencia*). Цей порок бере справді верх у душі теж із причини браку інших моральних чеснот, себто з браку здержаности чи мужности, але все таки він належить до ума – змінливість є пороком ума.

Типом змінливости є цар Саул в останній добі свого життя, в якій переслідував Давида. Переконуючися про чесноти і про вірність Давида, кілька разів з хвилини в хвилину цілковито змінювався. Перед хвилиною хотів убивати, за хвилину промовляв до нього ласкаво і сердечно, щоб знову в короткому часі вернути до своєї ненависти і поставити убити Давида (пор. I Цар. 26, 1-16 і 21-25) [6, 379].

13 ... Нерозважність може бути причиною тяжких гріхів, оскільки є відверненням від Божих правил, себто є або погордою, або відкиненням чи нехтуванням Божого закону. Але й може бути без погорди Божих правил і без порушення того, що належить до конечних передумов спасення, і тоді може бути лише повсякденним гріхом. Якщо говоримо про гріх нерозважности, то, так само як при кожному грісі, людська воля мусить бути вільна. Вона звернена не до самої нерозваги, бо ніхто не хоче бути виразно нерозважним. Але воля звертається до нерозважного акту, себто чоловік нерозважний хоче діла перед гадкою, діла необдуманого. Можна сказати – без тями береться до діла [2, 275].

14 Натомість чоловік лінивий, до праці тяжкий, буде тягарем і для родини, і для цілої громади; не лишень маєток змарнує, але через лінивство стане з часом нездатним до праці, бо за лінивством увійде в його душу всяка гниль і всяка нечистота моральна

[4, II т., 3].

15 Уявім собі людину, що прокинулася з летаргічного сну в домовині. Чи та домовина закопана глибоко в землі, чи покладена в якомусь підземеллі, чи смерть у ній наступить через брак повітря в недовгій хвилині, чи нещасний, маючи досить повітря, буде мусити вмирати голодною смертю. Одним словом, розбираючи всесторонньо становище чоловіка, уявім собі, які будуть його враження, які гадки і як буде діяти: чи рятувати життя, чи видобуватися з тієї в'язниці, чи згодитися з долею і прийняти Божу волю. Важко собі уявити становище гірше, – становище, що проникало б у душу більшим жахом. У такому становищі можна би посивіти за кілька годин. А однак становище грішника є у сто разів гірше [2, 235].

16 Ясно, що небезпека фальшивої віри в Боже милосердя як гріха, противного Св. Духові, є тим більша для грішника, чим більше має гріхів. Свідомо того гріха не допускається, коли хто про себе думає, що має жаль за гріхи, а в дійсності його не має. Але яка незначна межа ділить правдивий жаль від примарного жалю й правдиву надію від перебільшеної надії. Коли зважимо, що грішник, особливо той, що має гріхи чуттєвості, тратить духовий смак вічних дібр і духове почуття вічної кари, коли зважимо, що всі пристрасті, але передовсім статеві пристрасті, псують усе здоров'я й силу людських почувань та стають причиною того, що чоловік легковажить вічні й духові добра та перестає про них дбати як про добра важкі, але можливі, щоб їх досягнути, – зрозуміємо, як нелегко може чоловік сходити з правильної дороги надії одним або другим способом [2, 205-206].

17 Захланність також підштовхує людей до лицемірства, хитрощів, обману і підступів. Це доводить щоденний досвід життя. Само собою зрозуміло, що всі ті хиби душі, що вдають мудрість, є також зв'язані зі всіма іншими пристрастями й пороками душі, але, без сумніву, в захланності є той напрямок душі, що в своїй суті найбільше опирається напрямові життєвої мудрості. Бо захланність найбільше належить до хибно зрозумілої найвищої мети та до засобів, яких треба для осягнення тієї мети. Як життєва мудрість шукає доріг до осягнення тієї мети – вічного блаженства, – так захланність до дібр цієї землі шукає засобів, що ведуть до тих дібр як до найвищої мети. Звідси всі пороки, що противляться мудрості, зберігаючи її видимість, впливають із захланності [2, 385].

18 Стережіться гріха проти святої віри; тримайтеся св. Церкви. Як зрада своєї батьківщини, так і зрада св. Церкви, нашої Матері, що від дитинства до гробу веде нас і в кожній потребі подає руку допомоги, є мерзенним злочином. Пам'ятайте, що Бог дав вам ту велику ласку належати до святої католицької вселенської Церкви. Любіть її і будьте їй вірні [5, 44].

19 Злочин, скоєний в ім'я патріотизму єсть тим більшим злочином проти народу, чим більше може подобатися, чим більше може бути приводом до похвалювання, до втіхи з того, що єсть злом [4, I т., 424].

20 Ви мусите з'ясувати собі, що легковаження гадки й досвіду старших є відкиненням авторитету віку й досвіду та що упадок авторитету є завжди небезпечний. Хто відкидає авторитет старших – легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. Вкінці дійде до того, що буде відкинений авторитет Церкви, Бога і всякої етики. Небезпека таких шляхів поведінки аж надто очевидна. Хто відкине ці авторитети, тому лишається або власний його авторитет, або авторитет його партії, або близьких йому клік. Чи ж це не веде до повної анархії? [4, I т., 360]

21 А се говорю до вас, що шукаєте сили економічної без моральности, без закону

Божого. Неможливий є добробут економічний без моральності, бо є неможливий без суспільного ладу; а ладу суспільного нема, де нема рівноваги права і обов'язків. А сеї рівноваги нема, де нема етики [4, II т., 6].

22 Нема і ніколи під сонцем не буде іншої науки, яка була б відповіднішою дорогою до ладу та економічної сили, як Євангеліє Ісуса Христа! Бо нема й не буде науки, що в рівній мірі, як Євангеліє, зберігала б рівновагу прав і обов'язків людей супроти себе, – яка визначала б межу самолюбства та любові до ближнього, – яка так розв'язувала б труднощі суспільного життя. Тому, хоч би навіть і всі ви, любі брати, були багачами, але коли не будете добрими християнами, то багатства ваші не будуть тривалі [5, 210].

23 Коли доручаємо Божій Матері себе самих, тоді виконуємо неначе акт дарування, доповнюючи його благанням про поміч у житті. А коли Преч. Богородиці доручаємо потреби ближніх, цілого світу і поган, тоді сповнюємо акт любові ближнього. Ця любов ближнього скріплює прохання про поміч для себе і вчить успішніших виявів посвяти своєї парохії, родини чи хати, чи вкінці особистих своїх справ і потреб. Є в житті кожного християнина така ділянка, наче священича, в якій кожний християнин покликаний до сповнювання священичих дійств. Таким священичим діянням, доступним кожному християнинові, є вступатися перед Богом за цілий світ, випрошувати з неба Боже милосердя для грішників, рятувати від упадку душі, що живуть у небезпеці гріха, молитвою за них [1, 364].

24 Віра, що “діє через любов”, спричинює те, що добрі діла християнина світять перед людьми блиском надприродної краси, а люди “бачачи ті добрі діла”, прославляють нашого Отця на небі” (Мат. 5, 16). У величному образі, яким передає Апостол цілу історію Божого об'явлення, представляє він велич тих, що повірили. “Вірою приніс Авель Богові жертву ліпшу, ніж Каїн, і нею отримав свідоцтво, що він праведний... Вірою Енох був переселений, щоб не бачити смерті, і не знайдено його, бо переселив Бог. А перед переселенням одержав свідоцтво, що подобався Богові, без віри ж неможливо Богові подобатися... Вірою Ной, одержавши об'явлення про те, чого ще не бачено, в страсі побудував ковчег на спасення свого дому, котрим осудив світ і став наслідником праведності, що походить з віри. З вірою послушав Авраам, щоб вийти на місце, котре мав дістати в наслідство, і вийшов, не знаючи, куди іде. Вірою мешкав в обіцяній землі як чужій, живучи в шатрах з Ісааком і Яковом, співнаслідниками тої святої обітниці... Вірою і сама неплідна Сара дістала силу зачати сина помимо віку, бо вірила, що вірний Той, хто обіцяв. Тому від одного, та ще й помертвілого старця народилося множество, як зізд на небі і як безліч піску на березі моря. В вірі померли всі ті, що не прийняли обітниць, але здалека її бачили, витали й визнавали, що вони подорожні й чужинці на землі... шукають вітчизни, бажаючи ліпшої – тої, що в небі. Вірою жертвував Авраам свого сина Ісаака... Вірою про майбутнє благословив Ісаак Якова й Ісава, вірою Яків, умираючий, споминав про прихід синів Ізраїлевих... Вірою украсили Мойсея після народження... Вірою Мойсей... волів радше страдати з Божим народом, ніж мати проминаючу розкіш з гріха, за більше багатство вважаючи наругу Христа, ніж єгипетські скарби... Вірою перейшли ізраїльтяни Червоне море, неначе по сухій землі... Вірою попадали мури Єрихону... Вірою блудниця Раава не загинула з невірними... І що ще маю сказати? Бо не стане мені часу оповідати про Гедеона, Варака, Ефтея, Давида, Самуїла й Пророків, що вірою поконували царства (хананейів, филистимів, анонітів), чинили справедливість, доступали обітниць (Ісус Навин, Давид), загороджували пащі левам (Давид, Самсон,

Даніїл), гасили силу вогню (в вавилонській печі), уникали вістря меча (Давид, Ілія), ставали з сильними з немічних (Йов, Езежія, Товит), бували хоробрими на війні, побіждали у війнах, розбивали полки чужинців. Жінки діставали своїх померлих з воскресення (від Ілії, Єлисея), а інші переносили муки й терпіння з надії на воскресення. Інші були висміювані, бичовані, в'язнені, каменовані, пиловані, суджені, вмирили від меча, блукали в овечих і козячих шкірах, бідуючи, гноблені, мучені, ті, котрих світ не був достойний, скиталися по пустинях, і горах, і вертепах, і земних печерах, і пропастях, а всі вони вірою одержували свідоцтво, а всі вони, будучи свідками віри й маючи її свідоцтво, не прийняли обітниці, бо Бог передвидів для нас щось ліпшого" (Євр. гл. 11) [2, 175-176].

25 Ми говорили про різниці між мистецтвом і життєвою мудрістю, але це не заперечує того, що життєва мудрість є також своєрідним мистецтвом, мистецтвом життя, мистецтвом правильного думання, і твори того мистецтва можуть мати всі прикмети мистецьких творів [2, 362].

26 Нема вищого й кращого ідеалу для християнина, як віддати життя за віру. Смерть за віру – це участь у Христовій жертві [5, 43].

27 Велика й рідкісна це любов – віддати життя за приятеля! А безмірна і на правду Божа це любов: усіх людей, і кожного зокрема, вважати таким своїм приятелем, щоб за нього, то значить за кожного чоловіка зокрема, бажати пролити кожної хвили і будь-яким можливим способом свою кров...

Два рази природною смертю вмирати людина не може. Але Бог, що в силі й чуда творити, може винайти якийсь спосіб, – спосіб таємний і такий високий, що перевищує людський розум, – яким повторилася б жертва смерті. А вчинити це – то непомилний знак найбільшої любови – любови, готової і на жертву життя, любови, стільки разів піднесеної до вищого ступеня, скільки разів ця готовність до смерті повторюється!

Такою саме любов'ю полюбив Христос людство! – Такою є Божа любов до нас!

По всіх церквах – у всіх селах і містах – відновлюється щодня, в часі Служби Божої, Безкровна Жертва Христової смерті. І тут мають усі християни – всі ті, що признаються до Воплощеного Бога Христа та приймають Його науку, – тут мають вони новий доказ безмірної Божої любови до людства [3, 131-132].

28 ... Зі всього, що людське у Божому надприродному законі, найбільше людським є милосердя. Є то прикмета, чеснота, що на самій межі, перша у надприроді й найбільш природна в природі. Тому і така надзвичайно важлива в християнському житті. Тудою людський ум робить перший крок на дорозі до неба. Тудою й людське серце, прив'язане ще до землі, починає підноситися вгору [4, I т., 247].

29 Кожне слово молитви – це двері чи віконце в небо [5, 153].

БЕРЕЗЕНЬ

1 ... Що сталося б зі мною, коли б Христос-Спаситель не зійшов був із неба на землю?! Це страшно глибоке питання, Мої Милі Браття! І довге-довге роздумування, – на ціле життя! Коли б не було Христа, ні Його науки, ані св. ласки поміж нами, – тоді зовсім інакше виглядав би той світ, на якому живемо.

Виглядав би гірше, ніж той поганський світ перед Ісусом Христом, коли то вільно було мужеві вбивати свою дружину, а батькові – своїх дітей! Або жінку й діти продавати як худобу, – розуміється, зовсім безкарно! Тоді кожен дбав тільки про себе!

Та й лише продумував, якби то другого обманути, використати та скривдити, – або й у неволю взяти? А навіть, як кому треба було, – то і вбити!

Уявіть собі тепер, яким то страшним пеклом є такий світ, що в ньому ні справедливості, ні любови, а сама тільки кривда, сама неволя, самі сльози, саме терпіння, саме нещастя! Кому як кому, а вже найгірше жилося б у такому світі вбогому чоловікові! Не мав би він ні спокою, ні ніякої потіхи! Ніхто не бачив би його сліз, – ніхто на цілісінькому світі не мав би над ним милосердя! Довкруги нього самі вороги! Навіть батьки та й рідні браття були б йому ворогами! Бо і вони шукали б тільки свого добра; лише про себе самих дбали б і не знали б, що справедливість, а що – кривда, що любов, а що – ненависть; не знали б, що милосердя, а що – милостиня.

Мої Милі Браття! Коли б так християни добре усвідомили собі, яким то великим добром є для них всі ті порядки Христа, – а коли б з'ясували собі знову, які страшні установи, звичаї та закони нехристиянського світу, – тоді серцем і любов'ю просто прилипли б до Ісуса Христа.

Бо добре зрозуміли б вони, що насправду поза Христом нема ніякого життя, – що святою правдою є Його вислів, що Він є життям людей! О, тоді нелегко було б вирвати віру з серця таких християн! Тоді всі християни, як один муж, призналися б тільки до науки Ісуса Христа! [3, 119-120]

2 Серце чоловіка змінити, повернути до Бога – се річ надзвичайно трудна. Боже мій, яка ж то річ трудна – себе самого до Бога повернути, яка ж то річ трудна – заплакати над собою самим! [4, II т., 115]

3 Поправляйте, проте, наскільки можете, свою долю, але не нарікайте на провидіння Боже! Стережіться kwasу заздрости і пожадання чужого добра, бо Господь наказав: “Не пожадай добра ближнього свого” (Вих. 20, 47 – 10-та заповідь Божа). То значить, можеш бажати собі такого самого добра, як він має, але не вільно тобі смутитися з його добра ані хотіти йому його відібрати [4, II т., 9].

4 Про глупоту, що противиться Божій Мудрості, каже св. Апостол Павло: “Мудрість цього світу є глупотою у Бога” (I Кор. 3, 19). А на іншому місці каже, що “тілесний чоловік не приймає того, що є, Духа Божого, бо це для нього глупота і він не може цього зрозуміти” (I Кор. 2, 14). Про ту Мудрість та глупоту і про їх суперечність тепер не говоримо, а говоримо лише про ту глупоту, що противиться життєвій мудрості, яку можна назвати нерозумом. Та щоб правильно уявити всі хиби чи вади, що противляться життєвій мудрості, треба на вступі розрізнити ті хиби, які походять з браку життєвої мудрости чи якоїсь її частини, і ті хиби, які полягають на якомусь зловживанні тим, що потрібно для життєвої мудрости. Тоді хиба набуває вигляду мудрости, або вдає мудрість, чи є фальшивою мудрістю [2, 374].

5 З трьох причин журба про насущний хліб може бути гріхом. Передовсім тоді, коли чоловік так про потреби життя дбає, що ті потреби стають для нього найвищою метою життя. На другому місці може бути старанність і журба про дочасні добра пересадною. А пересадною буде старанність тоді, коли вона людину відганяє від духовних дібр, які є перші та важливіші. Тому в притчі про сіяча чи радше в її поясненні, даному самим Христом, каже Євангеліє: “Журба цього світу й омана багатства заглушують слово, і воно буває без плоду” (Мат. 13, 22). Третя причина, чому заборонена журба, – це брак довір'я до Господа Бога і до Його святого провидіння. Цей брак викликає непотрібний і перебільшений острах, що коли чоловік зробить те, що може й повинен, то все ж не досягне остаточного заспокоєння потреб [2, 389].

6 Обман багатства є такою страшною отрутою, що з людей обманених робить обманців. Насправді кожна пристрасть веде чоловіка до нещирости, але з усіх наймогутніше робить це пристрасть захланности на дочасні добра. Вона особливим способом неначе виробляє в людині те подвійне лице, подвійний язик, подвійну душу, котра будь-що хоче (в християнина) служити двом панам. І з того огляду похить очей, ця пристрасть захланности чи брак євангельської вбогости, є тією вадою душі, що найбільше противиться Євангелію і найбільше від Євангелія відвертає. Вже в Євангелію бачимо, що найгіршими ворогами Христа були фарисеї, що “були грошолобами” (Лук. 16, 14). Вони не тільки не зближалися до Христа, але прагнули, по змозі, шкодити Йому, відводити від Нього людей і в поняттях людей знищити все те, що могло їх до Христа довести. А загальний характер фарисеїв – те, що назване фарисейством і Христос у фарисеїв картає особливим способом, – це їх лицемірство, удавана побожність, обдурювання людей зовнішніми оманами [2, 403].

7 Стан Божої благодати в душі не зменшується навіть через найбільші не смертні гріхи. Хоч би чоловік і без кінця допускався простимих гріхів, Божа благодать у своїй суті залишається такою, якою є; вона навіть росте через добрі діла християнського життя, а не зменшується через несуттєві відвернення від першої цілі чоловіка – спасення вічного. Але через усі хиби й через невживання віри ростуть у душі схильності, а вони не дають чинити згідно з вірою, і в міру зросту тих лихих схильностей зменшується теж природний, відповідний до віри нахил – жити по-християнськи. То й нахил жити по-християнськи ґрунтується передовсім на моральних чеснотах і то не оскільки вони є вливані надприродною благодаттю, а оскільки вони є набувані власним діянням чоловіка. Такі природні чесноти можуть зменшуватися до безконечности, себто їх сила може слабшати в міру зросту і злих звичаїв, і повсякденних гріхів. Через зріст у душі чужих і неприхильних вірі сил та через зменшування того всього, що є якимсь природним – чи схильністю, чи звичаєм, чи чеснотою, що вірі помагає, хоч віра сама в собі не зменшується, – чоловікові стає чимраз трудніше жити з віри. Життя з віри слабне, й тому віра бодай видається чимраз слабшою; вона чимраз менше впливає на життя чоловіка, чимраз більше залишається невжитою силою – аж до хвилини, коли воля в речі вже сушій і важливій відвернеться від своєї цілі, від Бога, й допуститься смертного гріха [2, 174].

8 Гріх – це змії, що людині приносять смерть. Гріх – це тяжка рана, завдана двосічним мечем, яку треба довго лікувати [5, 64].

9 Смерть є таким образом гріха, що в ній нелегко можемо шукати образу того, чим є пробудження з гріха, себто тієї першої хвилини, в якій нещасний грішник приходить до себе й спостерігає той стан. У самій смерті не можемо знайти тієї хвилини пробудження; вона ж є образом тієї смерті, з якої вже пробудження немає, образом другої смерті, того гріха, що вже не буде відпущений [2, 234].

10 Природне становище таке, що, попри надприродні вливані в душу чесноти віри, чоловікові залишаються всі його людські гадки, упередження, слабкості, блуди й помилки. Його природа, хоч і освячена Божою благодаттю, лишається слабою людською природою. Не тільки до учнів, що відступали з Єрусалима і йшли в напрямку Емауса, але й до всіх учнів, до людської природи, звертається Христос словами справедливої догани: “Ви нерозумні й тверді серцем, щоб повірити всьому, що говорили пророки” (Лук. 24, 25). Те, що було найбільшою перепоною до розвитку віри. “Як ви можете вірити, коли ви приймаєте славу один від другого, а слави, що від одного Бога, не шукаєте” (Йо. 5, 44). Коли грішники, зачеплені Божою благодаттю,

стануть Христовими учнями, вони зміняться лише частково: вони й далі будуть цінувати людську славу й не пам'ятатимуть про Божу славу, в них залишиться щось з того фальшивого й небезпечного суду. Те, що було перешкодою для прийняття віри, може стати навіть небезпекою її втрати. Дорога до втрати віри веде також через підлягання злим звичаям природи [2, 172].

11 ... Як для одиниці, так і для народів, найбільшим нещастям на сім світі єсть змішання понять добра і зла (Іс. 5, 20) [4, I т., 424].

12 Страх перед карою, а навіть і початковий страх перед вищою, може чоловіка довести до розпуки. Дивлячись на неміч, дивлячись на руїну, до якої довело його власне його поступування, грішник, що ще не вміє із себе виходити, що не вміє в ніякім кроці поступування ставати вищим від себе, може рятунок признати за неможливий. Бо ж він і є неможливий для природних сил чоловіка. Віра справедливо показує, що рятунок із гріха – тільки в Божій благодаті, але грішник не звик уживати правд віри [2, 201].

13 Та к маємо, властиво, три роди страху, з котрих один злий, а два є добрі. А що невірний страх, страх перед карою, ми поділили на два типи, один злий, а другий добрий, тому й богослови дають злому страхові назву осібно, називаючи його невірничо-невірничим, себто цілковито невірничим; невірничим у своїй суті, в відверненні від кари, й невірничим у своїм способі, бо кару вважає за найгірше зло [2, 184].

14 В наших обставинах треба уважати цілком загальним явищем, що люди, мало духовно освічені, не вважають за обов'язок згадувати про гріх, про який сповідник не питає. Тому сповідник, що вдовольняється оскарженням каятника і питаннями, не помагає йому пригадати собі всіх гріхів, допускається безперечно святокрадства, бо спричинюється до недостойного прийняття Таїнства Покаяння, поминаючи вже те, що допускається й другого святокрадства, даючи розгрішення в стані тяжкого гріха, себто вже при другій Сповіді, так вислуханій. А християнин, що тому не зізнається у гріху, бо сповідник не ставить питання, майже не може бути в цілковитій добрій вірі, хіба живе в селі, в якому ніколи не бачив правдивого душпастиря, а мав до діла лишень з ремісниками богослов'я. Вже те саме, що він зізнається в деяких гріхах, вказує на свідомість потреби зізнання, себто на недобру віру замовчування. Зрештою, священник, що не прагне доповнити сповіді пенітента, зазвичай не дає йому тим самим всього сказати, а часто просто таки спішить. Здається неправдоподібною річчю, щоб хто при найстислішій системі обов'язкових питань міг добре висповідати "цілорічних" каяників більше, ніж 10 на годину. Що сповіді тих "цілорічних" є зазвичай недобрі, вказує передусім те, що після них рідко коли настає правдива поправа життя [4, I т., 238].

15 ... В усіх вадах хибної чи вдаваної мудрости ум зберігає своє діяння та своє здоров'я неначе повним. Можна було би сказати, що людський ум є вірнішим і ліпшим слугою, коли служить фальшивій мудрості, ніж коли служить правдивій мудрості [2, 385].

16 Розпуста є коренем усіх тих пороків, що впливають з браку життєвої мудрости або прикмет, злучених з нею і потрібних для сповнення її діла. Життєва мудрість, так, як кожна розумова прикмета, полягає в своїй суті в тому, що діяння ума робить незалежним від відчуттів. Бо й взагалі діяння ума полягає в тому, щоб матеріал відчуттєвих спостережень переробляти на духовну гадку й витягати з тих відчуттєвих спостережень духовні, абстрактні поняття. Тому сильні відчуттєві враження

відтягають душу від діяння ума та спроводжують її в сферу чуттєвого життя. Чим сильніші ті враження, тим більше душу відводять від думання й розумування. Тому й тим більше гасять у душі світло розуму. А що статові враження є найсильніші між враженнями відчуттів, то й найбільше послаблюють діяння, цілковито гасять світло розуму [2, 384].

17 Стережіться лінивства; в усіх станах ліниство є заразою, є марнуванням свого добра. Бо час для праці є також даром Божим, і даром цінним; працею можна його змінити на прибуток, а дармуванням та ліниством – на власну шкоду [4, II т, 3].

18 Лібералізм совісти набуває в практиці ще й такої форми, що не зважає на малі речі. Може, радше треба би сказати, що так проявляється той “дух унінія і небреження”, про який так часто і сильно Бога просимо, щоби був від нас взятий. Дух “унінія” – знеохочення, змудження, зраження до всього, чи змучення, проявляється тим, що чоловік стає невразливим на все, що уважає чимсь малим. Та к само дух “небреження”, себто байдужість, постає природно в душі під впливом усіх пристрастей [4, II т., 241].

19 Можна тут навести деякі фрагменти св. Письма, що вказують на засіб усунення байдужости, оспалости й лінивства в душі. Ти м засобом є Господній страх. Соломон каже: “З Господнього страху відсувається чоловік від злого” (Прит. 15, 27), А Сирах: “Хто боїться Бога, нічого не занедбує” (Сир. 7, 19) (Ці два рядки різні вірші по-різному подають: перший (Прит. 15, 27) – та ж тільки “Вульгата”, в кінцевій частині цього вірша; інші переклади (новіші, між ними й наш український) цю частину мають пропущену. Другий вірш є в Проповіднику 7, 18 (а не в Сираха), і то змінений) [2, 380].

20 Не та суспільність щаслива і багата, котра численних має теоретиків, але та, котра в кожному напрямі сама себе запезпечує [4, II т., 11].

21 Дорога до виправдання веде через ненависть гріха. Та ненависть гріха спирається як, з одного боку, на страсі, що вже починає бути страхом гріха, провини, так і надії, що вже в грісі спостерігає найбільшу перепону для досягнення бажаного добра. Ось становище, що вже починає наближатися до любови. На акт Божої любови, що сам собою вже і перед Таїнством покаяння повернув би Богу благодать, грішник ще не має сили, але як перед сходом сонця небо починає бути прикрашене світлом зірниць, так заки в душі розійдеться Божа благодать, що спливе на неї, душа починає звертатися до Бога. Це називає св. Тридентський Собор початком любови [2, 206].

22 Але коли хтось став би оповідати, що чоловік, живцем похований і чудом вирятуваний, добровільно шукає способу, щоб наново живцем бути закопаним, у те ніхто не схоче повірити... Його становище було з тих, що про них можна сказати: “Краще йому було би з каменем на шії втонути в глибині моря”. Становище було, може, гірше від становища того, що був похований живцем, а одначе, виправданий, хоче вернути в давнє становище, – чи це не знак, що його пробудження, його виправдання було тільки фіктивне, нещире, неправдиве? Він ще з летаргічного сну не пробудився [2, 235].

23 Для нещасних грішників майте серце, повне милосердя; гріхи свої намагайтеся очистити виявами християнського милосердя супроти тіл і душ, а дітей своїх учіть зберігати невинність і молитися за навернення грішників. Це дві переважливі, як не найважливіші, християнські чесноти життя [4, I т., 259].

24 В старовинному поганському світі була відома суперечність двох філософічних шкіл у понятті і представленні того, що називаємо пристастю. Хоч, поправді сказати,

це слово в нашій мові має радше недобре значення, себто практика нашої мови розв'язує, і не цілком правильно, той спір старинних філософів, що повертався коло питання, чи пристрасті можуть бути чи не можуть бути, чи вони є чимось злим? Стоїки вчили, що мудрець чи чоловік добрий не може мати в душі ніякої пристрасти. Для них чеснота була неначе якоюсь безпристатністю. Перипатетики, себто школа Аристотеля, вчили, що пристрасті в душі мудреця можуть бути, але допроваджені до міри. Секта стоїків, основана Зеноном, втішалася в світі великим успіхом, а його завдячувала передовсім своїй теорії про безпристрасність. У практиці та безпристрасність виходила на брак участі в усіх справах, які людей зворушували й хвилювали. Безпристрасність проявлялась браком милосердя, браком співчуття, браком усіх людських почувань. Гордий стоїк уважав себе за щось вище від людей: його цілий світ неначе необхідив. Перепатики навпаки – мали найбільше людські поняття. Вони стереглися всякої пересади, а тим може й найбільше відповідали цілій грецькій культурі, що за основу життя й поступу ставляли міру...

Нераз пізніші філософи хотіли ту суперечливість старинних шкіл звести до малого непорозуміння. І дійсно, якщо пристрастю назвемо невпорядковану пристасть, себто пристасть, над якою воля в світлі розуму не панує, тоді мусимо сказати, що стоїки мали слухність. Правда чеснота вимагає впорядковування пристастей та жадоб, панування волі над ними та поступування в світлі розуму [6, 299].

25 Як чеснота життєвої мудрости дає напрямок усім моральним чеснотам, приписуючи їм правило розуму, так і нерозважність є насподі кожного гріха. Бо при вчиненні кожного гріха мусить бути в чоловіці якийсь брак проводу розуму. Кожний гріх є нерозумом та з нерозуму походить, а тому можна сказати, що нерозважність є якимсь загальним гріхом. Та це не так, щоб інші гріхи не були гріхами свого роду, себто крадіжкою, нечистотою тощо, але в них усіх має свою частку і хиба розуму [2, 376].

26 Надія дає чоловікові велику певність. “Багато каже моїй душі: нема йому спасення в Бозі його. Та Ти, Господи, є моїм заступником, славою моєю і Тим, що підносить голову мою” (Пс. 3, 3-4)... “Не буду боятися десятка тисяч людей, що оточують мене” (Пс. 3, 7), “Встань, Єгово, вирятуй мене, Боже мій” (Пс. 3, 8), “Хоч би я ходив посеред темряви смерті, не буду боятися зла, бо Ти зо мною” (Пс. 22, 4) [2, 199].

27 Ніколи не соромтеся своєї віри, навіть тоді, коли б ви жили серед людей, що не моляться. Не соромтеся голосно признаватися до своєї віри щоденними християнськими молитвами. Хоч би ви стрінули і людей, що з вас будуть насміхатися, мужньо признавайтесь до Ісуса Христа, до Його св. Церкви, до віри, в якій ви охрещені і в якій виховали вас батьки. Люди часом сміються з побожності, але зазвичай буває, що навіть тоді, коли сміються, роблять це зі заздрости до тих, що вірять в Бога і в Його св. науці знаходять найправдивіше і найтриваліше щастя в житті. Можете стрінути людей, що вас намовлятимуть до гріха. Не дайте звестися з правої дороги! Тільки вірністю Всевишньому Богові можете заслужити на Його поміч у важких умовах життя [1, 371].

28 Ми, українці, більше, може, ніж інші народи світу, маємо важливі і глибокі причини бажати справедливого поєднання народів, що між собою ведуть війну, і порозуміння в любови тих віросповідань, що усталюють та поглиблюють чвари між людьми. А маючи віру в могутнє заступництво Пресвятої Богородиці, повинні ми більше, ніж хто-небудь інший, своїми покутами, добрими ділами християнського

життя і молитвами випрошувати з неба тієї помочі Богородиці для нещасного людства. Очікувати з неба помочі в якійсь одній справі – це те саме, що цю справу особливим способом віддати і доручити небесному заступництву Богородиці [1, 363].

29 Євангеліє – це Божа небесна книжка; вона повна великих і святих наук, що душу підносять до неба, що душу вчать і з Христом терпіти, і з Христом, з надією на вічне спасіння, у благодаті воскреснути [5, 210].

30 Насправді від самого початку любов зростає в душі, або, точнішим словом, вкорінюється чимраз більше в душу. Вона ж і до смерті не перестає тим способом рости, але те не перешкоджає, що інші і намір, і завдання початкуючих, інші – в поступаючих, а інші – в звершених [2, 269].

31 Це ж основна правда віри, що молитва – найважливіша з усіх Божих справ життя. Ця правда така основна, що треба б її помістити поміж найважливішими правдами віри, про які і діти мусять навчитися в катехизмі, якщо вона опосередковано вже не міститься між шістьома правдами віри... Молитва – це найважливіша й найголовніша умова благодати, єдина дорога до благодати... Від тридцяти й кількох літ я не перестаю християнським родинам трактувати спільні молитви як єдину форму родинних молитов і потрібну умову християнського життя родини [5, 152].

А крім того всього, спонукає християнина до любови до ближнього ще вдячність і любов, які мусить відчувати до Христа.

Так! Хто з християн хоч частково усвідомить собі велич любови, якою Христос особисто його полюбив, – той мусить Його, свого Спасителя, цілим серцем полюбити як свого найбільшого приятеля і брата, – той мусить вдячністю й любов'ю відплачувати Йому за все, що від Нього одержав (хіба, що вже кам'яне серце було б у цього чоловіка!..) [4, II т., 53].

КВІТЕНЬ

1 ... Коли християнин не знає віри, то й не знає дороги, якою має йти. А коли її не любить і не живе за її правилами, то хоч би й знав її, – вона для нього є мертвою; не є його провідником.

Хто не знає своєї віри, той є лише за іменем християнином, – а не перед Богом. Бо християнин – то людина, що своїм розумом виразно визнає як правду все те, що Христос об'явив, а св. Церква подає до вірування.

Порівняння: Св. Віра – то наче святий ланцюг, що в'яже християнина з Богом і до Нього його тягне...

Тому-то перша і найважливіша річ для християнина – знати свою віру. Та , на жаль, як багато є між Вами таких, що мало або й зовсім не знають своєї віри! Буває, що християнин і посивіє, – і вже над гробом стоїть, – а ще не знає навіть найважливіших правд Христової науки. Не знає нічого ні про свою душу, ні про вічне спасіння, ні про Божу ласку, що для спасіння обов'язково потрібна, – ні про гріх, що цю ласку проганяє з душі, ні про того Христа, що дає цю ласку та грішникові назад повертає її через Св. Сповідь і покуту. Отже, про те все не один християнин зовсім нічого-нічогосінько не знає! І як же не плакати над таким, коли видно, як він з дня на день вже зближається до гробу, а до спасіння – до вічного свого щастя – дійти не може! [3, 71-72].

2 Тож і неспокійні Ви, коли пригадаєте собі Божу науку, що Вас чекає; серця мусять стиснутися страхом, і сумління гризе, і неспокійно християнин перед собою

дивиться, бо не знає, чи Бог прогніваний легко відпустить гріх і ласку свою поверне. Гріх, мої милі Браття, подібний до страшно́ї хвороби, котра так довго кров псує і загрожує небезпекою для життя – як довго її ліками цілком із тіла не викинеш. А є й такі хвороби, що їх зверху не дуже знати. Кажуть, що як пес скажений християнина вкусить, то часом рана загоїться і чоловік видається цілком здоровим. Але їдь лишилася в крові. Часом і по довгому часі вийде наверх, і християнин тоді, як пес, казиться.

Гріх кожний подібний до такого вкушення скаженого пса, з якого їдь входить у кров. Не раз по грісі християнин і не думає про те, що зробив – а часом і тішиться з того. Але з гріха перейшла в його кров, у його душу страшна отрута, якої він спочатку і не відчуває. Не раз щойно по літах відіб'ється вона неблагословенням та Божою карою [3, 228].

3 ... Божі дари зложені в нас, мов у глиняну посудину. Кожної днини може розбитися ця посудина через кожний наш тяжкий гріх. Бо досить одного тяжкого гріха, щоб втратити Божу благодать, а з Божою благодаттю тратиться ціле надприродне життя, і Боже синівство, і нагороду небесну, і всі Божі дари. Смертельний гріх – яке ж це нещастя душі, яка ж безконечна втрата! Гріх – це люта, страшна смерть! Але є лік і на гріх. Це св. Таїнство Покаяння, а хто не може до Сповіді приступити, може очистити свою душу звершеним жалем за гріхи, себто жалем, що в душі родиться з любови до доброго Батька Небесного. І нам усім, чи ми добре сповідалися, чи ні, треба того орудника звершеного жалю, щоб упевненими бути у вічному спасінні навіть тоді, коли б, не дай Боже, хто з нас умирав без змоги прийняти св. Таїнства [1, 370].

4 Св. Яків відгукується гіркою й страшною іронією до чоловіка, що не живе з віри: “ Ти віриш, що є один Бог; добре робиш, і чорти вірять і тремтять” (Як. 2, 19). Здається, ніяким робом не можна допустити, щоб пояснити хіба тим, що ангельський розум з аргументів віри розуміє, що правда віри є правдою; і те природне розуміння, що є неначе прийняттям правди, св. Яків називає вірою. Його наука є у будь-якому разі кривавою іронією для людей, що мають віру, а не живуть за її приписами. Св. Яків називає таку віру чортівською вірою.

Вживаючи всіх богословських дистинкцій, можемо сказати, що якщо такий чоловік від хрещення виконував найменшу потрібну міру своїх обов'язків, себто не згрішив тяжким гріхом і не втратив благодати, дару хрещення, – його віра є ще жива, хоч і мало що проявляється зовнішніми ділами; мертвою назвемо її щойно після тяжкого гріха. Але мусимо визнати, що й перед тяжким гріхом вона була така слаба, що не втримала чоловіка на дорозі упадку; поки стала мертвою, була вже слабою вірою.

Може й Христос називав би мертвою таку слабу віру, що не проявляється ділами, коли і про віру Апостолів казав, що вона менша від гірчичного зерна, а слабість у вірі просто називав невірством [2, 171].

5 Мені видається, що добрим образом гріха й того пробудження по грісі, можливого для тих, що в дорозі, мандрівників, себто нас усіх, що дорогою життя зближаємося до хвилини суду, образом тієї смерті й пробудження є летаргічний сон і пробудження з нього. Тому, щоб зробити собі зрозумілою цю хвилину, намагаймося вникнути у враження людини, що пробуджується з летаргічного сну [2, 234].

6 ... Становище грішника є у сто разів гірше. Воно трохи подібне до становища засуджених на смерть, що їх на 24 години перед смертю замикали в підземній пивниці в присутності т. зв. залізної дівичі. В Нюрнберзі показують ще ту в'язницю і ту

“eiserne Jungfrau”. По 24 годинах відмикали ту залізну статую, вкладали в порожнє місце в ній засудженого на смерть і двері замикали. В тих дверях пробиті глибокі цвяхи, що вбивалися в тіло; в місце очей – найдовші. Стоячи перед смертю, дивитися, як вона наближається до чоловіка й стискає його залізними обіймами, переживати конання голодної смерті; переносити темряву підземного льоху чи домовини й брак повітря, що чоловіка душить, не знати, чи на момент смерті треба буде чекати кілька годин, чи, може, кілька днів; мати, може, якусь надію на порятунок, котра раз у раз виявляється облудною, – все те малює нам таку смерть, яка може бути найгірша і найстрашніша, яку лиш можна собі уявити [2, 235].

7 Ми знаємо, приміром, що кожний гріх чекає Божої кара, знаємо, що за один смертельний гріх Господь Бог карає вічним вогнем в пеклі. По сто разів ті правди повторюємо вірним і через те маємо спокусу думати, що в тих правдах вже нема для нас нічого нового. Знаємо їх для людей, а для себе самих – як часто не знаємо їх і не розуміємо; якби ми лиш ті одні правди в практиці розуміли, чи ж би ми так сповідалися і так плакали над собою, як не раз з посміхом шкодуємо і сповідаємося зі своїх гріхів [4, II т., 116].

8 Звичай сповідати людей, що лише на Пасху сповідаються, криє в собі небезпеку виробляти в сповідникові ліберальну совість. Бо навіть тоді, коли він старанно сповідає і ставить пенітентові усі обов’язкові питання, з природи речі мусить усі пробачні гріхи так судити, як коли б вони не мали ніякого значення! Тайнство Покаяння установлене для каяння з тяжких гріхів, отже повсякденні гріхи не є обов’язковою матерією сповіді. Але уважати їх за річ цілком байдужу і таку гадку хоч би й нехотючи піддати пенітентові – значило б виробляти в собі і в ньому ліберальну совість [4, I т., 239].

9 ... В непостійності душі маємо приклад того, як під впливом пристрасти змінюється рішення розуму, очевидно – не без співучасті волі. Ми бачили, що трьома етапами, якими простує діло життєвої мудрости, є радити, судити й вирішувати. Супроти тих трьох діл мудрости є три хиби: покvapність – проти поради, нерозсудливість – проти суду, непостійність – проти рішення. Очевидно, нерозважне поступування може впливати зі всіх трьох вад разом [2, 379].

10 Надмірна віра в Божу поміч впливає з невпорядкованої власної любови, яка власного добра бажає без огляду на порядок віри й розуму. Така, на жаль, наша природа, що вважаємо за можливе для себе отримати від інших те, що в дійсності, в самій речі є неможливе. В грісі, яким чоловік очікує з Божих рук вічної слави без заслуги й прощення, без покаяння, проступає виразна гордість. Чоловік неначе так високо себе виставляє, що не вважає за можливе, щоб Бог його карав з причини його гріхів або щоб не допустив його до вічної слави, хоч би й без заслуг [2, 205].

11 Гріх надмірної віри в свої сили є меншим гріхом від надмірної віри в Божу поміч, бо тяжче грішить, хто Божу силу зменшує, ніж той, хто свою вивищує. Але надмірна віра в Божу поміч є меншим гріхом, ніж розпука, бо є більшою прикметою Бога прощати і бути милосердним, ніж карати. Прощати – це прикмета, що її Бог має неначе сам у собі. Милосердя – це прикмета Бога неначе в Собі самім, а карати належить до Бога з огляду на наші гріхи [2, 205].

12 Гріх розпуки є меншим гріхом від ненависти Бога або невірства. Ті два гріхи є проти Бога самого в Собі, а розпука є проти Бога, оскільки Він є нашим добром, себто оскільки ми стаємо учасниками Божого добра. До того противляться не теорії, правді того учасництва й того Божого добра, але якомусь партикулярному пристосуванню

тієї правди. [2, 203-204].

13 А маєте ще й ту хибу, що свої гадки і свій спосіб бачення речей надто часто хочете накинати іншим, навіть часом засобами насильства і сліпого терору. Мало у Вас того, що давніші покоління називали толеранцією. То вже не твоя виключно, Українська Молоде, вада. Це течія загальносвітова, яка створила, з одного боку, фашизм і такий виразний у багатьох державах нахил до диктатури, а з другого боку – більшовизм. Такий по всьому світі дух повіяв, і Ви в цьому не винні, що під впливом того подуву часом і найбагородніша думка любови Батьківщини і жертва за Батьківщину в'яне. Ми не знали того накидання своєї думки і своєї волі іншим. Чи ж ми робили помилку, думаючи, що жертви, які не є вільні, вартости не мають, не є жертвами? Чи ж ми помилялися, думаючи, що поза атмосферою свободи, добровільної власної волі, нема для людей ані добра, ані щастя, ані майбуття; або думаючи, що це знак слабкості людини, коли вона не може іншого переконати і мусить його аж змушувати? Чи гасла, що відбирають свободу, можуть свободу принести? [4, I т., 359]

14 Кожний злочин патріотичний, чим більше може подобатися погано зрозумілому патріотизмові єсть спокусою, силою, котра бодай веде народ до такого стану, в котрім поняття добра і зла затираються, мішаються і заступаються взаємно. Дорогою тою, що низькому, погано зрозумілому і чуттєвому патріотизмові подобається, шириться зараза, що пожирає найліпші, бо найбагородніші народні сили [4, I т., 425].

15 Нарід неморальний веде сам себе на певну загладу; нечистота і пияцтво є страшним фізичним самогубством, є раком, що з покоління в покоління переходить. Гріхи людей відбиваються часом ще в десятім поколінні безсилю, затупленням розуму, різними хворобами [4, II т., 3].

16 Рівно ж неможливим є побут економічний, опертий на етиці, котру розуміють як справу приватну кожного або майже кожного зосібна; бо така етика є передовсім у кожного або майже у кожного різна, а тому не має досить сили для утримання рівноваги в суспільності [4, II т., 6].

17 Нехай майбутні покоління візьмуть в свої руки торгівлю і промисел, бо слабкою завжди є суспільність, що свого промислу не має; убогою суспільність, в котрій торгують чужинці [4, II т., 11].

18 Завжди будуть убогі, а їх число в наших часах побільшилось в незвичайний спосіб. Бо убогими не тільки є ті, що не мають ніякої спроможности забезпечити себе в непередбачених випадках недуги та старости; між ними є багато і молодих, які не можуть утримувати себе і родини працею, бо не можуть праці дістати, або праця буває так оплачувана, що при найліпшій волі та найсумліннішій праці не можуть утримати себе і родини. В таких часах мусить Церква пригадувати вірним принципи християнської праведности. Згідно з тими принципами, дочасні земні добра, які Боже Провидіння дає людям, можуть бути і є власністю тих, що їх набули законним шляхом і є перед правом їх власниками. А від права власности і посідання треба відрізнити уживання тих дібр. Щодо уживання, вони мають служити не тільки йому – власникові, але й тим, яким можуть власники помагати [4, I т., 250].

19 Багатство обіцяє щастя, а часто дає нещастя – обіцяє життя, а дає смерть. Обман є в тому, що багатство видається невинним, видається добром, а веде в гріх, заплата ж гріха – смерть. Обман є в тому, що добра цього світу є тільки засобом, а видаються метою. Обман є в тому, що багатство побуджує похоті та заспокоєння їх подає як добро, мету. Обман є в тому, що подає теперішнє, минуше життя як властиве життя

чоловіка, хоч ми нічого не внесли на цей світ, тож і нічого не можемо винести (І Тим. 6, 7). Бо як чоловік вийшов нагим із лона своєї матері, так само нагим відійде і нічого зі собою не може забрати (Екл. 5, 14). Обман є в тому, що обіцяє поміч у житті, а є перешкодою в житті. Бо життя є нічим іншим, як лише приготуванням до вічності [2, 399].

20 Як далеко може сягати та тілесність, що є перешкодою у пізнанні Божих правд, Апостол не каже, але здається, що мусить далеко сягати, коли перешкодою до повнішого розуміння Христової науки була для Апостолів сама присутність Спасителя у людському тілі... “Ви не можете тепер знести, ... ліпше, щоб Я пішов” (Йо. 16, 7; 16, 12). Страва, якої початківці не можуть знести, є “наукою Духа” (І Кор. 2, 13). Вона і дається щойно духовним і робить людину духовною. Доки люди її ще не розуміють, доти вони є малолітніми в Христі й тілесними, хоч вірними. Ці дві назви мають в Апостола одне значення (І Кор. 3, 1) [2, 442].

21 Надія є причиною безнастанної радості вірних: “Зрадується серце моє Твоїм спасенням, співатиму Єгови, що вчинив мені добро. Співатиму при гуслях імені Найвищого” (Пс. 12, 6); є загальною надією тих, що радуються: “Радійте надією, в горі будьте терплячими, перебувайте в молитві” (Рим, 12, 12) [2, 197].

22 І не дивота! Навернення чоловіка до Бога, покаюння навіть з гріхів малих – се діло не людське, а Боже. Але Бог ласку свою не дає нам в іншій формі, як лиш в формі добрих гадок і доброї волі: для того треба нам напружити всі свої сили, щоб з тою ласкою Божою співдіяти. “Бог не хоче смерті грішника, але його навернення і життя” [4, II т., 115].

23 Як небо далеке від землі, так далеко невіруючому до віруючого. Віруючий перевищує людську природу на ціле небо. Очевидно – віруючий, що має живу й сильну віру (Йо. 3, 16; 6, 35; 6, 47). Лише така віра дає вічне життя, лише така віра спасає (Як. 2, 14-15), лише така віра переводить зі смерті в життя, лише така віра дає “владу стати Божими синами” (Йо. 1, 12) [2, 175].

24 Любов тим освячує душу, що надає їй волі напрям до Бога як до найвищої цілі. Тому вона вже сама, себто й без дійсного прийняття Таїнств хрещення чи покаюння, вводить у душу Божу благодать і освячує її. Як ми це вище бачили, причиною, чому сам акт любови може перед Таїнствами освятити душу, є те, що в тім акті є включене (implicite) бажання прийняти Таїнство, хоч воно й невисловлене (explicite) [2, 265].

25 Божі обітниці стверджені так, що кожний має достатні причини “проти надії надіятися” (Рим. 4, 18), як це робив Авраам, прийнявши першу найзагальнішу Божу обітницю, дану цілому людству. Божа благодать, завдаток Божих обітниць, так щедро проливається на людей, що св. Павло міг сказати: “Коли за переступ одного померло багато, то тим більш благодать Божа й дар через благодать однієї Людини, Ісуса Христа, щедро спливали на багатьох” (Рим. 5, 15-16). До тієї надмірності ласки й дару, що не стоїть у жодному порівнянні з величиною прогріхів, Ап. Павло вертає кілька разів: “Де помножився гріх, надмірною стала ласка” (Рим. 5, 20) [2, 199].

26 Конаючи на хресті, Христос доручив нас Своїй Пресвятій Матері, дав нам її за матір. Вона й тепер з неба як найліпша Мама опікується, молиться, вступається за нас і має до нас любов правдивої матері. Яке це щастя для нас бідних грішників на цьому світі – Пресвяту Пречисту Богородицю називати своєю Матір’ю, прибідати до Неї в кожній потребі, як дитина до матері, знати і пам’ятати про те, що Вона як найліпша Мати дбає про нас і нами опікується! Будьте, Мої Дорогі, горді з того, що ви є дітьми Пречистої Діви Марії! [1, 370].

27 Хто звик дивитися на Бога-Чоловіка, розп'ятого на хресті за людей, – хто кожного дня немов оглядає, як Кров Його ллється з хреста, той мимоволі переймається любов'ю ближнього. А розмовляючи в молитві з Христом та розважаючи Його науку і приклад Його життя, християнин засвоює Його спосіб бачення речей. Ти м чином стає подібним до Нього, – а тим самим і вчиться від Нього любити людей.

Учиться з любов'ю дивитися на світ, бо на першому місці бачить у житті Христа і Його науку – чоловіколюбіє [4, II т., 54].

28 Молитва, яка щодня пригадує нам, що ми без Божої благодати нічого доброго не можемо зробити, та пригадує, чим є ці добрі діла, якими має бути переповнене наше життя. Вона вчить бажати цієї Божої ласки; і цієї Божої ласки просити є знаменитою школою життя і школою молитви; є неначе щоденним приготуванням апостольського слова: “Хто думає, що стоїть, нехай уважає, щоб не впасти” (I Коринт. X, 12); є наукою покори – скарбниці всіх чеснот; є джерелом Божої благодати і прямо дверима до неба [2, 97-98].

29 У трагічній, переломній хвилині нашого існування мусить весь наш нарід приєднатися до вияву Духовенства і разом з нами посвятити соборно Пречистій Матері Марії себе, міста і села, свої хати і родини, свої безсмертні душі і терплячі, страждущі тіла, свої діти, свої школи і праці, своє потомство, ще не народжене, як і своє добро матеріальне, ґрунти, сади, чи які-небудь інші посілости. І треба, щоб це зробили наші вірні не з понуки своїх душпастирів і не з послуху до них, але свідомо і добровільно, власним рішенням і власною волею [1, 363-364].

30 По всіх церквах починаються саме Марійські щоденні Богослуження, що триватимуть цілий місяць травень. Всевишньому Богові слава, що дав нам діждатися Великодних Свят, Світлого Тижня, П'ятдесятниці і тих Богослужень, в яких серед болю і терпіння прибігаємо просити помочі у нашої Матері Марії [1, 92].

ТРАВЕНЬ

1 Люди, що по гріхах навернулися до Бога і стали з грішників святими, не раз ціле життя покутували в пості й молитві, щоб цей борг дочасної кари Господові Богові сплатити. Були такі Божі Угодники, що у сто разів більше покутували, як того треба було. Та к сплатили вони Богові і більше боргів, як завинили. Правда, ще й тепер бувають поміж людьми такі, що покаяттям і поправою життя самі собі сплачують свої борги; але і те правда, що таких тепер дуже мало на світі. Треба великої Божої любови і дуже гарячого покаяття, щоб хтось знайшов таку ласку в Господа Бога [3, 246].

2 Життя, згідне з Євангелієм, – це надприродне життя Божої благодати; це життя Божої любові і жертви для Бога, – це життя, в якому людина шукає і прямує до святості [5, 209].

3 Віра в душі – це щось велике, могутнє, чинне, сказати б – рухливе, що чоловіка пориває до великих діл, до великих жертв, до великих гадок, це щось таке, що чоловіка так відділяє від усіх, котрі віри не мають, що між ними є безконечні, сказати б, прірви й віддаль незмірима. І як же може бути йнакше? Хто вірить у Христа, “має вічне життя” (Йо. 6, 47). “Хто Мого слова слухає, – каже Христос, – і вірить в Того, що Мене післав, має вічне життя і на суд не йде, але перейшов із смерти в життя” (Йо. 5, 24). Життя тих, що віри не мають, є переходом з життя у смерть.

“Віра – це послух правді” (Гал. 3, 1), віруючий “знає, кому повірив” (II Тим. 1, 2), знає “до чого іде і як має вірою ходити” (II Кор. 5, 7) [2, 175].

4 У визначенні Тридентського Собору Про виправдання св. Церква вчить, що віра є першою умовою виправдання. Св. Собор говорить про віру, що ще не довела до Божої благодати, отже про віру, що її називаємо мертвою. Щойно в хрещенні вливає Бог у душу чесноту віри й любови разом з надприродною освятливою благодаттю. Перед тою хвилиною у тих, що мають бути виправдані, нема чесноти віри, себто в їх душах є менше, ніж у душах грішників, що вірують. У них є лише акт віри, тільки гадка, що можна й що треба вірити, та минуше світло дійсної благодати. Але й те світло може деколи могутньою силою видобути грішника з маси погибелі, деколи може вирятувати його зі смерті гріха. Тому акти такої віри називаємо спасительними актами. Вони не мають заслуги, не є заслуговуючими, бо до заслуги треба Божої любови й Божої благодати, але є спасительними, бо ведуть до спасення, і є надприродними, бо походять з надприродної дійсної Божої благодати.

Мертва віра є могутнім і великим Божим даром, а все-таки вона так зв'язана людськими пристрастями, злими звичаями й гріхами, які можуть до безконечности множитися й можуть до безконечности ставити чимраз більші й гірші перепони дії віри. Та к то, з огляду на людську душу й на духовні сили чоловіка, мертва віра є ще надзвичайно слабка [2, 170].

5 У хвилинах перед сповіддю і в сповіді, а може, ще сьогодні рано мені видавалося, що буде можливо так жити, як бажалося – по-християнськи. А коли на мене вдарила хвиля життя з усім тим, що приносить, і болів, і розкошів, і відрази, й спокусливої цікавості, вона мене з ніг звалила, як мале немовля, і ось лежу в грісі. Чи то гріх тяжкий? Те , що трапилося передвчора і вчора, – та нетерплячість, те забоження (Під “забоженням”, “забожитись” наші люди розуміють рід само прокльону (неповажного!): “бігме” чи “скарай мене, Господи” (або “скар ня, Боже!”) або рід дрібної присяги: “присей Богу” (“присягаю Богу”), те прикре слово, неуваги на молитві, те опущення молитви, – все це було, може, лиш дрібними гріхами, хоч хто ж те знає, але те, що сьогодні трапилося, – це вже найвиразніше, свідоме й добровільне переступлення Божої заповіді в тяжкій речі. І коли сьогодні думаю про те, що завтра треба мені обов’язково до церкви піти, бо ж це день святий, заглядаючи в серце – бачу, що будова християнської праведности розбита в порошок; я наново стою над руїною [2, 224].

6 Але й після виправдання, хоч уже злучена з Божою любов’ю, віра в душі, очевидно, віра, що, за наукою Ісуса Христа, навіть у найменшій мірі, “гірчиного зеренця” (Лук. 17, 6), дає чоловікові неначе всемогутню силу, повинна була йому дати силу утримання в добрім. Це менша річ – утриматися в добрім, ніж переносити гори, й тому, якщо грішник не знаходив у вірі сил до боротьби зі спокусами й утримання в Божій благодаті, то, певно, мав віру хоч ще й живу, але без порівняння меншу від найменшого зеренця гірчиці. Таку віру можна би назвати й мертвою, й не знати, чи св. Яків не був би її назвав мертвою, бо для нього мертва віра – без діл. Мабуть, такою була віра нашого грішника, хоч ще й перед падінням [2, 171].

7 Правда, суто теоретична, приміром, якась теза математика, раз пізнана відразу, стає нам ясною; вже не треба себе самих переконувати, що так єсть; правда практична, моральна, що має сягати своїм застосуванням в кожне діло нашого життя, хоч в теорії добре знана, може для нас на практиці бути дуже неясною. Відтак треба роздумування, глибокого замислення над тими правдами, щоб їх впровадити зі сфери теорії в актуальне коло наших діл [4, II т., 115].

8 В усіх людських справах, в мистецтві, науці, ремеслі чи в якій-небудь

професійній праці, той, що лише “менше-більше” зберігає ретельність, точність, є партачем у кожній роботі. А що варта робота партача, коли його діло є і тонше, і трудніше, ніж діло адвоката, лікаря, хірурга чи окуліста! А таким є сповідник-душпастир чи катихит і проповідник з ліберальною совістю [4, I т., 242].

9 Небезпека в тому, що, звикаючи до того мінімуму праведности, християнин пристосовує його до себе самого, буде від себе вимагати тільки тієї міри. Не тут місце доводити, що з такими поглядами на стан і потреби своєї душі християнин наражається на практиці й того мінімуму не досягнути... й тому не можемо ніяким способом обмежуватися мінімумом, мусимо мати на оцю цілість і звертати увагу, може, передовсім на велич і красу Божої науки [2, 132].

10 Очевидно, недбалість може бути гріхом тяжким, а може бути лише гріхом легким. Якщо чоловік з недбалости упускає щось, що належить до необхідности спасення – чи то якийсь учинок чи якусь обставину, – занедбання буде гріхом тяжким. Та к само, коли з недбалства акт волі є такий слабкий у речах, що стосуються Бога, що відступає цілком від Божої любови, – така недбалість є гріхом тяжким, особливо тоді, коли є легковаження того, що стосується Бога. Але недбалість може бути тільки гріхом повсякденним, коли чоловік занедбує якийсь учинок або якусь обставину, що не є обов’язкова для спасення, і робить те не з погорди, не з легковаження, а тільки з браку ревности – не з браку любови до Бога, але з браку ревности любови до Бога. То й брак буде мати за причину якесь дрібне захоплення, якийсь повсякденний гріх [2, 380].

11 Недбалість буває сполучена з лінивством, яке рішення волі не скоро, а зі спізненням вводить у життя, та з сонливістю, яка рішення волі виконує без напруження, без ревности [2, 380].

12 Перші християни гидилися грошолюбством і засуджували грошолюбство, в чому, зрештою, мали ясні і страшні приклади Апостолів. У первісній історії Церкви серед світлич і чудових пам’яток любови, жертви, посвяти й праці – на вічне остереження перед захланністю – стоїть у п’ятій главі Апостольських Діянь той страшний трагічний пам’ятник Ананії й Сафіри, його жінки. Грошолюбство та захланність довела їх до того, що стали обманцями та хотіли ошукати самого Божого Духа (Дія. 5, 3) [2, 401].

13 Типом мінливости є цар Саул в останній добі свого життя, в якій переслідував Давида. Переконаючися в чеснотах і у вірності Давида, кілька разів з хвилини в хвилину цілковито змінювався. Перед хвилиною хотів убивати, за хвилину промовляв до нього ласкаво й сердечно, щоб знову в короткому часі вернути до своєї ненависти й постанови убити Давида (пор. I Цар. 26, 1-16 і 21-25). Також типом у тому напрямку є цілий ізраїльський нарід, прототип народу християнського й християнської душі. В часі 40-літнього блукання по пустині безнастанно хитався поміж наріканням і непослухом та покаанням і перепрошуванням [2, 379].

14 А коли помагаєте убогому, пам’ятайте, що він не лише вашого гроша потребує, але часом ще більше помочі дієвої, поради, потіхи. Помагайте убогому не лиш з дня на день, але як можете, так допоможіть, щоби він міг з біди вибратися та стати на своїх власних ногах. Давайте убогому можливість заробку – научіть його, покажіть йому, як би він сам міг свою долю поправити [4, II т., 8].

15 Може, з огляду на нашу слов’янську, більше пасивну вдачу, під словом “журба” більше розуміємо страх чи смуток з того, що чоловік має терпіти або терпить, ніж неспокій, що має зробити і як вчинити. Тому ледве чи можна сказати, що журба є

чеснотою. Ніхто так не розуміє, а все ж той неспокій журби, про який ми говорили, є виразною чеснотою. Св. Апостол Павло є класичним типом тієї неспокійної старанности чи журби-дбайливости. Та к чудно говорить про ту “журбу про всі Церкви” (II Кор. 11, 28)... (там само. 7, 5). Здається, апостольська журба становить характерну прикмету його великої душі. Раз у раз він вертає до того, що “не мав я супкою в своїм дусі” (там само. 2, 13).

Чеснота неспокійної дбайливости тим ще особливіша, що Христос її не має. У Христа, очевидно, дбайливість та старанність ніколи не набували ознаки неспокою. Христос не міг бути неспокійний про те, що зробить, бо був непомильний. У Нього смуток заступав той неспокій. Та к плакав Він над Єрусалимом, видячи безуспішну Свою працю, а радше шкоду людей, незважаючи на Його старання й працю [2, 363].

16 Розпука полягає в погордженні Божим милосердям, на яке спирається надія. Фальшива, надмірна надія погорджує Божою справедливістю, що карає грішника. Тому, як розпука, так і надмірне довір'я стосуються безпосередньо Господа Бога. Фальшивою надією або радше жодною надією на Бога є гріх, яким чоловік сподівається досягнути власною силою те, що його силу перевищує; вважає за можливе для себе те, що для його сили є неможливе. Але фальшивою, надмірною надією грішить і той, що з Божих рук очікує, неначе з рук Божих сподівається того, що не годиться Богові приписувати, напр., що без заслуги Бог дасть нагороду або без покаяння простить провину. То й гріх належить до гріхів супроти Святого Духа, бо легковажить і відкидає поміч Св. Духа, що веде грішника в покаяння. Приписуючи Богові те, що ніяк не узгоджується з Божою справедливістю і мудрістю, грішник неначе зменшує Божу всемогутність і тим грішить проти Бога, проти правд віри в Бога, хоч, як це сказано при розпуці, така фальшива надія не є обов'язково поєднана з гріхом проти віри, бо не змінює загального судження розуму, а лиш ставить фальшиву партикулярну оцінку в своїм випадку [2, 204-205].

17 Така моя вдача і такі мої думки, що завжди боюся бути невдячним. Невдячність видається мені найогиднішою з усіх хиб і гріхів, якими ми Всевишнього Бога і Господа нашого Христа Спасителя ображаємо. Невдячність – наймерзенніша і найогидніша сторона кожного гріха [5, 33].

18 Людині, яка з патріотизму закликає відступати від віри батьків, мушу сказати, як апостол Павло, що має ревність, але нерозумну, що, проповідуючи відступництво від віри, тяжко грішить, накликає на себе кару церковної клятви, а нашій Церкві і нашому народові завдає тяжких ран і шкодить справі, якій хотіла би служити [5, 43].

19 Мене мусить обходити тілесне, фізичне здоров'я твоє, мій народе рідний, бо знаю, що лишень раси здорові і фізично сильні можуть бути щасливі; знаю також, що здоров'я і моральність так з собою суть зв'язані, що одне від другого залежить [4, II т., 3].

20 Але і грішник мусить життя бажати, мусить хотіти піднятися з гріхів; і ми, працюючи над собою, мусимо всіх своїх сил уживати, щоби стояти на сторожі діла нашого спасення; мусимо ударами всіх предвічних Божих правд з дня на день серця наші крушити [4, II т., 115].

21 “Бажанням великим бажав їсти з Апостолами ту пасху (Лука 22, 15), бо в часі тої Пасхи мав зложити жертву Свого життя, мав при послідній старозавітній жертві зложити новозавітню жертву Своєї хресної смерті й прообраз заступити дійсністю – прообраз агня заступити Собою. А Його бажання смерті було таке безмірне, таке безконечне, що неначе одної смерті Йому не вистачало, для заспокоєння безконечної

любови Його серця треба було без кінця смертей, для загашення вогню цієї любови в Його душі треба було пролити океани крові...” [2, 67].

22 Отже, чеснота любови є мірилом християнства у кожній людині. Так! Остільки саме християнин насправду перейнятий наукою Христа, оскільки любить ближнього [4, II т., 54].

23 Щоб Вам добре пояснити, що то є любов, мушу передовсім пригадати Вам, що в душі маємо дві сили, без яких людина не була б людиною і нічим не різнилася б від звіряти.

Одна сила – то розум, а друга – сила.

Порівняння. То щось подібного, як у тілі маємо: очі та руки. Очі маємо на те, щоб ними перед собою дивитися, а руки, щоб виконувати роботу, яку бачимо очима [4, II т., 40].

24 ... Кожна людина має право на любов, має право від усіх людей зазнавати її. І кривда діється людині, коли замало зазнає її. Людина має теж обов’язок і інших любити! І кривду їм діє, якщо тієї любови не дає їм. Порівняння. Уявляю собі, що кожна людина, яка не зазнала у своєму житті досить любови, – то наче та бідна, хвора дитина, якій діється кривда.

Так! Здається мені, що кожна людина важко покривджена з приводу нестачі тієї любови від інших!

І з огляду на ту кривду, яку так живо відчуває моє серце, хотів би я кожному з Вас відшкодувати її. Хотів би я вилити на Вас щедрий потік гарячої любови, яка заспокоїла би плач Вашого горя, зігріла б і розважила б Ваші бідні, занепокоєні та скривджені серця! [3, 123-124].

25 В наших часах і за теперішніх обставин в тім є трудність, що мало є таких, котрим був би надмір чого-небудь, а багато таких, що терплять крайню біду, голодують, а навіть з голоду умирають. Це правда! Але ж бо в таких, власне, часах набуває милостиня без порівняння більшого значення, ніж в часах загального добробуту. Найменший дарунок набуває вартости тієї маленької лепти вбогої вдовиці, якій Христос віддав таку гарну похвалу (Мрк. 12, 11): “Істинно кажу вам, що ця убога вдовиця кинула більше, ніж усі, що вкидали в скарбону: бо всі вкидали з того, що їм збувало, а вона зі свого нестатку, все, що мала: вкинула увесь свій прожиток” [4, I т., 252-253].

26 А перед Своєю смертю Христос-Спаситель, у ту ніч, в яку мав бути відданий чи радше віддавав Себе Самого в руки ворогів, що мали Його розп’яти, у Тайній Вечері установив Пресвяте Таїнство Тіла і Крови Своєї – святу Євхаристію. Христос ставав для нас хлібом, давав нам пити Свою Кров у вигляді вина. Собою самим годував нас, щоб нас освятити і спасти. Свята Євхаристія – який це безконечний дар, яке це безмірне добро, яке це щастя – знати, що хто їсть з цього Хліба і хто п’є з цієї Чаші, воскресне з Христом до нового, до вічного життя! [1, 369].

27 “... І споживши пасхального Агнця та закінчивши тою Пасхою Старий Завіт, приступає до зложення Своєї жертви. Щоби всіх людей потягнути за Собою у дорогу, на яку ступає, дає їм ще малий образ, малий символ того, що за хвилину вчинить. Умиванням ніг дає їм приклад послуги ближнім аж до упокорення себе й далі аж до... краю. Учні ледве перші кроки розуміють, навіть святий Петро не розуміє та опирається, але запам’ятають Його слова: “І ви повинні один одному умивати ноги, бо я дав вам приклад, щоби й ви робили, як я зробив вам” (Йоан 13. 14-15), і той приклад буде їх вести до краю, а з часом зрозуміють, що не водою бажав Христос їх ноги

умивати, але й сердечною кров'ю.

І так показавши учням дорогу Нового Завіту й новозавітну службу братньої любови, приступає до зложення Своєї жертви..." [2, 67].

28 А як мені не любити Христа, коли він мені є і Отцем, і братом, приятелем? Коли всім Йому завдячую, чим я є і що маю? Як же з любові до Нього не взятись хоч би й до найважчої праці? [5, 110].

29 Бог міг би щохвилини творити нові сонця, нові зорі і нову землю, – так, що і кожному чоловікові міг би віддати для його ужитку таку землю, як та, на якій живемо, і таке сонце, яке нам світить. А таки ще не видав би нічого з того, що сам має.

І так само: хоч би як багато помножив думкою всього того, що гарне та добре, – то ніколи не досягнулося б чогось такого великого й світлого, що могло б зрівнятися з Богом. Завжди залишиться Бог без кінця й міри кращим і ліпшим, ніж усе те, що Ним створене.

Таке уже зроду те людське серце, що тягнеться до всього, що гарне й добре, – хоч не раз цього добра і дуже мало, – хоч часом те добро й неправдиве, – позірне лише...

А коли так, то чому не мало б серце рватися до того Бога, що є джерелом усього добра, а сам безконечно добрий і гарний? І як же, знаючи Його такого, можна б Його не любити?!

Так, Браття! Людина, що здає собі справу, як сильно Бог полюбив її і скільки вчинив для неї, – а до того, людина, яка хоч трохи зрозуміла, яким добрим є Бог сам у собі, – не може не любити Його!

А коли вже Бога полюбить, тоді милим їй стає все, що до Бога належить, що до Бога веде і що Богові миле. Тоді дороге і миле їй і Боже Слово, через яке ліпше пізнає Бога, – і Божий Закон, у якому виражена Божа воля, – і молитва, якою з Богом розмовляє...

Мила їй і кожна людина, бо в ній пізнає Божу дитину. Та к то любов Божа просвічує ціле життя людини. А головню просвічує вона взаємовідносини людей. Веде людей до взаємної любови, до якої вже з природи мають вони нахил [3, 135].

30 Євангеліє – це дорога до неба, життя без плями, без закидів, без вад; це життя чисте, невинне, святе, в якому смертна людина стає до змагання з небесними ангелами [5, 209].

31 Між усіма ласками й небесними дарами, які можемо собі випросити даною нам св. Яковом молитвою, ласкою найважливішою, даром найціннішим та найближче зв'язаним з Божою Мудрістю буде, без сумніву, дар молитви. Бо молитва є не тільки нашим обов'язком, не тільки нашим правом і привілеєм, не тільки нашою першою потребою, але й найціннішим даром, який можна, який треба з неба собі випросити. Коли Божа мудрість небесним промінням просвітить наші душі – у відповідь на наші прохання, може бути, покаже нам важливість, обов'язковість і хосен молитви [2, 29].

ЧЕРВЕНЬ

1 Християнин, відроджений з води й Духа у хрещенні, мертвий до всякого гріха, з Христом розп'ятий, що не шукає свого добра, а добра ближнім, що чистий від усякої плями тіла й духа, досягає святости у Божому страді та Христовій любові; він, що не має вад ні сказу, а є святим і непорочним, причащається пречудового Христового Таїнства, Його Тіла й Крови; він, що з віри живе на небесах, що свій скарб та своє серце має в небі, готовий кожної хвилини віддати життя за віру та братню любов, так

як Христос полюбив нас і Своє життя віддав за нас. Християнин, що умертвляє своє тіло й бере його в неволю християнської відваги й християнської боротьби зі собою, стає за прикладом Христа убогий духом, тихий і покірний, голодний і спраглий справедливості; християнин, що є чистий серцем для Бога і милосердний для ближніх, миролюбивий і переслідуваний за свою віру й побожність; християнин, що іде слідами Христа з хрестом на раменах на гору Голгофту, щоб і життям, і смертю давати свідоцтво правди; християнин, що носить на тілі рани Господа Ісуса та в праці для ближніх, із любови до них, проливає свою кров безкровним способом, але готовий пролити її і кривавим способом, – він стає в ряди з тими велетнями Старого Завіту, що їх світ не був гідний [2, 177].

2 Ціле св. Письмо оповідає нам про ту безмірну Божу любов, про яку св. Апостол Павло каже, що вона “вилася в наші серця Духом Святим, даним нам” (Рим. 5, 5). На її безконечну глибину вказує хоч би те, що “як ще ми були грішниками, Христос умер за нас. Значно більше тепер, коли ми виправдані Його кров’ю, спасемося Ним від гніву. Бо коли ми, будучи ворогами, примирилися з Богом смертю Його Сина, тим більше, примирені, спасемося в Його житті” (Рим. 5, 8-10) [2, 199].

3 Непам’ять про справи віри так у людській душі поєднана з вірою, так одне по другім настає, що навіть у людей тієї міри, що верховний Апостол Петро, по хвилинах піднесення на душі, що рівнялися об’явленню з неба, наступали моменти притемнення всіх надприродних понять. Бачимо, як Апостол Петро, що перед хвилиною неначе в імені всіх Апостолів визнає Боже посланництво Христа та висловлює віру в Нього як Месію й від Ісуса Христа чує знамениту похвалу: “Блаженний ти, Симоне, сину Йони, бо не тіло й кров об’явили тобі, а Мій Отець, що на небесах” (Мат. 16, 17), – хвилиною пізніше за вислів, зрештою, повний любови до Ісуса Христа, мусив почути прикру догану: “Іди від Мене, сатано... бо не думаєш про Боже, а про людське” (Мат. 16, 23) [2, 172].

4 “Не кожен, хто скаже мені: “Господи, Господи”, – увійде до небесного царства, але той, хто творить волю Мого Отця, що на небесах” (Мат. 7, 24). Ось дорога до неба, дорога до святости, бо святість – ніщо інше – є умовою, без якої не можна до неба дістатися. “До небесного царства не увійде нічого скверного, а тільки ці, що є записані в книзі життя агнця” (Одкр. 21, 27). Як ми всі без найменшого винятку покликані до вічного спасення – запрошені наче Богом до Його Царства, так і всі ми покликані до святости. Ця святість, очевидно, не є нашою заслугою, а даром з неба вливається в душу кожної дитини в хвилині хрещення; ця святість – то освятлива Божа благодать. Вона в душі росте з кожним добрим ділом і достойним прийняттям кожної Тайни, і кожною побожно відмовленою молитвою. Ту святість Церква прилюдно визнає за кожним християнином, тим-то й кожний християнин має право приступити до св. Причастя, і священникові не вільно відмовити у Причасті, хіба тільки публічному грішникові, тобто людині, що дає всім згіршення. Ту святість Церква визнає елеєпомазанням чоловіка, що по-християнськи жив, а вмираючи не може сповідатися, бо є неприємний, і похороном такого ж християнина, тобто зложенням тіла у землі серед молитов, кадила й кроплення свяченою водою, – так визнає Церква й тіло чоловіка святим. Ця святість, отримана дитиною при хрещенні, є, очевидно, найменшим ступенем святости; вона в міру зросту й розвою людини повинна рости, а росте виконанням Божої волі, заохочуванням Божих заповідей. Хоч Божі заповіді не є такі тяжкі (І Йоан 5, 3) і Христове ярмо, як Він каже, є легке, наша, однак, слабкість, неміч така велика, що без Божої благодати ми не в силі виконувати Божої волі.

Безконечний скарб Божих дарів, освятливої благодати й Божої любови носимо неначе в глиняних посудинах, за сильним висловом св. Петра (II Коринт. 4, 7). Тому треба нам і бажати тої Божої помочі, без якої нічого доброго не можемо зробити, і те бажання висловлювати в молитвах [2, 97].

5 Щоб добре молитися, треба безнастанно читати Святе Письмо... Святе Письмо треба безнастанно читати з багатьох причин. Передусім треба Божим словом годувати свою душу. Вона дичавіє, коли не має того харчу [5, 210].

6 У своїй суті Господній страх є в тому, що чоловік піддається Богові й слухається його заповідей. Тому у св. Письмі страх Господній лучиться часто зі збереженням заповідей. Так, напр.: “Такі є заповіді, щоб ти боявся Єгови, твого Бога, й зберігав Його заповіді й накази, які Я проголосив” (5 М 6, 1-2) [2, 185-186].

7 Як далеко може сягати те розуміння правд віри? Ми бачили межу: Дух розуму не може вчинити, щоб предмет віри був знаний і бачений так, як це дає світло вічного блаженства на небі. Але, не переходячи тієї межі, просвічення Святого Духа може, видавалося б, без кінця рости. Поняття, просвічені надприродним світлом Божого духа, можуть у душі набувати вигляду такого відмінного і такого далекого від того, чим є те саме поняття в умі чоловіка поза надприродним світлом розуму. Щоб обмежитися тими поняттями, що їх християнинові треба до діла покаяння, ствердім, що таке поняття, як, напр., гріх, може в душі бути поєднане з таким глибоким болем, що душу буде до дна прошивати й неначе нищити, їсти. Те саме буде робити в душі враження, якого не можна би краще передати, як словами “пекло в душі”. Таке саме враження робитимуть і всі поняття, що поєднані з поняттям гріха. Це прояв, відомий у житті Святих, що дуже чисті й святі душі реагували якимось безмірним способом на ті поняття. Так, напр., оповідають про св. Катерину Сієнську, що бувало мліла, почувши слова “брак любови” чи “брак Божої благодати”. Щось подібне знаходимо в св. Павла. Поняття, споріднені з душпастирством чи апостольством, робили на його душу приголомшливе враження. Бо що ж іншого вчитасмо в усіх тих місцях про апостольство, що неначе яка лава з вибухаючого вулкану, в апостольських листах палить, і вибухає, і пече, і горить, і потрясає, і вражає до того ступеня, що з самого читання тих місць можна би дістати гарячку. Він не знаходить слів для висловлення поняття про жертву апостольського життя. Всуміш кидає все, що хоч здалека ту жертву нагадує: “Ми голодні, і спрагли, і голі, і биті в лице, і тиняємось, і трудимося, працюючи своїми руками... і стали ми сміттям всього світу, викидками для всіх аж досі” (I Кор. 4, 11-13). Таких місць багато, а з них цілком певний висновок, що саме поняття його душпастирських обов’язків палило його, було раною в його серці. Це відома засада, зрештою, знана є наука містичного богослов’я, що любов до Господа Бога може набувати форми справжньої рани, зі всіми болями, недугами й терпіннями. Ніщо інше, як це поняття, надихало його до такої безконечно напруженої праці. Працює днями й ночами, просить, наставляє, благає, закликає, довгими годинами проповідує... Одним словом, працює, як би був невільник усіх. А при тому умиртвляється, карається, віддаючи своє тіло в неволю. Працею рук заробляє на своє життя і всіх товаришів. Тими всіма трудами хоче неначе загасити той внутрішній вулкан, що з нього бухає. А тим вулканом є ніщо інше, а тільки розуміння свого посланництва – одне поняття, дане вірою, а просвічене надприродним світлом духа розуму! [2, 250-251].

8 Коли питаємо, яким способом Божий дух веде створіння, то мусимо ствердити, що веде їх відповідно до їх природи. Бог усім кермує таким способом, що кожне

створіння пристосовує до його діл, відповідно до прикмет, даних йому при сотворенні. І так створіння тілесні порушує чи провадить Бог у часі та просторі, бо їх буття є залежне від часу і простору. Створіння духовне веде Бог у часі, але не в просторі, бо душа підпадає під час, а від простору є незалежна. А природа людського духа є така, що його до дій спонукає досліджування розумом, розуміння обставин... Досліджування називаємо зазвичай радою. Раду радить той, хто досліджуванням шукає способу до чогось дійти. Тим способом можна сказати, що і Святий Дух радою спонукає чоловіка до дій, і тому поміж дарами Святого Духа правильно міститься й той дар – Дух ради [2, 366].

9 У св. Письмі безліч описів поведження чоловіка, що здав на Господа усяку свою журбу. “Блаженний муж, що віддається з довір’ям Єгови; Єгова є надією його і буде як дерево, посаджене над водою, що в вогкій землі запускає коріння і не боїться сонячної спекоти. Листя його все зелене, й не шкодить йому посуха, й усе родить овочі” (Єрем. 17, 7-8) [2, 197].

10 Наміри Божого провидіння називаються також Божою радою, може, й тому, що вони можуть відкривати і перед Ангелами, і перед людськими умами нові, досі не відомі овиди. Але тому створюванню нових горизонтів ніколи не передує в Святих у небі та слабкість непевности і сумнівів, яка передує нашому пізнанню правди.

...Дар ради в Святих може також належати до найвідповідальніших засобів досягнення цілі, бо й вони напрямом любови шукають досягнення цілі – прославлення й прославлювання до безконечности Всевишнього, бо й вони шукають засобів для того, щоб ми на цьому світі дійшли до цілі, до якої вони вже дійшли. Звідси молитви Святих і служіння Ангелів помагають нам у дорозі до нашої цілі [2, 368].

11 Видається навіть певним, що чоловік, який у своєму житті є ведений Святим Духом і що для справи свого спасення, для справи свого поступування має з неба духа ради, буде не тільки для себе, але й для інших добрим дорадником. Нема навіть певности, чи слово Пророка Ісаї, сказане про Христа: “Спічне на Ньому дух ради”, – не стосується тої знаменитої прикмети Христа, що в винятковому й найвищому ступені був добрим дорадником душ. То й же Пророк Ісая називає Христа “чудним дорадником” (Іс. 9, 6), та “Ангелом великої ради” називає Христа наше богослуження (Вел. Повеч.), – здається, не в іншому значенні, як у значенні дорадника душ, дорадника у розв’язці складних християнського життя [2, 366-367].

12 Християнська побожність працювала від віків над тим, щоби Христу Спасителеві і як Богові, і як чоловікові віддати якнайповнішу честь. Церква встановлювала празник по празнику, щоб відповісти тій побожності християн та щоб вести їх до якнайбільшої любови Христа. Природно, що й любов Христа-Чоловіка до людей мусила ставати чимраз виразнішим предметом християнського Культю. Вдумуючися в любов Христа, християнські душі, Церква під проводом св. Духа, що в ній живе і веде людські душі до пізнання і любови Бога, чимраз більше усвідомлювала собі, що любов є причиною всього того, що Христос зробив для людей. Любов є поштовхом для всього Його поступування. А що абстрактні, відірвані предмети, коли представлені образом, що підпадає під відчуття, стають для людей доступнішими, конкретнішими, реальнішими, а через те й ліпше зрозумілими, то вшанування людської любови Христа, а з нею й усього внутрішнього, духовного життя Христа набуло у вселенській Церкві вигляду вшанування Христового Серця як символу любови. Вже від XIII ст. віддавали християни під тим символом честь Христовій любові, а Сам Спаситель, йдучи наче назустріч бажанням християнської побожності

або радше випереджаючи її, давав Святим у різних тайних видіннях чимраз більше пізнавати “Серце, що до крайности людей полюбило” (повні особливо великого тепла і любови до людства були об’явлення Христа, які давав св. інокіні з чину Візиток св. Марії Алякок).

Від хвили тих об’явлень почало вшанування Христового Серця чи Христової Любови в символі Його Серця розростатися як могутнє дерево в городі св. Церкви. І де тільки приймалося, приносило щедre Боже благословення та спонукало до духовного життя, Божої любови людей. Дивним способом прив’язуються люди до того культу і черпають з нього щедрі ласки [1, 138-139].

13 Хто лише бодай трохи замислився над словами Ісуса Христа про молитву, з яких ми частину навели, той хіба не може сумніватися, що дійсно в молитві маємо ключ до всіх скорбів неба і певний непомильний спосіб їх набути – а можна й сказати, до всіх скорбів цього світу, очевидно, якщо його сприймати по-християнськи; всіх скорбів, тобто всього того, що є на цьому світі найкращого й найціннішого. Яким же способом може ще бути, що люди так мало й так рідко до цих скорбів доходять, а що не доходять – ясно видно з того, що бідують, нарікають, терплять, у нещастю з розуму сходять, а навіть часом життя собі відбирають – і замість життя, яке могло би бути переповнене усякими добрами, вибирають найгіршу, яку тільки можна вибрати, смерть, бо смерть без християнського приготування в хвилині страшного злочину. Воліють, щоби на їх пам’яті, як і на славі родини, лишилася навіки пляма злочину, ніж жити (“ніж жити “ – тут треба розуміти життя чесне, за Божими плямами, упорядковане чеснотами і скріплюване та оживлюване молитвою. На противагу до життя скапареного і запропашеного гріхом та блудами, яке для тих нещасних і запущених людей мусило скінчитись оцею ганебною смертю. Тут особливої ваги набуває пересторога св. Ап. Павла: “Бо коли живете за тілом, то помрете. Як же ви духом умертвляєте тілесні вчинки, будете жити” (Рим. 8,13), – очевидно тому, бо те життя було тяжке, а так легко могло бути переповнене радістю через молитву, Божу мудрість і відтак умертвлення пристрастей. Це все є певним знаком, що люди, маючи ключ до скорбниці, не вміють тим ключем орудувати і двері до скорбниці відчинити. Кажу – не вміють – через брак світла в розумі, бо не можу сказати: не хочуть. Хто ж би не хотів – якби тільки вмів? Не вміють – тому для них, для них усіх, для цілого людського роду справа першої й найважливішої ваги – знати, уміти молитися. Якби знайшлася школа, в котрій би можна без великого труду навчитися молитви, то, певно, кожний християнин радо для цієї науки присвятив би трохи часу і трохи труду. У нас, себто в Христовій Церкві, поміж християнами є така школа [2, 63-64].

14 Хочу за Божою ласкою говорити про школу молитви, яку установив сам Ісус Христос, наш Спаситель, коли передав нам чудотворну молитву “Отче наш”.

Бо Господня молитва – то не лише молитва, слова, формулка молитви; то свята установа, інституція, школа, котра рівняється за вартістю з іншими установами Ісуса Христа. Поки приступимо до пояснення, чим для християн є “Отче наш”, мусимо передовсім пригадати, що кожне слово Ісуса Христа, хоч сказане людською мовою, мовою людської природи, було словом Сотворителя й тому мусило мати або з Божої волі могло мати достатню силу для сотворення у небесних просторах мільйонів сонць з нічого і в одній частинці секунди. Тому коли в св. Євангелію чуємо слова Христа, пам’ятаймо, що в них, у кожному з них є безодня сили, і світла, і святости; кожне з них чудотворне й чудоносне; кожне з них таке, що мільярди ангелів йому поклоняються; поклоняються йому – тому слову Слова цілим єством, бажають його розуміти, цілим

життям вникають в його значення, і воно кожне для усіх них приховує ще неприступну безодню безодні. З тих слів Христа у св. Євангелію одне провадило тисячі людей на пустині; друге викликало сотні апостолів, що йшли здобувати для Христа поганські народи, – інше знову гомоном своїм звалювало з престолу римських імператорів, інше давало напрям цілій історії Церкви на довгі століття, інше ставало спасенням для багатомільярдних народів і т. д. Може, колись в небі щось зрозуміємо з того, яку силу й вагу мали слова, сказані Христом, але вже тут, на цьому світі, маємо знаменитий приклад того – чим було чи могло бути кожне слово Христа. Зважте: Христос усе життя бажає вмерти за людський рід, за своїх братів, бажає вмерти, бо не можна дати більшого доказу любови, як коли хто за другів життя своє віддає (Йоан 15, 13) [2, 66-67].

15 Благодать освячує душу в її бутті, в її історії, а любов освячує душу в її діях. Тому всяку святість дій і св. Письмо, і Отці, і богослови слушно приписують любові. З нею разом, неначе її товариство, дружина, входить у душу цілий ряд надприродних чеснот, а кожна з них, ведена любов'ю, простує й освячує деякі сторінки людського діяння. Разом з нею входять у душу чесноти моральні, чесноти інтелектуальні і дари Святого Духа [2, 265].

16 З моральною чеснотою життєвої мудрости є тісно зв'язаний той дар Святого Духа, що його пророк Ісаї називає Духом ради: “Спічне на Ньому дух ради і відваги” (Ісаї. 11, 2). Розбираючи дари Святого Духа, що їх розумом і знанням називають, ми бачили, що вони є якимись сталими станами душі, завдяки яким душа, освячена Божою благодаттю, стає легкою до порушення чи до провадження Святим Духом. Слово Апостола Павла: “Божими синами є ті, що ведені Божим Духом” (Рим. 8, 14), – досить ясно показує, чим є дари Святого Духа. Можна сказати, що це є прикмети душі, що дають їй змогу бути веденою Святим Духом [2, 365].

17 Рада, себто досліджування та важення ваги кожного аргументу, може стосуватися лише дороги, що веде до цілі, а не самої цілі. Воля звертається до цілі так, як звертається до добра, бо ціль називаємо добром, оскільки до нього воля прагне. Найвища ціль чоловіка, себто найвище його добро не підпадає під розважування ради, хоч під таке розважування, може, підпадають посередні цілі, які є і засобами до вищої цілі. Рада стосується тільки того, що ми маємо робити, щоб досягнути цілі. Якщо якась посередня ціль є засобом до вищої мети, то вона не є ціллю, а тільки етапом до неї. Можемо радити, чи йти до такої то цілі – є відповідним етапом до осягнення вищої цілі. Ядерно і влучно св. Григорій з Нісси (Про людську природу, гл. 34 всередині) каже: “Рада не є про ціль, а про ті речі, що ведуть до цілі. Радимось про ті речі, що в собі й через себе маємо зробити” [2, 256].

18 Аналізуючи діло життєвої мудрости, ми бачили, як важко доводиться чоловікові обдумувати всі засоби з їх обставинами, труднощами й небезпеками, коли чоловік має до того діла ради лише природний розум і моральну чесноту. Могутню поміч у тому важкому ділі дістає від Всевишнього Бога в Святому Дусі, що нам є даний. Про людські речі чоловік, бачачи непевність, сумніви, численні небезпеки, трудність розв'язки багатьох проблем, пов'язаних з поступуванням людини, бачить потребу шукати ради в людей – у пересвідченні, що в багатьох становищах чоловік сам собі не вистачає [2, 367].

19 Справді, Ісус Христос казав: “Поведуть вас до намісників і царів на свідоцтво їм і поганам. А коли видаватимуть вас, не журіться, як і що скажете, бо дасться вам у ту хвилину, що маєте сказати” (Мат. 10, 18-19), – але є очевидною річчю, що Ісус

Христос тими словами не забороняє думати про те, що тоді треба робити чи сказати; Він зміцнює тільки віру учнів у Божу поміч у таких непередбачених і незвичайних обставинах, коли ставатимуть перед судом, обвинувачені у “злочині” Христової віри. Просто карикатуру тих Христових слів робив би чоловік, котрий їм приписував би таке значення: “У такому становищі говоріть що-небудь не думаючи”. – Це правда, що є ситуації в житті, в яких і думаючи, і шукаючи, і з порадою наймудріших людей ще не знаємо, що робити, і тоді не лишається нам нічого іншого, як “очі наші підносити до неба, до Бога”, як говорив св. Цар Йосафат (2 Парал. 20, 12) [2, 378].

20 Що виконане діло життєвої мудрости чоловіка рятує від гріха, видається евідентною правдою. Бо якщо рішення має бути дійсно рішенням, а наказ наказом – чеснота мудрости сама мусить обдумати й усі засоби, щоб знайти застосування у житті. Знайти всі ті засоби й вирішити, котрі засоби потрібні для виконання головного рішення життєвої мудрости, – буде вибором [2, 373]. Ми безнастанно в житті стоїмо перед дорогами, що в різні боки розходяться, і безнастанно мусимо вибирати між двома дорогами. Тому потрібно і цінно для християнської праведности мати безпечні і певні засади вибору. Вибір, очевидно, тим важливіший, чим розтягується на більше сторінок життя чи на більше літ життя. А коли йдеться про той вибір, від котрого залежить ціле майбутнє життя, себто про вибір стану для молодого чоловіка, той вибір є, можна сказати, безперечно найбільшого й першого значення. Тому щодо діла мудрости доводиться нам говорити про вибір, особливо про вибір стану, але щоб бути в змозі вичерпати предмет вибору, треба спершу перебрати всі хиби, противні життєвій мудрості [2, 374].

21 При вірі ми говоримо тільки про дар знання. Дар мудрости більше належить до чесноти Божої любови, а дар ради – до моральних чеснот. Дар розуму доповняє чесноту віри: до віри належить визнавати за правду, до дару належить розумом увіходити неначе в нутро правди. Тому дар розуму є тим інтелектуальним, сказати б, світлом благодати, через яке розум людини, спонукуваний Святим Духом, розбирає і входить у глибше розуміння правд віри [2, 245].

22 Вникаючи в гадку св. Письма, як воно описує праведність християнського життя і прикмети праведної душі, надибуємо таке чудове багатство тих глобальних прикмет, які всі разом складаються в ту предивну будову чи в той предивний організм, яким є християнська душа, що в Божій благодаті розвивається. Це будова (вислів св. Письма), це організм у порівнянні з іншими органічними творами, але можна її порівняти і з машиною, у якій безліч різних колішат, пружин, перенесень сили, одним словом – такі премудрі в’язання в одне різних речей, що, видається, можна б у дослідах того твору, яким є християнська душа, знаходити дивні і чудові дива Божого милосердя й Божої любови та слабкості й короткозорості людської природи [2, 408].

23 Вже те, що Господній страх є необхідною дорогою до виправдання, доводить його обов’язковість. Можна сказати, що це наука Богом об’явлена й визначена св. Тридентським Собором, що грішник до виправдання доходить дорогою Господнього страху. Господній страх показаний і в св. Письмі дуже виразно як обов’язок людей щодо Бога. “Якщо я Господь, де ж є страх Мій?” (Малах. 1, 6), або: “Хто ж Тебе не буде боятися, Царю народів?” (Єрем. 10 7). Ми вже бачили наказ Христа: “Бійтеся того, що може і душу, і тіло погубити в пеклі” (Мат. 10, 28). Далі, синівський страх є так поєднаний з любов’ю, що, як ми бачили, навіть Святі в небі цілковито убезпечені від всього того, що може бути злом, але походить з того, що Бог до безконечної безконечности є понад природу й поняття всіх створінь [2, 185].

24 Буває, що скруха, звершена Божою любов'ю, сама доводить чоловіка до Божої благодати і приносить йому Боже прощення. Але св. Церква вчить, що такий наслідок має повна скруха лише через волю прийняти Таїнство покаяння. Та воля, прийняти св. Таїнство покаяння, природно міститься в повній скрусі, і тій волі треба приписати наслідок примирення з Богом. Повна скруха навіть тоді, коли перед прийняттям самого Таїнства покаяння відпускає гріх, не відпускає його без зв'язку з тим Таїнством чи радше відпускає його лише через той зв'язок, який має з Таїнством покаяння [2, 213].

25 Хто тільки є свідком тих терпінь ближніх, не може хіба не бажати хоч би у малій мірі допомогти тим ближнім і полегшити їх терпіння. Хто ж, бачачи людські болі, не позаздрить великому старозавітному пророкові Йовові? (А пишу це якраз в день, що присвячений пам'яті того прообразу терпінь і милосердя Христа Спасителя). Хто ж за його прикладом не бажав би стати рятунком терплячих і поміччю безпомічних (Йова 29, 12), очима сліпому і ногами кульгавому (там само, 15) та батьком убогим; хто не бажав би виривати із зубів кривдника його здобич! (ст. 17) [4, I т., 245].

26 В часах, коли діло милосердя і милостині стає чимраз важче, тим завзятіше мусить християнин плекати схильність серця до милосердя та милостині, себто співчуття, бажання, волі. Нехай зовнішня милостиня буде мала, коли не можна спромогтися на більшу, але нехай буде бодай символом того, що людина рада би дати, що душа бажає, чого хотів би чоловік. Може, милосердний Бог прийме і таку, хоч незначну, лепту для того, внутрішнього християнського стану душі. Очевидно, треба стерегтись, щоб той внутрішній стан не був самообманом. І хай там що, навіть з останнього передаваймо хоч дрібну лепту в руки Христа. Здається, що це єдина зарада в хвилях загальної нужди [4, I т., 253].

27 Якби ви знали Божий Дар, якби ви розуміли, чи є святе Причастя, – ви не раз на рік, але кілька разів у місяці або бодай кілька разів у році горнулися б до святого Причастя. Та ж у святому Причасті ми маємо завдаток вічного воскресіння. Хто їсть Христове Тіло, хто п'є Пресвяту Чашу Його Крові – буде навіть жити, воскресне зі святими для вічного блаженства в небі. А хто не причащається, не буде бачити вічного життя. Його чекає суд і вічне засудження. Чи можете легковажити таким добром? [5, 89].

28 Щоб по-християнськи виконати третю Заповідь, народ мусить розуміти, чим є жертва Євхаристія та участь у ній. Коли він буде це розуміти, то зрозуміє і те, що втрачає і якої шкоди зазнає, коли не може бути в церкві [5, 191].

29 А між глибокими чварами, що ділять людство на ворожі табори, найгіршими, може, є ті усі непорозуміння і суперечності, які протиставляють одні одним різні віросповідання. І в цих суперечностях і чварах ніхто з людей не може мати ключа до розв'язки ситуації. Ніхто з людей не доведе до релігійного миру, до релігійного порозуміння. Але коли Пречиста Діва Марія візьме в руки цю справу, тоді і тільки тоді можемо очікувати згоди і любови між людьми [1, 363].

30 Справжня вдячність – це дивна чеснота, бо вона схиляє людей відплачувати рівним за рівне. Вона спонукає до того, щоб більше дати, ніж отримати, бо християнин розуміє цілком логічно, коли рівну зарплату не вважає за вдячність, а за заплату справедливості [5, 32-33].

ЛИПЕНЬ

1 Уся мудрість життя полягає в цьому одному, щоб любити те, що насправду є добром, і хто зумів би так любити лише справжнє добро – той був би наймудрішим і святим чоловіком.

А тим справжнім добром є те все, що веде до Бога!

А найбільшим, найдосконалішим і безоглядним добром є сам Господь Бог.

І така людина, що шукала б тільки справжнього добра, любила б Бога наді все. – Бо Бог є добром понад усе.

З цього бачите, що ця найважливіша Божа Заповідь: “Люби Бога з цілого свого серця!” не є нам чужою. Бо вже з природи має людина таку силу, що її тягне до всього доброго.

А що Всевишній Бог є найліпшим добром, – тому вже з самої природи тягне ця сила людину до Бога.

І людина жива та й існує на світі якраз на те, щоб Бога наді все любити! Тому не впокоїться серце чоловіка, поки не спочине у Бозі!

І чим ліпше буде людина знати, яким то добрим є Бог, – тим більше Його любитиме! [4, II т., 43].

2 Яку ми й не прив’язували би вартість до самої освіти чи знання, все-таки найвищим титулом хвали в очах наших буде мудрість. Так, як чоловік, про якого можна сказати або хоч би лише подумати, “що є дурним”, то буде для нас завжди предметом легковаження, хоч може прихованого, навіть тоді коли буде не знати яким багатим і коли буде мати не знати яке значне становище. Ані багатство, ані влада, ані могутність і сила не окупить глупоти й не заступить мудрости; без мудрости сила чи значення буде в найліпшій разі робити враження якогось фізичного рідкісного явища, а лише мудрість буде імпонуючим духовним людським явищем. Здається, що то все буде загальнолюдська оцінка, що багато з неї лишається й у тих людей, що звикли в житті оцінювати чоловіка за кількістю долярів, які має. У нас і для нас, українців, те цінування мудрости буде сливе таким загальним і таким вирішальним, що я не вагався би назвати той спосіб розуміння речей нашою національною прикметою, – та тою прикметою гордитися. Бо хоч ми й слабкі й убогі й досі не видали всесвітніх геніїв, тобто геніїв чи провідних умів, визнаних за таких у цілому світі, або що цілому людству показували б нові дороги, або для людства здобували нові світи права чи творчости, – та одна прикмета – оцінювати як слід мудрість такою, якою вона є, й тим, чим є, повинна всьому нашому національному життю надати, безумовно, якоїсь могутньої сили, що її не будуть мати інші народи, слабші чи нижчі в тому сенсі. Може, й я помиляюся, може бути, що любов власна чи любов своїх виставляє мені перед очі фата-моргани. Однак думаю, що так як я не сумнівався би ані секунди у моєму внутрішньому переконанні, у глибині моєї совісти і моєї душі дати перше місце “мудрому жебракові” над глупим царем, у якому-небудь напрямі царем, так само я не сумнівався б ані секунди у виборі між двома становищами, й то не з аскетизму чи монашого ідеалу, але по-людськи та по тілу – як каже св. Апостол – я все вибрав би бути мудрим жебраком, як дурним царем, і думаю, що такий суд є правильний і що так само, як я, правильно судила би й вибирала б більшість поміж українцями [2, 7].

3 Коли розум буде правильно судити? Для того треба йому передовсім, щоб був вільний від фальшивих понять, а з другого – треба, щоб хиби волі й пожадання чоловіка не впливали зле на розум. Часто буває розум зайнятий якимись поняттями чи пересудами, які йому не дають правильно судити. Як у кривому або нерівному

дзеркалі образ відбивається фальшиво, так і в розумі, зайнятому неправильними гадками чи поняттями, принцип чи правило відбивається викривлено. Крім того, коли воля чи чуттєві жадання не є досить опановані, себто моральні чесноти не є вкорінені в душу або їх нема, воля й пожадання так на розум впливають, що чоловікові видається правильним те, що його відчуттям або його уподобанню миле. Розум, вільний від фальшивих понять і вільний від впливу неопанованої пристрасти, може правильно судити. Але та сила може бути й зміцнена, побільшена чеснотою – вправою або Божим даром. Ту чесноту називаємо синезою [2, 360].

4 Але розум наш дуже слабенький! Не має сил на те, щоб пізнати всю правду, і нелегко бачить перед собою. А до того він ще й зіпсований через гріх людської природи, – через гріх, що увійшов у нашу кров і кість уже від хвилі, як наш прародич, перший чоловік Адам, не хотів виконати Божої волі і втратив через те ласку у Бога. Від тієї-то хвилі зіпсувався у нашій душі порядок. Розум не вміє і не може вже добре провадити волю; не в силі він водночас правдиво показувати їй, що добре, а що зле. А воля не вміє добре слідкувати за розумом [4, II т, 40].

5 З огляду на правди, які нам дані з віри, треба двох речей з нашого боку: по-перше, щоб ми вникнули в їх внутрішнє значення і зрозуміли ті правди, а те дає нам дар розуму. На другому місці треба, щоб чоловік мав правильне судження про предмет віри, себто щоб правильно судив, що до одного треба пристати, а від другого треба відвертатися. Те правильне судження щодо Божих речей належить до дару мудрости, а щодо створінь – належить до дару знання. Оскільки ж ідеться про пристосування до поодиноких діл, те судження належить до дару ради [2, 244-245].

6 Для правильного поступування треба уваги на те, що робиться. Треба, щоб розум дивився на становище й становище оцінив та обміркував, поки приступить до діла. Хто, приступаючи до діла, занедбає той правильний погляд, оцінку чи судження про річ, мусить, очевидно, іти вперед з зав'язаними очима. Хоч і не спішить, як загонистий чоловік, глупо поступає, коли береться до того, чого не знає, а не знає того, чого не переглянув. Може бути, що в дуже короткому часі був би міг оцінити все становище й правильно вчинити, але того не зробив. Вирішує, занедбавши, звернути увагу на все те, що мусить передувати правильному рішенню. Ти ж самим опускає те, що в кожному християнському становищі головне, – опускає надію на поміч з неба. Бо тільки той правильно надіється на поміч з неба, хто від себе зробив усе те, що міг. “Бога взивай, рук прикладай”. Чоловік, що не береться зробити те, що може, а здається тільки на поміч з неба, допускається гріха спокушення Бога і не може відгукуватися на поміч, обіцяну з неба [2, 378].

7 Відомо, що в людській душі є подвійна пам'ять. Одна, що зберігає, неначе в скарбниці, досвід смислових спостережень, і друга, що заховує досвід інтелектуальних актів та актів волі, що переминули. Обі ті пам'яті потрібні до діла життєвої мудрості, бо вона спирається і на досвіді того, що душа через змисли про життя і його обставини знає, та спирається і на досвіді тих життєвих засад – принципів, до яких інтелект посередньо або безпосередньо дійшов і які могли би затратитись у душі, якби не та прикмета, що чоловікові зберігає минувшину його інтелектуального життя.

До якого ступеня пам'ять може чи повинна бути уважна за особну чесноту чи частину чесноти життєвої мудрості, що складається на ціле дійство тієї чесноти, так як мури і дах є частинами дому, можна диспутувати. І моральність старинного світу і схоластики вважали пам'ять за інтегральну частину чесноти життєвої мудрості та говорити про чесноту пам'яті. Вони розуміли під цим словом ті прикраси пам'яті, які

її скріплюють у співділанні з чеснотою життєвої мудрості. Нема найменшого сумніву, що пам'ять чоловіка мусить бути плекана, щоб була добра.

Природна пам'ять, себто сила пам'яті, яка є в природі душі, сама собою минувшини, пам'ять стає доброю і сильною. Ця прикмета є виразною чеснотою, а що вона завершує пам'ять смислових спостережень і вона завершує пам'ять смислових спостережень і пам'ять інтелектуального життя, то й має ті дві сторінки чи ті дві частини. В надприродній чесноті життєвої мудрості є також річчю очевидною, що сила пам'яті в чоловіці мусить бути теж освячена надприродним даром і що той дар, відмінний від дару мудрості, є тільки складовою частиною тієї загальної й вищої чесноти [6, 346-347].

8 Бувають становища, в яких треба раптово і без приготування діяти, а тоді є потрібна риса швидкої орієнтації і швидкого здогаду, що в даних обставинах потрібне. Ми це називали зручністю, хоч, мабуть, зручність більше стосується зовнішньої роботи, а проворність чи меткість більше відповідає поняттю евстохії (дослівно з грецької – щастя в здогадах). Ця риса різниться від... кмітливості. Мудрість полягає у правильній оцінці того, що треба робити. Ту оцінку, ту думку чи гадку, що робити, можна добути шукаючи і знаходячи її самому, або одержуючи її від інших. Кмітливість вхопить і від інших, проворність знайде її в собі. Може, не треба звертати на те уваги, що як кмітливість, так і проворність-здогадливість може чоловікові служити для знаходження відповідного засобу в суто розумових доказах та й у здогадах практичних, у яких не може бути наукової певності. Клясичним прикладом життєвої мудрості і власне тієї її частини, що уміє вцілити в саме ядро справи, є суд Соломона, а радше спосіб, якого вжив до доказу, котра з двох невіст була матір'ю дитини (III Цар. 3, 16-27) [2, 351-352].

9 Прекрасно каже св. Йоан Золотоустий про ту надмірність Божого дару (На послання до Римлян гл. 10-ої, гом. 2): “Ми увільнені від кари смерті, ми скинули із себе всяку злобу, народилися, воскресли, поховали старого чоловіка і стали відкупленими, освяченими, прийнятими за дітей, виправданими; ми стали братами Єдинородного, встановлені Його співнаслідниками, учасниками Його тіла, переходимо в Його тіло та з Ним лучимося, як тіло з головою. Все те назвав св. Павло надмірністю благодати; показує, що ми дістали лік не тільки рівний недужі чи рані, але, крім ліку (дістали), й здоров'я, красу, гідність, славу й честь, що значно перевищують нашу природу. Кожний з тих дарів зокрема міг й усунути смерть, а коли вони всі сходяться разом, не лишається вже ані сліду, ані тіні смерті; до того ступеня вона цілковито загладжена й усунена”, – а трохи далі: “Христос заплатив за нас значно більше, ніж ми були винні; остільки більше, оскільки більші океани від малої краплі”.

У 14 гомілії ч. 6 так подає силу надії, що з тої щедрості походить: “Що ж тебе спасло? Сама надія в Бога й віра, якою ти переконаний, що Бог дасть те, що обіцяв, і з того вже стільки дав; поза тим не маєш що жертвувати Богові. Тому, якщо та віра тебе спасла, затримуй її і тепер; те, що Тобі дало стільки дібр, без сумніву й на майбутнє не обмане тебе. Віра, що померлого, загиблого в'язня й ворога зробила приятелем, сином, вільним, праведним і наслідником, дала тобі стільки, скільки ти ніколи не був би смів очікувати. Чи ж може бути, щоб по такій щедрості й прихильності вона тебе залишила?” В іншому місці питає Золотоустий: “Чим є надія? З безпечною сміливістю думати про майбутнє” [2, 199-200].

10 Повна надія на Боже провидіння з цілковитою відсутністю журби чи неспокою робить часом правдивого роду чуда. Багато таких прикладів знаходимо в житті

Святих. Останнє століття в історії Церкви принесло нам приклад чуда тривалого. Є ним т. зв. малий дімок Божого провидіння в Турині. Це діло св. Йосифа Венедикта Коттоленго. На передмістях того великого міста постав десь у половині XIX ст. спершу притулок для старців, пізніше шпиталь і одне по другім діло милосердя: шпиталі, притулки, захисти, захоронки, конгрегації чоловічі, конгрегації жіночі (до 14), що працюють у тих ділах, вкінці – й контемплативні монастирі. Ціле те діло, складене з багатьох, утримує, здається, близько 7000 людей, а утримує виключно з того, що дасть Боже провидіння. Головною чеснотою провідників є повне довір'я до Божого милосердя. Провідником діла є генерал цілого діла. Йому підлягають усі частини і всі філії, так само складені з багатьох діл, того цікавого, можна сказати – просто чудесного діла [2, 392].

11 Згрішивши смертним гріхом і втративши Божу благодать, чоловік не перестає визнавати за правду науку Божого об'явлення. В його умі лишається інтелектуальна згода з правдами віри, а в волі лишається вільний послух Богові, що наказує вірити в правди, Богом об'явлені, задля Його поваги. Грішник, хоч би які тяжкі були його гріхи, не перестає бути християнином, як довго не грішить смертним гріхом невірства. “Якби хто сказав, що нема іншого смертного гріха, крім невірства, або що Божу благодать, раз одержану, не тратиться ніяким, хоч би і яким великим гріхом, крім невірства, нехай буде анатема” (кан. 27 Про виправдання) [2, 169].

12 В житті часто може видатися, що хто має Божу благодать, не обов'язково мусить мати освічену віру, не обов'язково мусить розуміти правди віри. Тому правильно заохочує Церква віруючих зі св. Августином, щоб молитвами випрошували собі розуміння віри (Про Св. Тройцю, кн. 15, гл. 27) [2, 248].

13 Людське життя, оскільки чоловік має прямувати до мети вічного блаженства, ще більшою мірою потребує помочі з неба, ніж у ділі, в якому розумом прагне до розумної мети людського життя. Справді, в чоловіці виправданім розум є скріплений надприродною вірою, але ми бачили, коли говорили про духа розуму і знання, що і в житті віри чоловікові треба помочі з неба – треба дарів Святого Духа [2, 366].

14 Віра показує чоловікові, як це “страшно впасти в руки живого Бога” (Євр. 10, 31), бо “наш Бог є пожираючим огнем” (Євр. 12, 29). Хоч віра перед виправданням ще не є вливаною в душу чеснотою, а лише минулим актом, її предметом є правди такі страшні, що вистачає, щоб збудити страх у душі чоловіка, що ще не може мати Господнього страху. Віра показує і пекельну муку, і вічний вогонь, і скрегіт зубів, і темну прірву, що розверзається під ногами грішника в годині смерті. Апостол каже: “Зі страхом і трепетом працюйте над своїм спасенням” (Фил. 2, 12) [2, 186].

15 Боже милосердя таке щедre, що приймає як покуту за наші гріхи не лише ті терпіння, що їх самі собі завдаємо як кару за гріхи, і не лише ті покути, що їх на нас священник накладає в Таїнстві покаяння, але, крім того, й усі дочасні терпіння, які Боже провидіння на нас накладає. Терплячим зношенням хрестів можемо в Христі Ісусі перед Богом Отцем покутувати й досить учинити за наше грішне життя. А що ціле життя є переповнене терпіннями й хрестами, то це велика Божа ласка для нас, що можемо самим життям, терпляче по-християнськи зношенням, платити за дані провини.

То ж ідім за порадою св. Апостола Якова та “з повною радістю приймаймо, коли впадаємо в різні спокуси” й терпіння “знаючи, що досвідчування нашої віри родить терплячість, а терплячість звершує діло” (Як. 1, 3-4) [2, 222].

16 Недуга, хоча й може бути допустом Божим, є, однак, завжди перешкодою у виконанні обов'язків, хоча й терпляче знесена може бути заслуга, частіше, однак,

буває причиною гріха.

А з другого боку, неморальність завжди або дуже часто підкопує і нищить здоров'я [4, II т., 3].

17 ... Ваші якості, буває, стають вадами, Ваша енергія – марнуванням сил, Ваша буйна запальність – шкідливою надмірністю. На арені сьогоднішнього аномального життя це доводить до непомірних суперечностей – зі шкодою для Вас як верстви в народі; зі шкодою для самого народу і його майбутності. Саме коли Ви свій український безталанний Народ любите, Вам не вільно цього не бачити. На схилі мого життя закликаю Вас: задумайтесь над моїми словами, двічі-тричі їх прочитайте, передумайте найглибше їхнє значення! Бо не дай, Боже, щоб хаос і зло, яке гряде, застало нас у такому розбитті, в якому сьогодні перебуваємо! [4, I т., 361-362].

18 Коли кажемо, що розпука спирається на фальшиве поняття про Бога, то треба зауважити, що те фальшиве поняття не є обов'язково гріхом проти віри. Може ним бути, а тому й розпука могла би бути поєднана з невірством і зі втратою віри. Але не обов'язково так буває; через гріх розпуки чоловік втратить чесноту надії, а віри не втратить. Буває, що чоловік зберігає правильне судження взагалі, а зіпсутий він тільки в якимсь частиннім випадку, себто в умі, який належить до загальних принципів і загальних правд, правда віри лишається непорушною, але пожадання, не тільки в почутті, але і в волі звертаються до предметів партикулярних, частинних [2, 203].

19 У такій “любові”, а властиво, в такому самолюбстві ближній не є братом! – Не є навіть і людиною? Він є тут радше мертвим предметом, що має лише служити для самолюбних цілей.

Така любов не веде пожертвування, бо вона захланна на власну користь! Вона ж не має на оці добра свого брата, тільки своє власне добро! [4, II т., 54].

20 Хоч у його серці віра нежива, то грішник лише в частині є мертвим. З невеликою натугою може оком душі поглянути в пекельну прірву, може подивитися на муки, що кінця не мають, подивитися на шалений біль розпуки й на покаяння, що серце роздирає й мучить, але вже без хісна.

Хоч віра в нього і мертва, то все-таки може протиставити безконечній Божій доброті глибіню людської злоби й людської глупоти. Бо в кожному смертному грісі людська злоба й глупота противиться до безконечности Божій доброті, противиться до того ступеня, що з тою добротою починає боротьбу і в цій боротьбі не має нічого іншого на меті, як знищити в душі, у своїй власній душі, життя Божої благодати та, наскільки це можливе, в собі самому ще раз розп'яти Христа.

Боже Предвічний! Пробуди в моїй душі мертву віру до нового життя, дай їй святе виправдання, той багатоцінний Божий дар, що його я так нерозумно втратив смертним гріхом. Дай наново набути Твою святую благодать, дай мені повернути до нового життя Твоєї благодати. А що дорога до того нового життя важка й далека та веде через різні чесноти, яких мені бракує, веди мою душу дорогами тих чеснот та таким приготуванням до виправдання, щоб, другий раз виправдана, вже не втратила Твого святого дару. Амінь [2, 178-179].

21 ... У природі розум бореться з хибами інтелектуального життя, але бореться так, що кожний його розвиток, чи зміцнення, чи набуте знання усуває природні хиби незнання і блуду, що обмежують наше інтелектуальне природне життя. Коли до нашої природи приступає надприрода – життя Божої благодати й віри, – то й вона мусить боротися з хибами інтелектуального життя – незнання та природного блуду. Крім того, має до діла в своїй природі та надприроді зі всіма недоліками чи вадами, противними

мудрості, про які ми попередньо говорили, які залишаються у природі, попри освячення благодаттю і просвічення вірою. Але крім того всього, надприродне світло віри мусить боротися зі самим природним світом розуму. Те природне світло для надприроди є темрявою. Св. Йоан на першому місці при показі втілення Божої Премудрости стверджує цей феномен: “І світло світить, і темрява його не обняла” (Йо. 1, 5) [2, 387].

22 Нам треба довгої й ревної праці, щоб зрозуміти потребу та як слід оцінити значення того, що є найкращим вицвітом християнського життя і водночас найбільшою потребою цього життя, а саме – молитву. Не переможе гріха той, хто не цінує молитви, не любить її й достатньо не молиться. Не покається, хто не випросить собі цієї ласки. І не переможе спокус і не уникне зла, хто не випросить собі цієї ласки... Вічного спасіння не досягне, хто собі цієї ласки не випросить... Молитва є найзагальнішою і найуспішнішою дорогою до Божої ласки [5, 153].

23 У Христовій Церкві є школа, а цією школою є проповідь Євангелія і наука правд віри, чи то Божа правда, об’явлена й голошена на місії, чи пастирським листом єпископа, чи побожною книжечкою, схваленою єпископською владою, чи наукою катехизму в школах, коли її подають за владою, даною єпархіальним єпископом, чи катехити, чи світські учителі, чи, врешті, тою самою наукою катехизму, коли її маємо у Божій Церкві. І до цієї школи мусимо всі учащати: священики й єпископи, не менше від світських людей; ми всі до смерти лишаємося учнями в цій школі [2, 64].

24 Християни, що йдуть слідами об’явлених правд, є більше схильні давати, ніж брати. Вони не тільки далекі від того, щоб чинити іншим кривду, – а ще й зі свого добра дають іншим. Бо знають, що тим способом забезпечують собі вічну нагороду.

Їхня любов полягає в тому, що бажають собі вічного щастя, а на цьому світі Божої ласки, потрібної саме для досягнення цього щастя. А така самолюбів не тільки не противиться любові ближнього, а ще й на неї спирається.

Бо любов ближнього – це саме та дорога, якою християни йдуть, щоб досягнути вічного спасіння [4, II т., 53].

25 ... Вона тільки тоді є справжньою християнською чеснотою, коли при її виконанні не є порушене ніяке право справедливості або любові ближнього. Та загальна засада, застосована до поодиноких елементів милостині, вимагає, щоби той, що дає милостиню, давав зі свого, а не чужого. Милостиня – це перенесення власності своєї на обдарованого. Ніхто не може дати, чого не має. Несправедливий посідач чужого добра не може вбогому помагати добром, яке несправедливо посідає. Перший його обов’язок – повернення власникові його добра, себто т. зв. реституція. Боржник не може давати милостині, поки не повернув свого боргу позичальникові. Син або слуга не мають права розпоряджатися добром батька або хлібодавця. При крайній, однак, біді, себто у випадках, коли кожний є зобов’язаний зі справедливості убогому допомогти, може й син, і слуга з добра власника взяти те, що конче потрібне вбогому. Мусять, однак, наперед чи опісля повідомити про зроблене. Можуть також щодо вбогого так вчинити, як думають, що й сам власник вчинив би, себто з розумного припущення про волю і наміри власника [4, I т., 255].

26 Чоловік працьовитий не має часу грішити, є добрим мужем для жони, добрим вітцем для дітей, а для сусіда є поміччу, добрим прикладом; є у нього що дати убогому, і дітей ліпше зможе виховати; і в господарстві його порядок, а з часом достаток [4, II т., 3].

27 Вірні мусять показувати нещасним жертвам гріха обурення їх поступуванням не

з ненависти, а з любови до їх безсмертних душ. Християнська громада повинна дати відчутти чоловіковбивцям, що до них має милосердя, але ними бридиться, а передусім, що, за наказом великого пророка царя Давида, товариства таких злочинців неначе боїться. Пророк Давид у псалмі, що його св. Церква велить відмовляти кожному священикові при умиванні рук перед кожною Божою Службою, так молився до Всев. Бога: “Не погуби моєї душі з нечестивими, не погуби мого життя з мужами крові, що їх руки повні беззаконня”. Боявся пророк, щоби саме життя, разом із тими нечестивими мужами крові, не було причиною Божої неласки і Божої кари, яка могла би проявлятися погубленням душі, відкиненням життя. У посланні св. Ап. Павла до Коринтян читаємо, що у тій першій християнській громаді великого міста Коринта трапився випадок, де пасерб за життя батька почав жити в грішному співжитті з мачухою. Тоді аж Павло, щоби вирятувати нещасного грішника і увільнити християнську громаду від страшного згіршення, а до того спонукати ревність християн до заохочування Божого закону, наказав, аби громада зібралася на релігійні збори, себто в імені Ісуса, і в злуці з духом апостола, що не був присутній тілом, але духом лучився з громадою вірних, грішника виключила зі своєї суспільности, себто наклали на нього церковну клятву, уживаючи для цього тих страшних слів; що віддають його сатані на погибель тіла, щоб дух спасся в день Господа нашого Ісуса Христа (I Кор. 5, 1-5) [4, I т., 257-258].

28 Врешті, всі християни свідомі того, що обов’язки справедливости, милосердя й любови, що їх приймають разом із християнською вірою, є обов’язками суспільного життя не менше, як і приватного [4, I т., 288].

29 Спільне добро чинить з людей одне тіло, а якраз те спільне добро є основою всякої любови.

Почуття й свідомість цього спільного добра, яке об’єднує людей, веде людину до розуміння, що загальне добро – то її власне добро, а ближні її – то наче вона сама! І тому тією самою любов’ю, якою людина сама себе любить, мусить вона любити й ціле людство [4, II т., 50].

30 ... Наука Ісуса Христа і Церкви має свої загальнолюдські принципи і засади, що творять підставу солідарности між християнами, що роблять із Церкви одне солідарне тіло. Ти м лиш одним різнився християнство від усіх інших соціальних доктрин, що коли вони, представляючи лише діла якоїсь частини людської суспільности, неминуче ведуть до боротьби й чварів з усіма іншими галузями суспільности, то підставою християнства є закон і доктрина любови людської загально [4, I т., 288].

31 Спільні молитви – це найкращий спосіб освячувати хату й життя християн [5, 153].

СЕРПЕНЬ

1 Свою християнську любов треба ділами доводити! Будь-яке тут говорення пусте, коли за ним не йдуть діла! А ще пустішим є запевнення в любові, коли суперечать йому діла. Любов полягає в тому, щоб бажати іншим добра і, наскільки це можливе, спричинятися до нього. Хто правдиво любить – той дбає про інших; їх добро лежить йому на серці [4, II т., 57].

2 Вже саме те, що Христос приписує вірі таку силу, що й найменша може переносити гори, вказує на те, що Христос визнавав віру самих Апостолів за дуже слабу, хоч і не можна сумніватися, що вони жили в стані надприродної Божої

благодати, себто не були в смертному грісі. Але Христос і ганив слабу віру Своїх учнів, коли казав до Петра: “Маловіре, чого ти засумнівався” (Мат. 14, 31). А коли Апостоли питали: “Чому ми не можемо уздоровити біснுவатого?” – відповів просто: “З причини вашого невірства” (Мат. 17, 20) [2, 172].

3 А християнська любов ближнього бачить у ньому не свої користи і не прикмети, собі милі. Хто по-християнському любить, той не для себе любить, але для ближнього, – для спільного нам усім Спасителя-Христа – для спільного нам усім Вітця Небесного, що на небі... [4, II т., 54].

4 Нещасливий той, хто надії не має. “Проклятий чоловік, що надію покладає на чоловіка” (Єрем. 17, 5). “Надія безбожного – як порох, що його вітер розкидає, або як легка піна, яку вітер жене, і як дим, що його вітер розвіває” (Прем. 5, 15). Пересторога не покладати надії на людей повторюється багато разів. “Не довіряйте князям, людським синам, бо в них нема спасення” (Пс. 145, 2). Те, на що людина надіється на світі, зазвичай обертається в зло, як каже Ісайя (30, 3): “Фараонова сила на ваше засоромлення, а надія, яку покладаєте на тінь Єгипту, є ситом для вас” [2, 197].

5 Очевидно, не треба говорити, що Христос говорить тут про фальшиву мудрість. Про ту мудрість, про яку і Пророк Єремія говорив, коли казав: “Вони є мудрі на роблення зла, а добре чинити не вміють” (4, 22). Та все ж воно ясно, що й та мудрість, хоч і фальшива, є якоюсь силою розуму, а тому й душі. Сила, яку чоловік зле вживає, не є чеснотою, бо справжньої чесноти не можна зле вжити, але все-таки є якоюсь прикметою, якоюсь якістю, що мусить полягати в якійсь швидкості, силі, кмітливості, вдумливості, в якомусь вістрі, в якомусь світлі, якійсь інтелігенції, котра ставить синів цього світу вище від синів Божих чи синів світла у своїм роді [2, 385-386].

6 Пробачний гріх веде і готує душу до смертного, тому й треба бачити в ньому небезпеку смертного і застерігати перед ним хоч би й текстами: “Хто любить небезпеку, пропадає в ній”. Або: “Вірний в малих речах буде вірний у великих”. Особливо треба навчити стерегтися малих гріхів, коли сповідник має до діла з побожними людьми. Сміливо можна і треба заохочувати до Причастя без сповіді усіх побожних людей, яким совість не закидає ніякого тяжкого гріха. Треба їх учити про різницю між тяжким і повсякденним гріхом, однак не так, щоби легковажили повсякденний гріх. Коли приймається засадничу різницю, треба зі св. Василієм казати: “Як же може бути малим те, що є образою Всевишнього Бога?” [4, I т., 239-240].

7 У кожному смертному грісі міститься відвернення від Бога, незаступного Добра, а звернення себе до добра минулого. Між різними гріхами є тільки та різниця, що в деяких головним є відвернення від Бога, а в деяких є звернення до створінь. Так, гріхи, противні богословським чеснотам, що мають Бога за предмет, полягають передовсім у відверненні від Бога; противні любові – є гріхами, серед яких першим є відвернення душі від Бога, а щойно відтак душа звертається до створінь. Бо обов’язково відвернення від Бога веде до звернення до створінь. В інших гріхах, напр., у гріхах, що випливають із тілесного пожадання, чоловік зазвичай не думає й не має наміру відступати від Бога; в тих гріхах першим є звернення до створінь, а щойно в другому ряді з того випливає відвернення від Бога. З того стає ясно, чому невірство, розпуста й ненависть до Бога є гіршими гріхами від інших [2, 203].

8 Тяжкість гріха розпуки видно найбільше з того, що вона спирається на хибне поняття про Бога. Надія спирається на основну правду віри про Боже милосердя. Вже в Старому Завіті пророк Єзекиїл іменем Божим висловлював ті основні правди: “Не хочу смерті грішника, але щоб навернувся і жив” (Єзек. 18, 23), а цілий Новий

Заповіт, ціла наука Ісуса Христа, Його муки і Його смерть є таким безмірним проявом Божого милосердя, що сміливо можна сказати, що правда про Боже милосердя є основою віри. Супроти того не може бути більш хибної й фальшивої науки, як та, що Бог грішникові відмовляє у прощенні, що не хоче його благодаттю до Себе повернути та довести до виправдання [2, 203].

9 Противним розпуці є той гріх, що його називають надмірною надією на Бога. Власне, ліпше казати “гріх фальшивої надії”, бо справжня чеснота не може бути надмірною; пересадка перекреслює цілковито характер чесноти надії [2, 204].

10 Ясно, що небезпека фальшивої віри в Боже милосердя як гріха, противного Св. Духові, є тим більша для грішника, чим більше має гріхів. Свідомо того гріха не допускається, коли хто про себе думає, що має жаль за гріхи, а в дійсності його не має. Але яка незначна межа ділить правдивий жаль від позірною жалю й правдиву надію від пересадної надії. Коли зважимо, що грішник, особливо той, що має гріхи чуттєвості, тратить духовний смак вічних діб і духовне почуття вічної кари, коли зважимо, що всі пристрасті, але передовсім статеві пристрасті, псують усе здоров’я й силу людських почувань та стають причиною того, що чоловік легковажить вічні й духовні добра та перестає про них дбати як про добра важкі, але можливі, щоб їх досягнути, – зрозуміємо, як нелегко може чоловік сходити з правильної дороги надії одним або другим способом [2, 205-206].

11 “Господній страх – це початок мудрости”, – каже мудрий Соломон (Притч. 1, 7). Не входячи поки що в філософські питання, чим є пристрасть страху в душі, а беручи Господній страх у такому значенні, яке надає тому слову найзагальніший звичай поміж людьми, ствердимо на самому вступі, що Господній страх полягає в тому найзагальнішому вшануванні Божества, яке проявляється в зберіганні Божих заповідей. Дійсно, люди звикли стримуватися від гріха тим словом: “Чи ти не боїшся Бога?” На загальну гадку всіх людей, усіх народів світу, як каже Тертуліян, з природи християнська душа відчуває ту фундаментальну важність зберігання Божих заповідей. Премудрий Соломон кінчає ту філософську книжку, що її “Когелет” (Проповідник, Еклезіяст) називають і в якій показана неміч людської думки, порожність та марнота людського життя, – кінчає цими простими словами, що видаються неначе б були взяті з якоїсь іншої, популярнішої його книги: “Бога бійся та зберігай Його заповіді: у тім цілий чоловік” (Екл. 12, 13). Хоч людський розум буде підноситися не знати як високо у людській, ба навіть у Божій мудрості, хоч буде опановувати не знати які глибокі теорії, доктрини чи науки, вкінці дійдемо до тої правди, до якої доходить і мала дитина, що починає вчитися катехизму: Бога бійся, зберігай заповіді [2, 180-181].

12 Усім частинам життєвої мудрости, з яких складається акт мудрости, не відповідають окремі вади. Це тому, що одна і та сама вада закреслює кілька частин діла мудрости. Напр., вада, що відкидає добру пораду, а ми називаємо її поквалністю чи загонистістю, тим самим, що не радиться й не слухає науки, яку міг би від кого іншого набути, тим самим легковажить і пам’ять, а хто не роздумує та не замислюється (а ми ту хибу називаємо нерозсудливістю), тим самим вже не вважає і на обставини, себто відкидає оглядність, та на небезпеку, себто відкидає обережність [2, 376].

13 З усіх актів розуму, на яких стоїть діло життєвої мудрости, те досліджування поради є першим. По ньому приходить судження про відповідний засіб, а щойно відтак рішення й вибір відповідної дороги. Тільки те рішення є актом життєвої мудрости. Досліджування і судження передують тому акту і становлять окремі,

підрядні, сказати б, частинні чесноти, які могли би бути самі й не довести до акту мудрости. Бо хтось може добре досліджувати й розумом перебирати всі засоби, все вишукати й переглянути, а недобре про них судити й неправильно оцінювати те, що відповідніше до цілі. А міг би також правильно оцінювати, але неправильно виконати, себто міг би мати поступування відповідне до чесноти поради і до чесноти суду, а не дійти до правильного рішення мудрости [2, 360].

14 Дар ради даний є чоловікові для його власного життя. Та можливий є і дар доброї ради, даний не для освячення душі, а для людей. Справді, поміж ласками, даними даром, які наводить св. Апостол Павло в 12-ій главі 1-го листа до Коринтян, він не згадує дару ради. Та видається щонайменше правдоподібним, що, може, буде дух ради також ласкою даною, даром на користь Церкви і ближніх. У св. Письмі деякі люди є названі людьми доброї ради. Такий, напр., Симеон Маковейський (I Мак. 2, 65) [2, 366].

15 Щоб ясніше збагнути, чим є дар розуму для чесноти віри, треба з обох боків добре розрізнити. З обох боків – себто з боку віри і з боку розуму. З боку віри треба розрізнити те, що підпадає під віру просто і цілковито переважає силу природного розуму, як те, що Бог є один у трьох особах і що Син Божий став чоловіком. А на другому місці під віру підпадають ті правди, які є лиш у якимсь стосунку до тих надприродних правд, як усе, що міститься в Богом натхнених писаннях [2, 246].

16 Насамперед іде розум, а опісля воля. А коли розум у якійсь справі помиляється та недобре розбирає, що і як, – тоді вводить у блуд і волю [4, II т., 40].

17 Та бувають і такі становища, де загальні правила поступування не можуть бути пристосовані, де природний, здоровий, як то кажуть – хлопський розум чоловікові каже, що пристосування загального принципу до такого-то випадку буде мати недобрі наслідки, до визначеної цілі не доведе. Бувають випадки, в яких загальний принцип, що зазвичай застосовується в подібних випадках, не може бути застосований. Його застосування спричинить чи то якусь кривду для когось, чи то щось, що вражало б кожного почування чи поняття загальнолюдські. Тоді треба до того випадку пристосувати не звичайні норми поступування, не звичайні правила, але якийсь принцип загальніший і вищий, хоч, може, й менше пізнаний, котрий каже інакше справу оцінити [2, 360].

18 А що хресна Його жертва мала стати харчем людства, що люди мали з тої жертви черпати життя, як чоловік дочасне життя бере з хліба, бере Він у руки символ тої кривавої жертви як харчу людей – хліб; а що жертва мала бути пролиттям крови, бере в руки чашу вина; вино – кров найбагороднішого зі всіх Богом створених овочів, що на людську кров так впливає, що вона розігривається й вирус; вино – символ чи образ крови, що має бути пролита на хресті, – й говорить слова: “Це тіло” – “це кров”, даючи їм хліб їсти, а вино пити.

Дивіться тепер на безодню сили, яка міститься в кожному слові Сотворителя; силою тих двох слів на століття й століття в усіх краях світу буде Його кров литися потоками, всі покоління світу будуть у цих потоках купатися, всі племена світу будуть цей хліб їсти й годуватися хресною Його жертвою.

На те слово могло рівно добре згаснути сонце або мільйони нових сонць постати, могла земля ціла в вогні згоріти, могло ціле небо зійти на землю; з тих голосних і на вигляд великих подій нічого не діється, але діється щось у мільйони разів важливіше, більше й святіше; твориться новий світ, у мільярди разів достойніший і кращий від усього, що досі існувало; цим світом, людям майже невидимим, бо прихованим під

виглядом кусника хліба, є Пресвята Євхаристія. Вона є світом, вона є світами, в ній і нею живе ціле людство, тим таємним життям, що одне є правдивим життям; вона є світом, що обнімає землю і небо, вона є світом, бо родить мільйони святих і в тріумфальному, хоч безупинно слідами крові значеному поході здобуває землю й вселенну. Вона є світом, хоч перед нашими очима лише часом підноситься на хвилинку заслона; вона є світом, бо за собою приносить Боже царство, бо є тим царством Отця, що починається серед кривавого поту й хресної дороги Христа й усіх, що за Ним цією дорогою йдуть, і кінчається тут на цьому світі словом “совершился”, яке гомонить з покоління до покоління і по яким уже починається тріумф воскресіння всього відновленого і Христом освяченого людства.

Таку силу мають Христові слова... [2, 67-68].

19 Вітчизна – після Бога для чоловіка річ найсвятіша, а любов вітчизни за Божою любов’ю – почуття найблагородніше, найвище, найкраще. Хотіти вітчизні служити беззаконням – то так, як би кров’ю і болотом плямити білу одягу, як би плювати,

кров’ю і болотом кидати в лице рідної матери. Скоєний злочин ганьбимо адже через те, що зневажає святість Божого закону, се річ найважливіша, се справа вирішальна – він ламає Боже право – єсть гріхом. А крім того, шкодить справі народній, бо понижує чесноту любові вітчизни, підкопує моральні підвалини народної роботи, – згіршенням псує людей, псує їх совість, псує їх душу. Вщеплює в здорове тіло народного життя заразу, котра пізніше то тіло жере, заражаючи наймолодші покоління, перетворюючи благородну любов до вітчизни на мерзенне почуття ненависти і злости, а ним встид і сором приносить і відчужує людей від нас. У сто разів краще бути невинним Авлем, ніж стягнути на себе пляму Каїна [4, I т., 424].

20 А все ж, незважаючи на щоденний досвід, омана багатства є така сильна, а хіть очей робить нас такими слабкими, що між смертними людьми лише мало таких, що не піддаються цій омани. Бо мало є людей, що уміли б оцінити добра цієї землі за їх властивою і справжньою вартістю, а зате більше таких, що мають дві міри й дві ваги – одну для дочасности, а другу – для вічності. Тому до більшої частини людей можна пристосувати те слово Йоанового об’явлення: “Кажеш: я багатий і збагатів та нічого не потребую, а не знаєш, що ти нещасний, і нужденний, і вбогий, і сліпий, і нагий; раджу тобі купити у Мене золото, очищене в огні, щоб ти збагатився” (Об’яв. 3, 17-18) [2, 402].

21 Скільки тої нужди і біди по містах, у сутеренах і на піддашсях, а скільки її по селах, в бідних хатинках, що валяться! А часом і без хати мусить убогий поневірятися і кожної днини шукати деінде нічлігу! Який біль для батьків – бачити голодуючих і нужденних або хворих дітей! Яке терпіння – те життя, серед безнастанної непевности за себе, за дітей, за життя чи свободу! Яким нещастям буває тяжка кривда, завдана чужим чоловіком, або ще гірше – близьким чи своїм! Яким болем є розвіяні надії і певність близької смерті! Яким терпінням є те перемучення життям, в якому не знаходиться ні хвили відпочинку! Який, врешті, біль – бачити всенародні терпіння і нездійсненні надії! [4, I т., 245].

22 Споконвічна наука католицької Церкви така, що в нас є два порядки пізнання, що різняться між собою не тільки причиною чи джерелом, але також і предметом. Одне пізнання впливає з природного розуму, друге – з Божої віри. Два джерела цілком різні, але й відмінні предмети. Бо віра дає пізнати не тільки ті правди, до яких природний розум може сам доходити, але й тайни, приховані в Бозі; їх можемо пізнати з віри тільки тоді, як їх Бог об’явить.

Апостол Павло, з одного боку, вчить, що й погани пізнають Бога з “того, що Бог сотворив” (Рим. 1, 20), а з другого боку, коли говорить про благодать і істину, що “стали Ісусом Христом” (Йо. 1, 7), про свою науку висловлюється так: “Голосимо мудрість Бога в тайні, що є укрита, яку Бог призначив перед віками на нашу славу, якої ніхто з князів цього світу не пізнав... А нам Бог об’явив Своїм Духом. Бо Дух усе просліджує, навіть глибини Бога” (І Кор. 2, 7-10).

І Сам Єдинородний так молиться до Свого Небесного Отця: “Прославлю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що Ти закрив це перед мудрими й розумними, а відкрив немовлятам” (Мат. 11, 25) [2, 167].

23 Хто лише добре замислився над світлою догорою правди і добра, якою католицька віра єднає людей і веде одиниці до спасіння, народи і суспільності – до щастя, той мусить визнати обов’язковість, щоб усі люди доброї волі згуртувалися під прапором Христа і спільними силами в християнському дусі взялися до праці для піднесення тих, що потребують помочі і поштовху, для утвердження і збереження того, що здорове і добре, а усунення всього, що небезпечне і шкідливе [4, I т., 293].

24 Християнське почуття схиляє кожного в складних і тяжких часах більше горнутися до Бога; в Ньому шукати потіхи, помочі й сили. Воно майже несвідомо будиться в душі кожного християнина, воно схиляє й мене в цих таких незвичайно тяжких часах звернутися до Вас з гарячим і посильним покликом, – тим сильніше, тим частіше, тим покірніше звертатися до Всемогутнього Бога в молитвах, чим прикріше й важче з кожним днем стає життя [2, 29].

25 Різні прикмети чи чесноти є так поєднані між собою, що становлять, властиво, одну чесноту, для якої, здається, найвідповідніша назва – євангельська простота. Це християнський ідеал – бути, як діти, без облуди, бо їм належить Боже царство (Лук. 18, 16) [2, 405].

26 ... Та к Арістотель (в 6-ій кн. Етики, гл. 8-ма, та в 7-ій кн., гл. 11-та) стверджує, що “розкоші найбільше псують оцінювання мудрости”, а в книзі 7-ій, гл. 6-а, порівнюючи статеvu нестриманість з пристрастю гніву, так каже: “Чоловік, що не стримує гніву, зважає ще на розумні докази, але неповно, зате нестримний у тілесній чуттєвості цілковито на них не зважає” [2, 384].

27 Лиш та суспільність багата і сильна, в котрій всі або майже всі, відповідно до свого становища, суть заможні [4, II т., 6].

28 Милостиня – це вияв християнської любови ближнього, любови, яка простягається на всіх ближніх взагалі, себто і на чужих, невірних, безбожників, та ворогів. “Коли ваш ворог голодує, дайте йому їсти, коли має спрагу, дайте йому пити” (Рм. 12, 20). Вільно, однак, подавачеві милостині вибирати поміж нужденними тих, яким хоче помагати передовсім. Не може тільки усіх інших позбавляти своєї зичливості і любови [4, I т., 256].

29 Конаючи на хресті, Христос доручив нас Своїй Пресвятій Матері, дав нам її за матір, Вона й тепер з неба як найліпша Мама опікується, молиться, обстає за нас і має до нас любов справжньої матері. Яке це щастя для нас, бідних грішників на цьому світі, Пресвяту Пречисту Богородицю називати своєю Матір’ю, звертатися до Неї в кожній потребі як дитина до матері, знати і пам’ятати про те, що Вона як найліпша Мати дбає про нас і нами опікується! Будьте, Мої Дорогі, горді з того, що ви є дітьми Пречистої Діви Марії! [1, 370].

30 Надія є причиною безнастанної радості вірних: “Зрадується серце моє Твоїм спасенням, співатиму Єгови, що вчинив мені добро. Співатиму при гуслях Імені

Найвищого” (Пс. 12, 6); є загалом надією тих, що радіють: “Радійте надією, в горі бувайте терплячими, перебувайте в молитві” (Рим, 12, 12) [2, 197].

31 У поган можна би говорити про якусь природну чесноту надії, себто про жадобу душі, котра звертається до добра, оскільки його пізнає людський розум як правдиве і найвище добро. Таку природну надію заступає в християн надприродна чеснота надії. Світло розуму заступає світло віри або радше просвічує й підносить світло віри. Таким чином християнська надія – це та жадоба, з якою душа звертається до найвищого Добра, себто до Бога як добра, що його можна, хоч із труднощами, досягнути, за поміччю Божої благодати й на підставі Божого об’явлення [2, 194].

ВЕРЕСЕНЬ

1 Хто не знає своєї віри, той лише називається християнином. Бо християнин – це людина, що своїм розумом визнає за правду все те, що Христос об’явив, а свята Церква подає до вірування. Тому-то перша і найважливіша річ для християнина – знати свою віру... Та цього не досить. Він мусить щиро полюбити й жити так, як вона наказує. Бо мертвою є віра такою християнина, що не має у своєму житті діл віри [5, 43].

2 Коли голос дзвонів по селі розноситься, то з ним разом і благодать Божа відгомоном по селі лине. До дверей кожної хати стукає цей голос, стукає до кожного серця. А на той голос обізвається в кожній християнській душі і сумління, цей Божий голос, який у душі, всередині, про кожну річ християнинові скаже: що має зробити, а що має залишити. Цей голос Божий – то як відгомін Божої ласки, що кличе та запрошує християнина до кожного доброго діла та перестерігає перед кожним недобрим [4, I т., 17].

3 Св. Апостол Павло, не в своїм тільки імені, а неначе іменем християнської душі, каже: “Бо знаю, в Кого я ввірував та впевнився, що має Він силу заховати на той день заставу мою” (II Тим. 1, 12). Ця певність надії може поєднуватися й зі страхом кари, але в міру зростання надії, що росте в душі з Божою любов’ю, той страх зменшується й до певности надії прилучається щось, що св. Тома називає вірою у певність нагороди [2, 185].

4 ... Предмет віри, так як і предмет надприродного розуміння, є завжди доказом того, що приховане (Євр. 11, 1). То й предмет мусить бути прихований, таємний, коли має бути “підставою сподіваного” (там само), бо не можна сподіватися на те, що бачимо, як каже Апостол: “Хто що бачить, чому б того й надіявся?” (Рим, 8, 24). Надія видима не є надією. Але поза тим, що з природи приховане і таємне, в вірі може людський розум багато розуміти й надприродною силою Святого Духа може вникати не в саму суть прихованих речей, але в суть усіх предметів, поєднаних з тими прихованими речами, і може більше відчитати в притчі, в образі, в дзеркалі - більше, ніж розум, хоч і скріплений вірою, може зрозуміти. Бо віра не дає розуміти, а дає тільки за правду прийняти все те разом, що Бог об’явив, а свята Церква дає до вірування. Тому, якщо Церква чимраз виразніше і ясніше викладає віруючим правди віри, що містяться в первіснім Божім об’явленні, якщо ми тепер багато речей, поєднаних з вірою, краще розуміємо, ніж це розуміли християни перших віків, то, безумовно, завдячуємо це тому, що Святий Дух давав св. Отцям дар розуму, щоб, як це найдалше в тому житті можливе, входили в нутро правд віри, не переходячи межі, поставленої Божим провидінням людській природі, але переходячи, і то далеко, ті

межі, до яких міг би дійти і в їх, і в наших часах не тільки природний розум, але й розум, освічений вірою [2, 246- 247].

5 Наука віри, яку Бог об'явив, не може мати на меті такого розвитку, як це мають різні філософські дисципліни, що їх розвивають людські уми, бо наука віри – це неначе Божий скарб, Божий депозит, що його Христос передав Своїй Обручниці Церкві, наказуючи вірно зберігати й непомильно пояснювати та вчити. Звідси потреба безумовно зберігати все те значення святих догм, яке раз проголосила свята Мати-Церква, й ніколи не годиться від нього відходити, під покровом чи виглядом якогось вищого пізнання. Тут можна влучно навести св. Вікентія Лерінейського (ч. 28): “Тож нехай росте, нехай могутньо й сильно розвивається пізнання, наука й мудрість і поодиноких, і всіх людей, кожного чоловіка й цілої Церкви разом, але той розвиток пізнання віри по всі віки нехай тримається все тої самої догми, того самого значення й тої самої гадки про догму” [2, 169].

6 ... Божа мудрість, яку би ми не дали їй дефініцію, – є неначе учителькою чи скарбницею усіх чеснот і всіх духовних дарів. Тому під проводом св. Томи з Аквіну, великого учителя у цій богословській школі, яка тепер є схвалена верховною владою римських архієреїв, перегляньмо чесноти християнського життя, о які треба нам щодня просити, збираючи в ту форму, про яку тут говоримо, – у форму Божої мудрости, пригадуючи собі тим способом, що Божа мудрість або містить у собі ті чесноти, або до них веде, їх учить і є провідницею на їх дорозі [2, 27].

7 Влита моральна чеснота житевої мудрости усуває, справді, звичай і ваду нерозважливости, але не повністю. Себто усуває брак чесноти, котру чоловік повинен мати, але не усуває злого звичаю, набутого повторюванням актів нерозважливости. Поганий звичай усуває лише набута чеснота розважливости. Надприродна чеснота є в силі, з Божою благодаттю та при добрій волі чоловіка, втримати від смертного гріха, до якого спонукає нерозважливість. Ти м і поволі послаблює ваду нерозважливости та спричинюється до повільного постання і зросту набутої чесноти розважливости. Засадничий брак розважливости, яку чоловік повинен мати, походить з первородного гріха. Його усуває Божа благодать, освячуючи природу. Але благодать ані не змінює природи, ані не викорінює з душі попередньо набутих злих нахилів [2, 375-376].

8 Св. Ап. Яків у своїм посланні (гл. 1 ст. 5-6) каже так: “А якщо кому з вас не стає мудрости, нехай просить від Бога, що всім дає просто, та не докоряє, – і буде вона йому дана. Але нехай просить із вірою, без жадного сумніву”. На першому місці мусить ударяти в душу те слово “кому не стає мудрости” – хто ж цього браку не почуватиме? Хто ж наважиться про себе думати, що по-Божому є мудрий? Здається, що скільки в нас християнства, скільки в нас віри, скільки в нас Божої благодати, стільки й пересвідчення, що якраз нам бракує мудрости. Бо ж нема найменшого сумніву, що мірою тих всіх наведених прикмет чи справ є покора, а треба хіба бути дивно позбавленим покори, щоби про себе думати, що маєш Божу мудрість. Коли на те зважимо, що те слово знаходимо у св. Письмі – не раз таким труднім для нашого поняття, таким не раз темнім і переповненим труднощів не до розв’язання для найбільш учених і найсвятіших богословів християнства, – то навіть з доброю дозою чуття своєї науки й розуму і без найменшої пересади в покори, навіть зі значним браком покори ще не можемо того слова не пристосувати прямо до себе [2, 11].

9 Ми поставимо науку про вбогість духом тут неначе як додаток до життєвої мудрости та як пояснення всього того, що ми сказали про журбу за хліб насущний. Наука про вбогість духа нам видається одною з дуже засадничих і основних. У

християнській праведності ця чеснота буде основною, не меншою від інших моральних чеснот. Вже те саме, що Ісус Христос від блаженства убогих духом зачинає низку Своїх блаженств, у яких, без сумніву, представляє цілу християнську праведність, є обставиною, що змушує нас про цю чесноту говорити особно. А до того змушує і тяжке теперішнє становище, або, як кажуть, світова криза. Беремо чесноту євангельської вбогости як додаток життєвої мудрости не тільки тому, що вона є мірою журби за хліб насущний, але й тому, що вона є першим і найважливішим пристосуванням життєвої мудрости до людського життя [2, 392-393].

10 На тій самій основі, на якій у спеціальних якихось справах радимося зі спеціалістами і знавцями, у справах життєвої мудрости треба шукати тих, що в тій справі має найбільше відомостей, знання, найбільший досвід. Треба і в тій справі шукати по змозі спеціалістів. Кожний при будові дому радиться з будівничим, в справах здоров'я – з лікарем, в процесі – з адвокатом. А в тих справах, що належать до найважчого з мистецтв, яким є життя, кожному з нас треба поради знавців, якими в цій справі є люди, що довели та життям дали доказ, що мають життєву мудрість. Можна сказати, що одним з головних принципів життєвої мудрости є не спиратися на свою мудрість, як каже Соломон (Притч. 3, 5).

11 ... На надприродне людський розум дивиться зі свого становища, себто розум освячений і піднесений не змінює свого становища природної сили. З того становища надприродне уявляється як щось у незмірній віддалі. Розум навіть тоді, коли в світлі віри прийме всю правду надприродного, буде завжди те надприродне бачити неначе здалека. Чуттєві спостереження й природні роздумування будуть для нього завжди ще без порівняння актуальнішими, живішими і ближчими, ніж світ надприродного, до якого чоловік допущений Божою благодаттю. В його баченні й розумуванні буде щось подібне до вражень, які на нас роблять сонця, дуже далекі від нас. Вони є в наших очах лише маленьким світляним пунктом на небі, а часом треба і найбільших телескопів, щоб відкрити людині сам факт їхнього існування. Деяким розумуванням і зіставленням безлічі важких дослідів розум доходить до якогось пізнання, що той світляний пункт, бачений у телескопі, є, може, сонцем, без міри більшим від сонця нашої сонячної системи, але воно є таке далеке, що не може робити на душі того враження, яке робить сонце нашої системи, що впливає на життя не тільки далеким пізнанням розуму, але й частими сильними враженнями відчуттів. Та к само надприродне є для розуму далеким світляним пунктом, природа – яскравим сонцем [2, 388-389].

12 У латинській мові влучно, хоч не знаю, чи дуже граматично, слово “інтелект” (розум) виводять із двох слів: “intus” і “legere”, себто “читати в нутрі”. За тим поясненням, буде річчю природного розуму доходити в глибину речі, що назовні не проявляється. І так чуттєве пізнання є зайняте зовнішніми, чуттєвими прикметами чи властивостями речей, а розум доходить аж до суті речей. Його предметом, за Аристотелем, є есенція, себто те, чи щось є. Під зовнішніми виглядами речі є приховані неначе всередині, і треба, щоб в них усіх людське пізнання вникало всередину. І так поміж виявами, акциденсами якоїсь речі криється її субстанція чи природа. Під словами криється правда, яку ті фігури чи символи представляють. В причині є і наслідок, а в наслідку є прихована причина, а взагалі в усьому те, що зовнішньо проявляється, підпадає під відчуття, а те, що приховане і під відчуття не підпадає, – є предметом розумової діяльності [2, 245].

13 Безумовно, можна шукати й знаходити зв'язок між усіма інтелектуальними

дарами Святого Духа і тою інтелектуальною чеснотою, якою є життєва мудрість. Бо всі, хоч і суто інтелектуальні, ради Святого Духа в якомусь значенні і в якійсь мірі простягаються і на практику життя, обіймають і практику життя. Врешті, кожна прикмета розуму, хоч би й суто інтелектуальна, мусить трохи відбиватися, неначе проливатися на практичну сторінку розуму, на розум практичний. Але знову без сумніву, зі всіх дарів Святого Духа, що належать до розумового життя, дух ради найбільше має пристосування до практики життя, а тим самим і більший зв'язок з життєвою мудрістю.

...Дух Божої мудрости, і дух інтелекту, і дух знання будуть проміннями своїми присвічувати цілому життю, а тому й усім моральним чеснотам, а передовсім розумовій моральній чесноті. Але практики життя буде стосуватися дух ради безпосередньо, тому й безпосередньо той дар буде поєднаний з чеснотою життєвої мудрости [2, 367-368].

14 Рада потрібна і в таких питаннях, де до цілі веде лиш одна дорога, але веде так, що допускає неначе різні способи вживання її. Воно, властиво, на одне виходить, бо коли радимосся, що зробити, то тим самим можемо й радитися, як робити. Радимосся, що робити, коли можна вжити різних засобів, радимосся, як робити, коли є лиш один засіб, але його можна різними способами вжити [2, 189].

15 Молитву зазвичай означають, разом зі св. Йоаном Золотоустим, як розмову з Господом Богом (Йоан Золотоустий, Друга гомілія (про молитву) на початку й XXX гомілія (на книгу Буття) в середині: “Уважай, яке велике щастя тобі дане, яку велику маєш славу, що можеш у молитвах розмовляти з Богом, Христом, як з приятелем у розмовах ділитися, бажати, чого хочеш, жадати, чого бажаєш”). Відтак побачимо, що вона дійсно заслуговує на цю назву, значить, в молитві не лише ми промовляємо до Бога, але й Бог промовляє до нашої душі. У молитві нав'язуються взаємини між людською душею й нашим небесним Отцем, Пресвятою Тройцею, Ісусом Христом, Пресвятою Дівою, св. Ангелами і Святими в небі – взаємини, які з обох сторін полягають у якомусь взаємному уділюванні собі чогось з того, що з розуму й волі дається один одному вділити. Але поки що замислімся над молитвою, оскільки вона з нашого боку лише є зверненням розуму й серця до Бога [2, 39].

16 ... Розгортаю в першому-ліпшому місці св. Письмо й читаю: “Тому то, хто їстиме хліб цей чи питиме чашу Господню негідно, – буде винний супроти тіла та крові Господньої” (І Кор. 11, 27). Я тексту не шукав, випадково розгорнув книжку. Нехай же те слово: “винний супроти тіла та крові”, – впаде світлом надприродного Божого духа, духа розуму, а вистачає, щоб те слово стало мучеництвом, мукою, чистилищем чи пеклом, вогнем чи раною, а все-таки болем безмірним, пекучим, нестерпним, болем, що його душа не може витримати, бо вона в собі знайде слід Христової крові, пролітої святотатством власного поступування. “Суд собі їсть і п'є” (І Кор. 11, 29). Поняття дорівнює страшному суду в душі, якомусь безконечному засудженню навіки. “І полюбив клятву, і дається йому”. Вічне прокляття в душі, що входить, як каже Давид, у душу, як вода, а в кості – як олива. Ніщо інше, як одне слово, котре слабкий людський розум зрозумів. Поки не розумів, пив беззаконня, як воду. Від хвилини, коли зрозумів, шаліє з болю, сходить з розуму, видається йому, що не один, а десять раків чи сарком їсть нутрощі, що потоками ріки не зможе загасити того внутрішнього вогню. З болю мліє і дер би на собі тіло на куски, щоб тільки збутися того страшного, того шаленого нещастя, яким є образити Всевишнього Бога. Коли в душі нещасного хворого, над яким стоїмо, віра не робила хоч здалека

подібного до цього враження, вона була мертва й сліпа, і природно мусило дійти до того нещастя, що сталося [2, 251].

17 Ми бачили, що предметом страху є зло, але треба розрізнити подвійний спосіб, у яким зло є предметом страху. Ти м предметом може бути або саме зло, перед яким чоловік утікає, або те, від чого чоловікові може прийти якийсь зло. Бог як безконечна доброта не може бути предметом страху в першому значенні, себто не може бути тим злом, перед яким чоловік утікає. Але другим способом Бог може бути предметом страху, оскільки якийсь зло чоловіка походить від Нього або має з Ним зв'язок. Від Нього походить зло кари, а з ним є пов'язане для чоловіка зло провини, що відділяє людину від Бога. Зло кари є лише частиною й тільки позірним злом, бо кара позбавляє чоловіка не найвищої цілі, але якогось часткового добра, а безоглядним злом назвемо тільки те зло, що чоловіка відділяє від останньої цілі [2, 184].

18 ... Дух ради не зникає з хвилиною, коли подорожні дійдуть до своєї цілі “вічного блаженства”. Дух ради триває і в небі, бо Бог і в небі не перестає спонукати людські уми до чинення того, що блаженні в небі роблять. Блаженні в небі не менше, навпаки – більшою мірою є ведені Святим Духом, ніж Божі сини на цьому світі. Від того ведення Святим Духом відпадає в вічному блаженстві тільки те, що є недосконалістю нашого теперішнього життя. Себто Бог веде уми блаженних у небі до пізнання того, що мають робити, не випроваджуючи їх із незнання у знання і не випроваджуючи їх зі сумніву, непевності й тривоги, а все ж Бог веде їхні уми, продовжуючи те знання, яке вже мають, або відслонюючи перед ними нові, досі, може, не відомі їм наміри Свого провидіння. Тільки те незнання блаженних є простим незнанням, а в нас, подорожніх, наше незнання буває незнанням речей, які ми повинні знати, а до того буває незнання наслідком чи вини, чи кари, чи просто немочі й слабкості нашого теперішнього стану [2, 368].

19 Брак чесноти життєвої мудрости має характер хибі чи вади тільки тоді, коли хто не має життєвої мудрости, яку міг і повинен мати. У дітей брак життєвої мудрости не є вадою. Вадою є він у тих, що занедбали виробити собі ту чесноту чи випросити собі той дар з неба. Але хиба нерозуму не полягає тільки у браку належної життєвої мудрости, бо в ньому є негативна ознака розуму, себто є звичай діл, противних тим ділам, які складаються в діло життєвої мудрости. Так, напр., коли життєва мудрість спирається на раду і поради від людей радо слухає, нерозважний чоловік гордує порадою. І не тільки порадою, а й усім тим, що розвага і мудрість цінує. У всіх відступає від правила життєвої мудрости чи встановлює собі протилежне правило [2, 275].

20 У своїй суті Господній страх полягає в тому, що чоловік піддається Богові й слухається його заповідей. Тому у св. Письмі страх Господній поєднується часто з дотриманням заповідей. Так, напр.: “Такі є заповіді, щоб ти боявся Єгови, твого Бога, й зберігав Його заповіді й накази, які Я проголосив” (Втор. 6, 1-2) [2, 185-186].

21 А все-таки і байдужість, і знеохочення є недугою совісти, – дуже близькою до тієї недуги лібералізму, про яку ми говорили. Вона, безперечно, завдає душі великих ран, а передусім не дає душі підноситися до Божої любови і духовної досконалости [4, II т., 241].

22 Коли серед найтрудніших і найтяжчих обставин падаємо майже під тягарем хвилини, коли до страждань, спричинених війною, долучається минулорічний неврожай, осінні повені, голод, пошесть тифу і зі всіх язв найстрашніша – язва злочинів, добровільно скоюваних нашими людьми, – тоді проповідник Божого слова,

що має давати вірним потіху та підтримувати їх на силах, не знаходить слів, крім слова тієї молитви до Пресвятої Діви [1, 92].

23 Без любови усе в душі є мертво, бо воля в головнім напрямку, неначе в життєвому порядку, не звернена до правдивого добра, яким є найвище добро, а водночас і найвища правда – Всевишній Бог. Але саме звернення волі до того найвищого Добра є, очевидно, лише початком. Чеснота надприродної Божої любови стає від тієї хвилини провідницею душі й починає душу вести дорогами святости до досконалости в усіх чеснотах. Тому в веденні тієї душі і нам треба буде, може, не раз, а багато разів вертати до того самого предмету, шукаючи в ньому того поступу й тієї святости, що вже, напевно, бодай у якійсь частині поєднані з витривалістю в добрім до кінця. Тепер обмежимося лише показом того, що св. Письмо каже про любов [2, 266].

24 Такий-то у нас, християн, закон! Хто любить Бога – той любить теж і свого брата! [4, II т., 54].

25 Такою любов'ю любить Пречиста Діва людей, з такою любов'ю випрошує для них усі ласки, потрібні для спасіння, такою любов'ю заступається за них, щоб відвернути від них Божий гнів! І коли схочемо до тієї материнської любови ближче придивитися, зрозуміємо, що так воно є. Тоді теж за поміччю Божої благодати будемо звертатися до нашої Матері в небі з більшим іще довір'ям і з глибшим іще переконанням у Її любові й материнській Її доброті до нас [1, 97].

26 Для Христа нема міри милосердя до бідних. Бо воно має наслідувати милосердя самого Бога: “Будьте милосердні, як і Отець ваш є милосердний” (Лк. 6, 36). Нема міри, нема меж милосердя, бо і “давати ліпше, ніж приймати”. Це слово Христа зачерпнуте з традиції св. Ап. Павлом, а записане св. Лукою [4, I т., 251].

27 Так, як в кожній хаті християнській є всюди хрест і святі образи, так нехай всюди буде і побожна книжка [4, II т., 95].

28 Всі українці високо цінують науку й освіту. Як діти, що з такою ревністю горнуть до школи й бажають учитися, так і їх родичі та старші в народі уважають науку, освіту, знання за першу й найважливішу потребу народу. Може, стан пониження чи поневолення, в якому довгі століття перебували наш клір і наш нарід, може, відчута інстинктом потреба, може, свідомість, що ніщо більше, ніщо ліпше не спричиниться до здвигу, як знання, є причиною, що наука й освіта є у нас усіх ідеалом, до неї горнеться наша молодь ще в літах, в яких ледве чи може мати поняття про те, що є правдиве знання. За нею тужили й тужать ті покоління, що так дуже терпіли через те, що їм бракувало знання, що часто й не знали письма; досить, що бажання знання є поміж українцями загальне. Відповідно до того всенародного бажання ми оцінюємо за її справжньою вартістю освіту й науку, і ми не далекі від того, щоби чоловіка судити за його інтелектуальною вартістю. Очевидна річ, що вартістю чоловіка є його вартість перед Богом. Але ця вартість, дійсна, речева, є прихована перед нашими очима, й не можна суспільству, сказати би, оцінку чоловіка оперти на цій прихованій Божій силі в душі. З соціальних вартостей ми вважаємо майже першою інтелектуальну силу знання й науки. І той суд був би, здається, найсправедливішим судом щодо вартости людей, очевидно, людей етично здорових, бо етичних калік чи дивоглядів, людей без етичної вартости, навіть і дуже інтелігентних, усі люди ставлять поза межі людської суспільности; бандитів, хоча й інтелігентних, зрадників або злодіїв ніхто не вважає за людей, про яких вартість взагалі можна говорити. Але й у них розум, знання, мудрість – це перша найважливіша сила, більша, ніж фізична сила, більша, ніж багатства [2, 5].

29 Надія є не лише очікуванням майбутньої слави чи спасення, вона вже тут, у житті, і вигнання дає щось із спасенням, так що Апостол Павло міг ужити того дивного способу вислову: “Ми (вже) надією спасенні” (Рим. 8, 24). Передовсім у багатьох місцях св. Письмо виставляє блаженними тих, що мають надію. “Блаженна людина, що Бога вчинила своєю твердиною, і не зверталась до пишних та тих, що вони до неправди схиляються” (Пс. 39, 5). Або: “Блаженний, кому його поміч – Бог Яковів, що надія його – на Господа, Бога його, що небо та землю вчинив, море й усе, що є в них” (Пс. 145, 5-6) [2, 197].

30 Співучасть у церковному богослужінні – це найголовніше джерело надприродного життя... Зв'язок, що сполучає душу з Церквою, а через неї – з Христом, проявляється найбільше у співучасті людини в церковних богослужіннях, а участь у них найбільше спричиняється до розвитку надприродного життя. Тому що богослужіння є поєднані з прийняттям Христових Таїнств, до них належить теж піднесення серця до Бога, акти богословських чеснот і молитва людини як одиниці [5, 15].

ЖОВТЕНЬ

1 ... У Ваших жертвах є ще одне, що їх псує і перед чим мушу Вас застерегти. Це те, що називається хибою самої прикмети. Цією вадою Вашого запального патріотизму, цією хибою тої прикмети є поспіх і нерозвага, Ви заскоро, ще не приготовані, рветесь до праці для загалу, до політики. Вам видається, що жовнір на полі битви не може зупинитися, не може задуматися, поміркувати. Ви думаєте, що жертва тим успішніша, з чим більшою бравурою вона принесена, а через те – з більшою нерозважністю. Однак через те скільки ж то жертв, принесених найблагороднішими поривами найкращих з-поміж Вас стає не тільки безуспішними, але просто шкідливими!? Треба ж у житті і перевіряти духа, треба ж подумати, чи дух, що штовхає у той напрям, є духом добрим, духом від Бога; треба ж уміти сумніватися і не вірити першому враженню краси чи добра. Адже ж природа знає прегарні овочі, прегарні на вигляд, які містять у собі справжню небезпечну отруту. Адже ж ходить по світі дух обману, котрий зводить на манівці і збавляє тих, що не досить критично йдуть за ним! І сатана набуває вигляду світлого Ангела. Хто лише поверхово судить, хто не доходить до ядра, до дна речей, – того легко ошукує кожний гарячий вислів, все, що видається зовні благородним поривом, хоч під тими привабливими зовнішніми ознаками ховається обман і зрада. А тоді, зведені на манівці, хоч несвідомо, можуть стати знаряддям чужих сил, а їхні жертви, принесені на жертovníку любови до Батьківщини, стають предметом політичної гри анонімних, прихованих перед ними чинників. Їхній ідеалізм можуть використовувати інші, та вони цього не знають, а їхні жертви можуть навіть бути обернені проти Батьківщини, тої самої Батьківщини, якій вони ці жертви приносять. Тому кожна конспірація є завжди така небезпечна, бо за нею йдуть невідступні її товариші провокація і зрада: бо мусить бути пов'язана з таємницею, навіть для найближчих, якою завжди прикрашений кожний обман. Для молодих конспірація тим небезпечніша, що так їх манить [4, І т., 361].

2 Бувають люди, що вважають віру за якесь почуття, довір'я, для інших вона є лише прив'язкою до якоїсь традиції або стає однозначною з визнанням якогось єства, яке, зрештою, може бути зрозуміле як сила, далека від того, щоб втручатися в справи людей, і про яку мало що можемо знати. Якби ці тези були сформульовані просто,

були би запереченням християнського об'явлення, запереченням особового Бога, Пресвятої Тройці, Воплочення Божого Сина й, очевидно, послідовно всіх правд віри. Тільки з несвідомості можуть такі поняття віри зоставатися в душі чоловіка, що хоче себе вважати за християнина й на дні душі має ще чесноту віри й Божу любов!

Далеко від тих імлавих, непевних понять є та віра, що, за наукою Ісуса Христа, має якусь таку неначе безконечну силу, якісь духовні динаміти. Найменшого зеренця тієї динамічної віри вистачає, щоб гори пересувати й творити не знати які чуда. Як же буде виглядати віра в Божу науку, коли вона не буде маленьким зеренцем в душі, а коли обніме ціле життя, як, зрештою, й повинна обняти, коли “праведний з віри живе” (Авак. 2, 4; Євр. 10, 38)?! [2, 174-175].

3 ... Коли та віра, хоч і яка слаба, є тільки жива, бо “як тіло без духа є мертво, так віра без діл мертва” (Як. 2, 26), то її вистачає. Віри, що діє через любов, вистачає, щоб людина, хоч і як мало освічена, перебувала в Христі, а Христос – у ній, бо Христос є виноградина, а люди – гілки, і “хто перебуває в Мені, а Я в ньому, той приносить багато плоду, бо без Мене не можете нічого робити” (Йо. 15, 5). А щоб Христос Своєю благодаттю перебував у людині, не треба освіченої віри – вистачить віри дієвої, вистачить віри, що проявляється в любові ближнього. Бо “хто любить брата свого, той пробуває в світлі, і в ньому спотикання немає” (І Йо. 2, 10), бо хто любить ближнього, зберігає весь закон. “Кожний, хто в Ньому (в Христі) перебуває, не грішить; кожний, хто грішить, не бачив Його ані пізнав Його” (І Йо. 3, 6) [2, 441].

4 Ви, молодь, і це природна вада Вашого віку, в жертві йдете часом так далеко, що Ви не лише себе готові присвятити, але й готові присвятити чуже добро і загальнонаціональні цінності. А це вже не є якість, а пересада, що може знищити до самої суті ту якість, з якою поєднується. Чуже добро і чуже щастя повинно бути святе не лише для християнина, але й для людини загалом, і порушувати це добро не вільно нікому. Бо найкраща ціль не освячує лихих засобів [4, I т, 358-359].

5 Людська природа така, що чим більшими хто відзначається перевагами, тим він на більшій небезпеці наразений. Тому любов до Батьківщини і жертва для Батьківщини знає такі тонкі, такі приховані небезпеки, що про них часом трудно й говорити. Напр., буває, що молодий чоловік, який за національну справу приніс свою жертву і страждав за Батьківщину, після цього страждання думає, що вільно йому спочити на лаврах. Нехай же його Батьківщина тепер славить, нехай Його утримує, йому не потрібно працювати! Служба любові, мої Дорогі, не знає лаврів, поки жертва ще не повна, а жертва одної хвилини не заступить довголітньої мурашиної праці. Не поривами одної хвилини, лише безупинним напруженням і безупинними жертвами аж до крові і смерті багатьох поколінь рухається народ. І легше часами кров пролити в одній хвилині ентузіязму, ніж довгі літа наполегливо виконувати обов'язки і переборювати спекуту дня і жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і нестачу помочі від найближчих, і в такій праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів за перемогу ані винагороди за заслуги! [4, I т., 361].

6 ... У св. Письмі справа подана так, що перше тяжке падіння грішного вже людства, себто перше падіння по грісі Адама, показане з такими спокусами розпуки, що навіть не знати, чи тим спокусам нещасний Каїн оперся. Те, що могло його підштовхнути, себто пересвідчення в тяжкості злочину, якого допустився, – те саме в його душі обертається в розпуку. Подібний випадок – Юда, якого можна би назвати першим грішником Нового Завіту, бо з усіх тих, що прийняли віру в Ісуса Христа, він перший згрішив тяжким гріхом та став неначе прообразом гріхів християн. Гріх св.

Петра, якого допустився зі слабкості та з нерозважної й не досить покірної любови до Ісуса Христа, став радше типом тих відхилень чи навіть падінь праведних, про яких сказано, що і праведний грішить багаторазово [2, 201-202].

7 ... Наша ціль викладу змушує нас відступити від звичного у моралістів показу християнської етики. І вони, маючи на думці поборення гріха, Божу науку про норму зазвичай подають з того становища, з якого її мусить бачити сповідник, що приймає каянника. Його завдання – зробити покаєння найлегшим, показати християнське життя таким, щоб воно здалось і грішникові можливим. Сповідник мусить від каянника вимагати найменшої міри виконання християнських обов'язків, бо мусить боятися, що, вимагаючи від грішника забагато, відстрашить його та не доведе до покаєння. Але з того становища подана християнська праведність мусить не раз видаватися неповною, односторонньою, а часом навіть викривленою, карикатурною. Ми далекі від того, щоб не цінувати важливості обов'язковості моральної як науки сповідників. Наука для сповідника, безумовно, потрібна, й книжка морального богослов'я мусить бути тим підручником, яким сповідник безнастанно послуговується. Безпечно можна сказати, що для виконання як слід переважливого обов'язку сповідника, треба дуже часто, може, навіть раз на рік, переглядати добрий підручник моральної від початку до кінця. Попри те, можна сміливо твердити, що моральне богослов'я, писане для вжитку сповідників, є неповним поданням християнської праведности для вжитку християн, а поміж ними для тих на першому місці, що повинні бути найліпшими з-поміж усіх християн – для священиків. Можна навіть твердити, що для християнина є небезпекою дивитися на християнську праведність з тою гадкою мінімуму. Ця гадка, повторюю, є обов'язкова для сповідника, але християнинові не дає оцінити велич і красу християнської праведности [2, 131-132].

8 Непостійність полягає у своїй суті у відступі від доброго свого рішення. А від свого рішення чоловік зазвичай буде відступати через невпорядкований потяг до чогось. Як довго жадоба душі не змінить рішення, так довго чоловік стоїть твердо при своїм та противиться подоланню пристрастей. Та якщо чоловік є непостійний і мінливий, його рішення буває таке слабе, що від нього відступає. А що рішення є звершенням діла життєвої мудрости, то й відступ від рішення треба приписувати ваді нерозважности (*imprudencia*). Ця вада бере справді гору у душі теж із причини браку інших моральних чеснот, себто з браку стриманости чи мужности, але все-таки вона належить до розуму: непостійність є вадю розуму [2, 379].

9 Невіруючий страждає, але безнадійно; мучиться, але без хісна; шукає правди, але якщо її шукає поза Богом, не знайде її, бо все його життя закінчиться на гробових дошках. Якщо народився і не мав того щастя, щоб дитиною відродитися з води й Духа, то, шукаючи правди так, як уміє і може, та виконуючи накази своєї совісти так, як уміє і може, – з Христового милосердя, може, дійде й до вічного життя. Але якщо з вірного став невірним, якщо корабель віри розбився в його житті з його власної провини, через відкинення доброї совісти, трудне його навернення, бо й праведний ледве-ледве спасається.

А коли на дорозі невірности стоїть вірний, що не має доброї совісти і якраз тому стоїть на дорозі, що веде в невірність, нехай пробудиться до життя віри, нехай згадає слово Апостола: “Близько тебе є слово... віри, котре проповідуємо. Коли твоїми устами визнаватимеш Господа Ісуса й віритимеш у твоїм серці (живою, діючою вірою), що Бог підняв Його з мертвих, спасешся” (Рим. 10, 8-9). Віра дримає в твоїм серці, пробуди її покаєнням і приступи до престолу милосердя у св. сповіді. А щоб

віру пробудити, пригадай собі, яка то віра, а радше – в які об’явлені правди віра веде грішника до виправдання [2, 177-178].

10 Пресвята Євхаристія є продовженням і доповненням тієї Жертви, того применшення Божої Премудрости. Христос вичерпав усі безконечні скарби Божого Маєстату, щоб і після хресної смерті продовжувати й повторювати свою жертву. Вичерпав Божу всемогутність – більше не міг зробити; вичерпав багатство – більше не мав що дати; вичерпав Премудрість – щось більше неможливо було й подумати. Хоч предвічний Бог, стає шматком хліба і вином на поживу й напоєння грішних людей. Більше применшення немислиме [5, 89].

11 Та к перші гріхи людства, після падіння – гріх Каїна, а по спасенні – гріх Юди, – є поєднані з гріхом розпуки, поєднані неначе на те, щоб стали стовпами перестороги перед розпукою для нещасних, що пустяться на дорогу Каїна і Юди. Бо розпука є де в чім, може, карою за гріх, але й гріхом, тяжкою зневагою Божого милосердя і, на жаль, ще й початком цілого ряду нових, а може, й чимраз гірших гріхів. Що розпука є джерелом і початком наступних гріхів – це правда віри, яку, зрештою, і досвід підтверджує. Апостол каже про них, що вони з “розпуки віддали себе розпусті, на виконання всякої нечистоти з ненавистю” (Ефес. 4, 19). Розпука веде тому в інші гріхи, бо усуває чи нищить надію, яка в людській душі є могутнім гальмом, що втримує людину від гріхів. У тому значенні каже Соломон: “Якщо ти в день недолі знесилився, то мала твоя сила” (Пр. 24, 10). Що розпука є більшим гріхом, ніж багато інших, – це наука, що часто повторюється в писаннях Отців. Із багатьох наведемо лиш Ісидора Пелюзіотського: “Допуститися тяжкого гріха – це смерть для душі; але стратити надію розпукою – це зійти в пекло” (Про найвище добро, кн. 2, гл. 14) [2, 202].

12 Справжня мудрість, за словами книги Мудрости (1, 4), “не ввійде в злу душу та не замешкає в тілі, підданому гріхам”. Для розуму грішника вища сфера правдивої мудрости є недоступна, але розум у гріхах, у собі неначе замкнений та стиснутий, може робити враження сильнішого й швидшого, та не тільки може робити враження: з технічного боку думання грішник буде “мудріший від синів світла” [2, 388].

13 Слово «хитрість, хитрощі» можна вживати і в доброму значенні. В такому значенні вживається воно в книзі Притч: “Хитрий усе робить за радою” (13, 16). Та частіше слово “хитрість” вживають у поганому значенні, себто в значенні вдавання, лукавства чи лицемірства. Також буває, що в писаннях Отців та сама вада хитрости є названа мудрістю світу. І так Григорій Великий (у 10-ій кн. Моральних, гл. 16), пояснюючи слова Йова (гл. 12-а) “насміхаються з простоти праведного”, каже так: “Мудрість цього світу є в тому, щоб хитрощами прикривати те, що в серці, щоб заслоняти значення слів, щоб фальшиве подавати як правдиве та доводити, що правдиве є фальшивим” [2, 382-383].

14 Чеснота доброї ради – це прикмета розуму, яка дає йому правильно радити, себто досліджувати всі можливі дороги, що ведуть до мети. Правильне буде те дослідження, що буде оцінювати ті різні дороги відповідно до того, як котра більше або ліпше відповідає цілі. Ця прикмета розуму мусить звернути увагу чи віднайти всі можливості дороги. Без того рада не була б повною, тому не була б і правильною. Ця прикмета не буде чесною, себто не буде робити добрим людське поступування, коли буде схилити до недоброї цілі або буде оцінювати як відповідний засіб чинник неморальний, недобрий. Один і другий блуд знищив би суть чесноти. Це так само, як і теоретичне розумування є зле, коли воно веде чи до фальшивої конклюденту, чи то до

правдивої конклюдії, але з фальшивих припущень. Тому треба сказати, що в грішнику не може бути тієї чесноти доброї ради, бо воля грішника є відвернена від найвищої цілі чоловіка, а є звернена до цілі хибної, недоброї. У грішника могло б бути поривання розуму, що відповідало б добрій раді, якщо воно зверталось б до його навернення [2, 358].

15 ... Одною з найважливіших прикмет діла життєвої мудрости є дбайливість, старанність, що доходить до неспокою і журби. Брак тієї дбайливости є хобою байдужости. А що дбайливість є обов'язковою умовою кожного діла життєвої мудрости, її брак мусить мати характер гріха. Недбайливість може бути гріхом також і з огляду на матерію діла, себто недбалість у збереженні якоїсь заповіді чи якогось обов'язку. Але й така байдужість буде мати корінь у браку життєвої мудрости чи старанности у виконанні її діла. Чоловік недбалий передовсім тому є недбалий, що має хибні поняття, що хибно судить про речі, що погано вирішує або що вирішує зі слабкою волею, з волею ненапруженою. Тому-то як дбайливість чи журбу дбайливости ми назвали осібною чеснотою, тісно поєднаною з життєвою мудрістю, чи навіть загальною прикметою діла людської мудрости, так само й байдужість мусимо вважати за особливий гріх супроти людської мудрости і дочислити його до нерозважливости. Байдужість можна відрізнити від нерозважливости за тим, що нерозважливість (покvapність, нерозсудливість і непостійність) стосується самого діла мудрости, а байдужість – також і зовнішнього його виконання [2, 380].

16 Віра й розум не тільки не можуть бути собі супротивні, а навпаки – вони взаємно одне одному помагають: розум доводить основи віри і, просвічений світлом віри, розвиває науку про Божі діла, а віра увільняє розум від блудів і збагачує його багатьма пізнаннями. Тому Христова Церква завжди далека від того, щоб противитися розвоєві культури, мистецтв і науки; навпаки, вона тому розвиткові помагає та могутньо до нього долучається. Церква ані не легковажить, ані не заперечує тих добрих прикмет культури, що служать людині; вона є тої думки, що всі ті добра, як походять від “Бога, Господа всякої науки” (І Сам. 2, 3), так, з поміччю Його благодаті, й ведуть до Бога, коли тільки хто вживає їх правильно. Церква також не боронить науковим дисциплінам, кожній у своїй ділянці, вживати власних засад і метод. Вона визнає справедливую свободу науки, а перестерігає тільки перед тим, щоб “наука” не визнавала брехні за правду, приймаючи якісь висновки, що суперечать Божій науці, та щоб не переходила своїх меж і не втручалася до того, що належить до віри [2, 168].

17 Св. Василій Великий, чи радше автор Коментаря на Ісаю (MSG XXX, 410) каже так: “Чеснота це середина й симетрія. А невимірюваність з обох боків, брак міри, що виявляє пересаду в чесноті або недостаток, є недоладністю й безформністю. Та к то відвага є серединою, пересадом душі є симетрія зроджена з чеснот, а окістю є немірність, що походить з гріха” А св. Григорій з Нісси (MSG XLIV, 971) каже так: “Чеснота є серединою між двома пороками, себто між браком добра і його пересадом”. Св. Ієронім (MSL XXII, 898) так каже: “Трудно то в усьому зберігати міру, а на гадку філософів – чеснота це міра, а немірність це порок”.

Ту міру в усіх моральних чеснотах притісує розум а саме не йде про міру кількості, але проте розумне правило, яке приписує, що треба зробити відповідно до потреб осіб, положення й часу. Ця міра розумного правила, розумного всестороннього оцінювання положення в чесноті вічевою мірою. Бо в справедливості йде про права й обов'язки. Віддавши кожному те, що йому належить, значить стільки, що свій обов'язок справедливості пристосовувати до міри його прав...

Само собою розуміється, що Божі чесноти: віра, надія й любов не можуть полягати на мірі. Не можна надмірно в Бога вірити, надмірно на нього надіятися й надмірно його любити. Та є і в природній сторінці, на якій ті чесноти спираються, можна би сказати в моральній сторінці та супроти людей... І можна сказати, що людям треба вірити в міру та згідно з приписами розуму, себто вірити по мірі віродостойности та уникати і легковірність і недовірчевість... Те саме спостерігаємо і в природній любові; можна не зберігаючи розумної міри або пересаджувати або не дотягати в тім, що дається любленому. Та к мати може пересадною любов'ю псувати дитину. [6, 310].

18 ...Бувають і такі положення, де загальні правила поступування не можуть бути пристосовані, де природній здоровий, як то кажуть – хлопський розум чоловікові каже, що пристосування загального принципу до такого то випадку буде мати недобрі наслідки, до наміченої цілі не доведе. Бувають випадки, в яких загальний принцип, що звичайно пристосовується в подібних випадках, не може бути пристосований. Його пристосування потягне за собою чи то якусь криву для когось, чи то щось, що вражало б кожного почування чи поняття загально людські. Тоді треба до того випадку пристосувати не звичайні й загальні норми поступування, не звичайні правила, але якийсь принцип загальніший і вищий, хоч може й менше пізнаний, котрий каже інакше справу осудити.

... Ту т треба завважити, що в таких надзвичайних випадках надзвичайний спосіб поступування диктує не почування, не любов, а розум, який спостерігає в надзвичайному випадкові щось, що загальні принципи не узглядняють достаточного. В тому випадкові є причини розумові, які приказують відступити від загального способу поступування. Бо ж загальна норма навіть тоді, коли є якимсь законом, а ще більше тоді, коли є тільки моральною засадою, є сконструйована людським умом і служить для більшої частини відповідаючи принципів випадків.

Але вона не може служити до вирішення всіх випадків, бо розум не може навіть доходити до пізнання всіх випадків. Тому, стаючи перед незвичайним, виїмковим випадком, розум мусить здатися на те, що можна би й інтуїцією назвати, а що моралісти називають гнотою. Здоровий розум, що бачить і поза принципом конечність у якимсь випадку так поступити, щоб погодити права й обов'язки та нікому не пошкодити, а ціль якимсь способом осягнути [6, 361].

19 Життєва мудрість за словами св. Августина є “знанням речей, яких треба бажати і яких треба уникати”. На те саме виходить і означення мудрості, як “правила поступування” (*recta ratio agibilium*). Обома тими висказами представляємо мудрість як погляд неначе вперед, у будучність. Бо ми тим якимсь баченням будучности можна означити, що нам в будуччині робити, а чого не робити.

Як же мудрість дивиться в будучність? Очевидно не якимсь природним духом, не інтуїцій ним передбачуванням того, що прийде, не ворожінням. Мудрість про будуччину судить з минулих і теперішніх подій. Зводить одні з другими і ставляє неначе правдоподібні обчислення. Того, очевидно, треба, щоб розсудити дорогу, котрою маєтсья йти вперед, до цілі [6, 342].

20 До виховної сили Церкви належить і те, що в неділю і свята всі сходяться до храму, як діти однієї родини сходяться в домі батька. Багаті і вбогі, вчені і прості, старі й молоді через мудрий провід Церкви зближаються. Церква всім пригадує їхні взаємні обов'язки, всім голосить закон любові. Приступаючи разом до Пресвятої Євхаристії, християни вчаться вважати себе братами та пам'ятати, що не той достойний, хто має дорожчий одяг, а той, хто достойніший в очах Всевишнього Бога

[5, 191].

21 Певна річ: Святим обов'язком християнина є більше любити ближчих собі – своїх рідних, – ніж чужих. Тому більшою, щирішою має бути любов до родини й батьківщини.

Однаке ця ближча, тепліша й більша любов не може протівитися меншій любові – любові дальшій, загальній. Бо одна і друга любов впливають з одного джерела – від Бога [4, II т., 56].

22 ... Всі люди на цьому світі становлять одну родину. І людина до людини так подібна добрими і лихими рисами людської природи, що в кожній людині бачимо образ нашої власної Істоти. Тому були б ми самі собі ворогами, коли б не любили людської природи, учасниками якої ми саме і є [4, II т., 50].

23 Як вияв любови ближнього мусить милостиня мати природний порядок, себто помагати в першу чергу тим, що мають більшу потребу, ближчим собі, перед чужими, – добрим, перед злими. Однаке треба давати милостиню і в тому напрямі за порядком, себто давати її насправді вбогим і так, щоб вона не була начебто заохотою чи поміччю для вад, як, напр., лінивства чи пияцтва. Найліпше відповідає тій умові милостиня, котра спонукає і виправляє, а такою є милостиня в формі змоги заробляння [4, I т., 256].

24 Порівняння: Засвіти собі, Брате, в хаті два світла: малу свічку та велику нафтову лампу.

Одне світло другого не загасить; обидва світлитимуть своїм світлом. Тільки, що одне буде ясніше, а друге – темніше.

Ось таке діється і в Твоєму серці. Нехай горять усякі світла любови, яку випромінюють від Бога у Твою душу, – а які впливають від любови, якою маєш любити понад усе. А то передусім тому, що Він Тебе безмірно полюбив. – Далі тому, що є Твоїм Найвищим Добром, – а нарешті як найліпша Істота заслуговує на Твою любов [4, II т., 56].

25 До діла життєвої мудрости треба й тієї прикмети людського розуму, що її називаємо кмітливістю чи тямущістю (docilitas). Тими назвами означаємо ту прикмету розуму, яка є причиною, що чоловік легко приймає науку й пораду іншого, є добрим учнем, легко вміє схопити дисципліну чи гадку. Тієї прикмети треба для діла моральної чесноти мудрости тому, що її матерією є поодинокі випадки, в котрих треба правильно, за розумом, вчинити. А поодиноких випадків є безліч – у суворому значенні того слова може бути безконечне число різниць між поодинокими випадками. З того виходить, що один чоловік, навіть здібний, не має змоги обдумати всі випадки, не то за короткий час, але навіть і за довгі літа. Тому в матерії життєвої мудрости обов'язково треба кожному чоловікові помочі від інших, мусить спиратися й на чужий досвід. В тій справі цінний передовсім досвід людей, що довгим поступуванням набули потрібного знання й потрібних вправ в паралельному, мудрому поступуванні. Для кожного чоловіка є цінний досвід передовсім людей досвідчених і старих [2,350].

26 Таїнство помазання недужих нагадує нам про нашу, може, й недалеку смерть. Тому і пам'ять про те передсмертне покаяння, якого треба для важности Таїнств, буває успішним роздумуванням для людини, що бажає вибратися зі страху гріха, зокрема для душпастиря, що хоче стрясти й навернути душі грішників. Це не належить до нашої праці – подавати роздуми, лишаячи, очевидно, сам предмет роздумів відповідним книжкам чи інтуїції проповідника. Тому скажемо лише, що пам'ять про смерть є для християнського життя дуже потрібним, майже необхідним елементом.

Християнинові, щоб виробити собі правильне судження про християнське життя, про свої власні недогляди й про покаяння, треба раз у раз на теперішнє й майбутнє життя дивитися з того становища, де теперішнє життя вже закінчується, а за хвилину має початися життя майбутнє, життя поза гробом. Очевидно, всі справи життя, які бачимо з тієї обсерваційної точки, здаються цілком інакше, як з інших пунктів, але та обсервація є найпевніша і найбільш наближена до правди. В світлі тієї обсервації час маліє аж до розмірів, наближених до зерна, а росте в той спосіб числення епох життя, що його латинники називають “aevum”. Одним словом, те, що нас чекає поза гробом – ті вічні віки життя або смерті, радості або смутку, на які так важко нам дивитися через мряку теперішнього життя, що дає таку не раз фальшиву перспективу, – уявляється ясніше, коли, стаючи вже перед тим муром, що нас відділяє від вічності, питаємо себе: що далі? [2, 232-233].

27 Пречиста Діва Марія любить нас любов'ю рідної матері, бо в нас бачить справу рідного її Сина Ісуса Христа. Справа нашого спасіння, нашої святості – теж справа Христа Спасителя у нас, – хто цього не знає? [5, 133].

28 В нашому обряді тая честь над честями, те вшанування вище від будь-якого вшанування, яким ставимо Богородицю понад усякі можливі достоїнства сотворінь, нижче від одного тільки в Трійці єдиного Бога, виражене дуже красномовно в багатьох-багатьох літургійних практиках і установах. Передусім в церковному році, що перед очі християн ставить життя і науку Спасителя, вшанування Богородиці так зв'язане з вшануванням Христа, що від Нього воно наче невіддільне [1, 185].

29 Христос надію, покладену не на Бога, вважає просто службою мамоні (Мат. 6, 24) та перестерігає, щоб не збирати дочасною надією чи схильністю “скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа” (Мат. 6, 19). Ось це пречудовий образ надії: “Скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить... Бо де скарб твій, – там буде й серце твоє!” (Мат. 6, 20-21) [2, 197].

30 Христос сказав: “Отже не журіться, кажучи, що будемо їсти або що будемо пити або в що одягнемось, бо всім тим погани журяться”. (Мат. 6,31).

Чоловік питає правильно, чи журба та дбайливість, щоб забезпечити собі насущний хліб, може бути гріхом і яким гріхом?

Журба про хліб змушує старатися про набуття того хліба. Там, де більший страх браку його, там і більше страждання про запевнення. А навпаки – де є певність і за безпека осягнення насущного хліба, там і менше журба та менші страждання.

З трьох причин журба про насущний хліб може бути гріхом. Передовсім тоді коли чоловік так про потреби життя старається, що ті потреби стають для нього найвищою метою життя. На другому місці може бути старанність і журба про дочасні добра пересадною. А пересадною буде старанність тоді, коли вона людину відтягує від духовних дібр, які є перші та важніші. Тому в притчі про сіяча чи радше в її поясненні, даному самим Христом, каже Євангеліє: “Журба цього світу й омана багатства заглушують слово, і воно буває без плоду” (Мат. 13,22). Третя причина, чому заборонена журба, це брак довір'я до Господа Бога і до Його святого провидіння. Цей брак викликає непотрібний і пересадний страх, що коли чоловік зробить те, що може й повинен, то все ж не осягне кінцевого заспокоєння потреб [6, 389].

31 Великий і всемогутній Боже! Зійшли на мене з високих і святих Твоїх небес і від престола Твоєї Слави Твою святу мудрість, притаманну Тобі; дай мені мудрість Твого уподобання, щоб я у життю зумів те, що Тобі миле, гаряче бажати, мудро шукати, з правдою пізнавати й досконало виконати на славу й честь Твого святого імені, “на

хвалу слави Твоєї ласки” (Ефес. 1, 6). Дай мені, Боже, мудрість мого стану, щоб я усе чинив, чого жадаєш; дай мені розуміти мої обов’язки, дай мені мудрість моїх обов’язків і дай мені їх виконати так, як треба, як належить на славу Твою і хосен моєї душі. Дай мені мудрість Твоїх доріг та мудрість ходження по стежках Твоєї святої волі; дай мені мудрість поводження й неповідження, щоби я зумів не заноситися в одних і не западати в других, дай мені мудрість радості й мудрість смутку, хай тішуся лиш тим, що до Тебе веде, хай смучуся лише тим, що від Тебе віддалює. Дай мені мудрість всього, що переминає, й всього, що триває; хай перші в моїх очах маліють, другі хай ростуть; дай мені мудрість праці та мудрість відпочинку; хай мені буде розкішню праця для Тебе, а утрудженням – відпочинок без Тебе. Дай мені мудрість щирого й простого наміру, мудрість простоти, мудрість широти; хай серце моє до Тебе звертається і Тебе в цілому житті у всіх шукає. Дай мені мудрість послуху; послуху Твого закону, Твоєї Церкви; дай мені мудрість убозтва; хай ніколи не оцінюю дїбр інакше, як за їх справжньою вартістю; дай мені мудрість чистоти за моїм станом або покликанням (для загалу читачів, що менше ознайомлені з засадами християнської аскези, варто зазначити, що чистоту розуміється як повний контроль над тілесними потягами (особливо в статевій, чи сексуальній ділянці) і як відвернення серця від цих же потягів та “підшептїв” тіла, а звернення його до Бога (за думкою шостого блаженства: Мт. 5, 8). А тому, що цей контроль над тілом має дещо інші відмінності і межі в людей вільних і молодих, в зв’язаних подружжям або євангельськими обітницями (радами), в духовних і в світських, – отже й автор ужив тут вислову “мудрість чистоти за моїм станом або покликанням”); дай мені мудрість терплячості, мудрість покори; мудрість веселости й поваги, мудрість Господнього страху; мудрість правдомовности й добрих діл; хай буду терплячим без найменшого нарікання; покірним без найменшого удавання, веселим без надмірного сміху; поважним без суворости; боячись Тебе без спокус розпуки; правдомовним без тіні двомовности; хай мої добрі діла будуть вільні від уподобання в собі; дай мені (мудрість) будувати словом і ділом без лицемір’я; дай мені, Боже, мудрість чуйности, уваги й обережности; хай мене на бездоріжжя не спроваджує ніяка пуста гадка: дай мені мудрість благородности, хай мене ніколи не повалить ніяка брудна й недостойна схильність; дай мені мудрість правости, хай мене ніколи не зводить з дороги обов’язків ніякий самолюбний намір; дай мені мудрість свободи, хай мене ніколи не поневолить ніяка насильна пристрасть.

Дай мені мудрість богословських чеснот і моральних чеснот: віри, надії, любови, розсудливости, побожности, повстримности й мужности; дай мені, Боже, мудрість Апостолів, мудрість мучеників; дай мені мудрість священичу й душпастирську, дай мені мудрість проповідників і вчителів, дай мені мудрість служителів св. Тайн, дай мені мудрість Євхаристійну й мудрість містичну – мудрість молитви й контемплїції, а передовсім, Господи, дай мені мудрість сердечного розкаяння й недосконалого й досконалого жалю; дай мені мудрість жертви, мудрість хреста, мудрість крові; Боже, дай мені, врешті, ту мудрість, що, за святими Твоїми намірами, веде до злуки Церков під одним зверхнім пастирем – римським архієреєм; дай мені мудрість це діло – святого поєднання – цінувати, любити, йому й життю присвятити; дай мені мудрість нашого східного обряду, його дотримання, відновлювання й поступу; дай мені мудрість Отців св. східної Церкви й усіх великих церковних Учителів; дай мені мудрість великого Твого св. Апостола Павла, щоб я бодай Його послання добре розумів, пам’ятав та вмів їх пояснювати Твоєму народові; дай мені мудрість першого

Твого намісника, щоб я розумів наміри Твого Божого провидіння, що рядить Церквою через римських архієреїв, дай мені мудрість послуху Їм та Вселенській католицькій Церкві; дай мені мудрість церковної історії й богослов'я, дай мені цю мудрість, якої мені й нашому народові найбільше бракує, дай мені мудрість правдивого вдоволення, правдивого щастя. Амінь [2, 27-29].

ЛИСТОПАД

1 На дні твоєї душі дрімає, може, й віра; вона наче мертва. Бо віра без діл мертва. Та вистачить майже одного слова, щоб її знову збудити до життя, але ти сам мусиш сказати це слово [1, 37].

2 ... Людське серце з природи вразливе на страждання; навіть страждання звирят воно відчуває і співчуває йому! Наскільки ж більшим мусить бути природне співчуття до страждань і нещасть людей! Можна сміливо сказати, що те відчуття – то найсуттєвіша риса людської природи, що просто зрікся людської природи той, що не має такого співчуття, бачачи страждання ближніх! Через те й милосердя є неначе вступом до християнської любови ближнього [4, I т., 245-246].

3 Люди так уже зі своєї природи пов'язані між собою, що без товариства інших людей не можуть обійтися. Життя кожної людини так зв'язане з життям інших, що само собою ніяк не в силі існувати.

Порівняння: Як рослина черпає життя з коріння, зі землі, так і людина серед людства: доти живе, доки тримається (свого кореня) суспільства. І як рослина, відірвана від коріння, сохне, – так само гине й людина, відірвана від (свого середовища) людей. А та сила, що в'яже і спаює людей між собою, – то саме природна, несвідома любов [4, II т., 50].

4 ... Загальнолюдська любов не була б рідкістю поміж людьми, коли б не роз'єднувала їх перебільшена і погано зрозуміла самолюбов – любов себе самого; – коли б люди не вважали часто своїм даром те, що противиться добру інших людей.

Ось із цього і постають чвари, ненависть та війни... – А вони стають тим загальнішим явищем, чим менше поміж людьми загальної свідомості того, що є для людей правдивим, єдиним добром [4, II т., 51].

5 Люди є грішниками. Їх засліплюють пристрасті; самолюбовство не дає їм пізнати Божої правди св. Євангелія і, незважаючи на все, що Христос для них зробив, люди так часто покидають Божі дороги і йдуть своїми дорогами на погибель душі і тіла. Щоб їх урятувати і вивести на правдиву дорогу, Христос дав нам ще один дар – дар над усі дари. Після свого святого Вознесення, через 10 днів, прислав нам Свого святого Духа. І Дух Божий, даний нам, у нас живе і веде кожного, хто лишень схоче піддатися Його святому Проводові, Божими дорогами християнського життя. І ви, Мої Дорогі, одержали той дар, дар великий, світлий, святий, що в душі кожного зокрема приймає, веде і вислухує нашу молитву. Яке це безконечне добро, який чудесний небесний дар, яке це щастя – бути християнином! [1, 370].

6 Наступною причиною нашої немочі в надприродному є неодмінна боротьба розуму з пристрастями. Розум, резигнуючи з тієї боротьби і піддаючися пристрастям, може їм надати послуги, котрих не надасть чоловікові, якщо мусить з пристрастями боротися. Внутрішня боротьба мусить багато забирати з інтелектуального життя і, природно, пристрасть мусить не раз затемнювати розум, який прагне до вищої мети. Пристрасті чоловіка, що в душі підданий гріхам, часом загострюють вістря розуму,

затемнюють його в хвилині, коли той розум, вирвавшись із неволі, прагне до вищої й правдивої мудрости [2, 388].

7 З тих вад, про які ми сказали, що вони удають життєву мудрість, або є хибною мудрістю, першою є та, що її Апостол Павло називає “мудрістю тіла”. На зразок життєвої мудрости грішники можуть вибирати відповідний або найвідповідніший засіб для досягнення цілі, якою для них є одне з тих дібр, що до тіла належить. А що це належить до життєвої мудрости – шукати й знаходити відповідний засіб для досягнення правдивої цілі, то й та прикмета і хиба грішників є подібна до життєвої мудрости, наслідуює її. А що робити найвищу ціль з якогось добра, тілесного або взагалі з якогось добра, що ним не є Бог, є гріхом, то й мудрість грішників є теж гріхом і веде до гріха. Тому й св. Апостол Павло каже, що мудрість тіла є ворожнечею проти Бога, бо вона Божому законові не підлягає ані навіть не може підлягати (Рим. 8, 7) [2, 381].

8 ... Коренем вад проти мудрости є захланність чи ласість, себто неопановане пожадання дібр цього світу. З нього виростають передовсім ті вади, що є фальшивою чи вдаваною мудрістю. В них усіх не є послаблений розум. Його використання, його, сказати б, природне здоров'я й сила є збережені вповні, тільки звернені до якоїсь хибної найвищої мети. Тому захланність на добра цього світу зі своєї природи викликає ті вади, що ці добра ставлять собі за мету. І тоді чим більше є хибне чи позірне добро, якому служить розум, тим більша і небезпечніша є вада. Мудрість тіла може ставити за мету володіння зовнішніми добрими, і тоді вона є майже одним із захланністю на ті добра та із захланности безпосередньо впливає. А зі захланности впливає чи до захланности веде, себто в кожному разі зі захланністю є тісно пов'язана, мудрість тіла, коли найвищою метою ставить чуттєве добро чи гордість, хіть плоти чи гордість життя. І в хоті плоти і в гордості життя володіння добрими цього світу, яких найяскравішим символом є гріш, є просто потрібне, бо тільки багач проживає життя, як сам хоче, і багатство є найпростішою дорогою або засобом тілесних розкошей і слави, що її гордість життя шукає [2, 385].

9 В багатьох нерозважність набуває тієї форми, що чоловік, бажаючи якнайскоріше дійти до мети, поквапно кидається неначе стрімголов і, перескакуючи обов'язкові умови розумного поступування, відразу вирішує, не обдумавши всіх можливих розв'язок, не порадившись ані з собою, ані з іншими, не розглянувши ані обставин, ані труднощів.

Клясичний приклад загонистости чи поквапности читаємо в св. Письмі. Коли розвідники вернули з обіцяної землі до табору ізраїльського народу і склали звіт своєї дороги, жиди, не розібравши як слід усіх даних, опустили руки, впали в розпуку й почали нарікати на Мойсея і на Господа Бога та тим наразилися на Божу кару. Мойсей почав за нарід молитися (Чис. 14, 11-35). Бог справді простив народові, але покарав нерозважливість, невдячність і богохульське нарікання тим, що присудив цілому тодішньому поколінню, щоб до святої землі не мало вступити. А розвідників, що пересадкою в звіті спричинили той гріх народу, засудив зараз на смерть. Нарід, перескакуючи з крайности в крайність, упокорився й визнав свій блуд, але ж і взявся з рівною нерозважністю й поквапливістю до воєнної виправи. Дарма старався Мойсей втримати їх від шаленої гадки без приготування кидатися на аморейців і хананейців – не послухали й наразились на повний погром.

Що в таких необдуманім, загонистім та поквапливім поступуванні можуть мішатися й інші хиби душі, це ясно. Чоловік так не чинить без неопанованої пристрасти. Справді, і сама воля буває часом така легкодушна, що неначе з

зав'язаними очима кидається вперед, але неопанована пристрасть свою роль всюди відграє. Крім того, легковаження чужої поради і чужого авторитету, як у наведеному випадку авторитету Мойсея, є ознакою якоїсь гордості. Чоловік свою думку ставить вище від усякої іншої, а тій думці вірить без огляду на обставини й небезпеку. Те, що здалося йому в першій хвилині, приймає за добру монету й вирішує справу, цілком недозрілу для вирішення. Правильно про таких сказав Соломон: “Дорога безбожних є прикрита темрявою; не знають, де біжать” (Прит. 4, 19) [2, 377].

10 ... Віра веде грішника до усвідомлення, що він ним є, – себто, що йому треба виправдання перед Богом та Христового спасення. Віра в душі грішника є мертва, безчинна, а все-таки вона є світлом, що просвічує темряви гріха. Віруючий грішник може вживати того світла, щоб оком душі поглянути в небо на Бога, нашого Отця, що не хоче смерті грішника, а хоче його навернення. Може оком віри поглянути на дорогу, якою Боже милосердя кличе до покаяння. Може поглянути в ту темряву, якою є гріх, смерть душі, що з неї може так легко зродитися та друга, страшніша, бо безнадійна смерть вічної загибелі. І грішник оком душі може поглянути в ту зовнішню темряву, як її називає св. Письмо, в темряву вічного засудження, бо й він вірить, що кожний смертний гріх заслуговує на вічне засудження. Він може гадкою віри зійти в пекло, будучи живим, і за життя придивитися до того, що його чекає після смерті, може поглянути на мрячний вогонь, що палить, і почути скрегіт зубів і відчутти дрож грози й страху [2, 178].

11 В іншому світлі постають всі вартості цієї землі й цього життя. Та переоцінка всіх вартостей є причиною, що найцінніша вчора річ стає сьогодні без вартості, а безвартісне мале терпіння, якого ми вчора уникали, сьогодні є просвічене світлом вічного блаженства. Змінюється також поняття обов'язку, заслуги, Божого закону, гріха, відповідальності перед Богом і інші, й інші. Всі поняття християнського й людського життя просвічує обсервація смерті. А те, що в вічності має певне значення, отже нагорода Божого царства, скарби в небі й вінець перемоги, те, що таке приховане перед нашими очима, смерть бодай трішки відслонює, дозволяє бодай частково здогадуватися, чим воно може бути, чим воно буде.

В хвилині такого розмірковування воля може здобутися на такі рішення, на які досі не мала сил або про які не пам'ятала. По такому розмірковуванні стараємося помиритися з тим, хто нас образив або кого ми скривдили, сплачуємо забутий борг, стараємося виконати занедбаний обов'язок, одним словом – заводимо лад, про який ми довгі літа, може, й не пам'ятали. Щоб умістити наслідки обмірковування смерті в коротеньку формулку чи пораду, запрошую тих, що мої зауваги будуть коли-небудь читати, до такого ось дуже короткого розмірковування, для якого знайдуть щедрий матеріал без ніякої помочі книжки. З годинником у руках скажу собі: тоді, коли та стрілка пересунеться на те місце, я вмру й стану перед Божим судом. Те розмірковування може мати дуже різні форми, бо правдоподібно інакше буду роздумувати й молитися, коли себе поставлю за чверть години перед смертю, а інакше, коли поставлю себе за три хвилини перед смертю. Таке розмірковування покаже передовсім, маубть, те, як і три хвилини є величезним Божим даром, коли за них, за Божим об'явленням, можна заслужити безконечну заплату в небі. Йдеться лиш про те, що за ті три хвилини чи за ту чверть години можу вчинити? Чим найбільше можемо привернути Божу благодать, чим краще приготуватися, чим найліпше заслужити? Немає сумніву, що заслуга цілого життя праведного християнина може бути меншою від заслуги добрих християнських діл, які Святий може вкласти в три

хвилини. Видається часом, що хто-небудь з нас, грішників, що покаялися, був би безконечно блаженним по смерті, якщо б заслуга цілого його життя, цілого покаяння, заслуг і жертв рівнялася заслугам трьох хвилин життя Пречистої Діви Марії перед тією хвилиною, поки стала Божою Матір'ю [2, 233-234].

12 Брак знання богослов'я мусить бути причиною помилкової совісти в багатьох, хоч би тільки й дрібних, випадках. А коли хто трохи схильний до лібералізму, себто до бажання надмірної свободи, або коли хто має сильні пристрасті і з ними не бореться дуже сумлінно, незнання богослов'я мусить спричинити і неморально-ліберальну совість. До погіршення психічної гігієни сповідника в наших обставинах спричиняється і те, що, на жаль, в багатьох іще парохіях більша частина вірних не сповідається частіше, ніж раз на рік. Тоді ближче до св. Пасхи всі горнуть до Сповіді, і душпастир, змушений сповідати кілька годин денно, може мати тяжку спокусу виконувати свій уряд так, що й душам пенітентів, і самому собі тільки шкодить [4, I т., 238].

13 Зазвичай буває, що, коли якісь єретики поширюють свою науку, противну вірі, щось з тієї науки доходить і до тих, що хоч і далеко від єретиків, а все-таки віру не досить розуміють і не є досить свідомими католиками, щоб у всіх подробицях стерегтися кожної помилки. Наприклад, у наших часах модерністи поширювали просто блудні науки про саму віру. Для них віра не була інтелектуальною згодою на правду, а була лише якимсь релігійним чуттям і почуванням. З того блуду є щось і в багатьох віруючих християн: для багатьох релігія взагалі є більше почуванням, ніж правдою. Для нас, християн-католиків, вона є надприродним пізнанням правди, актом не тільки Богом даним, але й витвором людської душі, є атомом нашого розуму, а не сліпою згодою на що-небудь. Те, що віра не сягає до внутрішніх доказів правди, а приймає її задля зовнішнього авторитету, ніяким чином не зменшує розумовості віри. Можна й треба казати, що віра є в якомсь значенні вища від розуму, є понад розумом, але не можна казати, що є противна розумові. Треба стверджувати, що вона є розумним актом певного непомильного й незмінного знання, опертого на найсильнішим мотиві, на який взагалі може спиратися пізнання правди. Віра не є збором лише правдоподібних тез або різних правдоподібностей і не є приватним досвідом чоловіка; вона є певним знанням і сильним пересвідченням у правді. Вона наказує чоловікові вірити, але наказує тому, що розум сам пізнає, що вірити є актом розумним і обов'язковим та що не вірити є гріхом проти Бога і проти правди [2, 174].

14 Найвластивішим способом обману є обман словами, бо слова є найважливіші з усіх тих знаків, якими чоловік дає другому про щось знати. Але може бути й обман у серці. Та к Пророк Давид каже: «Ввесь день роздумували обман» (dolus, по-церковному: “льстивим весь день поучахуся”, Пс. 37, 13). А Сирах каже: “Душа їх повна обману” (19, 23) [2, 383].

15 Інша знову річ доброю є нині, – але вже невдовзі стає шкідливою. Або здалека виглядає, що добра, а зблизька виявляється, що погана [4, II т., 41].

16 Інша річ доброю є у малій кількості, а як її забагато, тоді стає страшно шкідливою!

Приклад: Добрим є вогонь, коли гріє піч та варить страву, – а який він страшний, коли лютує пожежею!

Доброю є вода для пиття, – доброю теж, коли у ній купатися, – але яке велике нещастя приносить та сама вода, коли повинню заливає поля, села та міста! [4, II т., 41].

17 Тому несправедливо й називається “любов’ю” таке почуття, яким чоловік шукає у своєму ближньому тільки свого добра, – коли каже ближньому лише собі самому служити! [4, II т., 54].

18 Тільки в двох випадках порада є непотрібна. Один, коли є тільки одна дорога й тільки один спосіб до неї дійти. Ніхто не буде радитися, як з одної кімнати до другої перейти, коли є тільки одні двері. Та к само ніхто не буде радитися про справи, де нема ніякого сумніву. Ніхто не буде радитися, як множити чи ділити математичне завдання, хіба радиться, щоб навчитись, коли не знає, але це вже не є власне радою. А другий випадок, де немає поради, є тоді, коли є цілком байдуже, чи сьак, чи так зробити, чи цією чи тою дорогою йти, бо те, що мале, вважається за ніщо. Так у наведеному прикладі одних дверей можна б ще в ті двері проходити, починаючи правою ногою або лівою. В тих справах нема поради. Григорій з Нісси (Про людську природу, гл. 34) каже так: “Нема поради в тих справах, що їх треба робити за чіткою наукою або ремеслом” [2, 357-358].

19 І так чоловік може боятися або кари, або провини. Боячись кари, робить це з власної любови, бо кара є втратою його власного якогось добра. То й страх кари може походити з такої любови, що вже просто противиться Божій любові, й тому такий страх також противиться Божій любові, себто коли чоловік так боїться кари, що той страх не зменшує в нім волі гріха, і він з тою волею грішити годиться, такий невірний страх є просто недобрим, не є ніякою чеснотою і ніяким робом не веде до Бога. Але чоловік може себе любити так, що його любов не противиться Божій любові, бо свого власного добра, якого шукає власною любов’ю, не ставить за найвищу свою ціль. Власну любов він піддає порядку розуму, рівно ж порядку віри. Така любов і страх, що з нею є зв’язаний і з неї походить, можуть бути в душі з Божою благодаті.

Але ж і в тім страсі чоловік може підвестися вище, оскільки може себе самого любити в Бозі й задля Бога. Така власна любов є Божою любов’ю, тому й такий страх називається синівським страхом і сходиться за одне з тим страхом, що є не страхом кари, а страхом перед провинною. Бо хто боїться не кари, а боїться провини, той любить Бога більше, ніж себе. Він бачить у провині те, що його Бога відбирає, що його від Бога відділяє. Тому й називається синівським страхом, бо це риса синів – боятися образити батька [2, 184].

20 Перше місце між діями належить скрусі. Вона є “болем душі і відверненням від гріха, якого хто допустився, а постановою на майбутнє не грішити”. Та к означає Тридентський Собор скруху і додає: “Те збудження скрухи було в усі часи необхідне, щоб досягнути відпущення гріха; воно в чоловіці, що впав після хрещення, готує душу до відпущення гріхів, якщо хто є з вірою у Боже милосердя і з волею виконати все інше потрібне для законного прийняття тієї св. Тайни, збудить у собі ту скруху”. Св. Тридентський Собор учить виразно, що скруха не полягає тільки в тому, щоб перестати грішити, та щоб постановити нове життя і те нове життя почати. В скрусі мусить бути ненависть до колишнього життя, за словами Пророка: “Відкиньте від себе усі беззаконня ваші, в яких ви Бога прогнівили, і зробіть у собі нове серце й нового духа...” (Єзек. 18, 31). Не інше значення мають і ті молитви і вислови Святих: “Тобі одному я согрішив, перед Тобою я допустився лукавого” (Пс. 50, 6). Або: “Я змучився у стогнах моїх; кожної ночі буду умивати ложе моє і моїми слізьми буду зрошувати постелю мою” (Пс. 6, 7). Або: “Буду пригадувати перед Тобою усі літа мого життя в гіркому смутку моєї душі” (Іса. 38, 20). Хто замислиться над тим і багатьма подібними уривками св. Письма, той легко зрозуміє, що ті вислови походять із глибокої

ненависти до колишнього життя і з превеликого обридження до гріхів [2, 213].

21 Щоб собі всесторонньо з'ясувати всі причини, які доклалися до руїни духовного чи християнського життя, а нею є втрата Божої благодати, треба нам передовсім замислитися над мертвою вірою. Св. Яків називає мертвою таку віру, яка не проявляється добрими ділами. З того назвало богослов'я мертвою ту чесноту віри, що не є поєднана з Божою благодаттю або, як каже св. Апостол Павло, “що не діє через любов” (Гал. 5, 6). Коли замислюємося над нею, мусимо визнати, що вона є не тільки Божим даром, але й великим Божим даром. Вона є Божим даром, бо, очевидно, ніхто власними силами, себто силами людської природи, не може підвестися до прийняття за правду науку євангельської проповіді, що на ціле небо вища від поняття й сили людської природи й людського розуму. Зрештою, це правда віри, що вже в п'ятому столітті була в Церкві проповідувана проти єретиків пелагіян. Кажемо, що така віра є й великим Божим даром, і то не тільки завдяки своєму предметові: вона ж відчиняє чоловікові небо і поєднує людський розум з Божеством. Мертва віра є виправдання [2, 169-170].

22 Ціле християнство не є нічим іншим, як закликом до тієї хвали. Апостол “як батько свої діти, напоминав і розважав і закликав (солунян), щоб ходили достойно перед Богом, що покликав їх до Свого царства й слави” (I Сол. 2, 12). Це ядерне представлення християнського життя й вічної нагороди подібне до того другого символу християнського життя: “Сіється в немочі, повстане в силі; сіється тіло тілесне, повстане тіло духовне. Сіється не в честі, повстане в славі” (I Кор. 15, 43-44). Не інша й гадка Давида: “Блаженний, кого вибираєш Ти та наближаєш, – в оселях Твоїх спочивати той буде! наситимось ми добром дому Твого, найсвятішим із храму Твого” (Пс. 64, 5). А Об'явлення св. Йоана переповнене пречудовими образами того, що чекає праведних у небі [2, 195].

23 Як у веденні приватного життя, так і в веденні суспільного життя є християни зовсім вільні; вони можуть обов'язки своєї віри виконувати або ні, і Церква до них є така толерантна, як жодне інше громадське товариство на світі. Вона не позбавляє нікого свого зв'язку, поки людина сама себе не позбавляє; не карає вона навіть і тих, що всупереч своєму власному переконанню не виконують своїх обов'язків. Ця свобода і ця толеранція діють так, що устрій церковної організації видається нестислим і слабким, а самі християни, які не достатньо знають суспільне значення своєї віри, бувають так мало пов'язані між собою і з тими, що визнають ті самі принципи, що, на перший погляд, християнство не здається солідарним суспільним тілом, складеним з людей переконаних і таких, що дотримуються в усіх одних суспільних принципів [4, I т, 289].

24 Надія є тим почуттям, яке родиться в душі при спостереженні відчуттями чи уявою майбутнього добра, насправді важкого для досягнення, але все-таки можливого для досягнення. Предметом надії мусить бути добро, бо не надіємось на щось, чого не любимо й чого не бажаємо. Але надія різниться від любови й бажання, бо не можемо надіятися на вже досягнуте люблене добро й не можемо бажати добра, якого неможливо досягнути. Тому кажемо, що предметом надії мусить бути добро майбутнє, себто добро ще не досягнуте. То й предмет мусить бути пов'язаний з труднощами, бо ніхто не надіється на добро, котре може мати з цілковитою певністю і без ніякого зусилля, як сходу сонця. Далі кажемо, що предметом надії є добро можливе для досягнення. Бо якщо любленого добра неможливо досягнути, будиться в душі не надія, а розпука. На добро, що його неможливо досягнути, ніхто не надіється [2, 191-]

192].

25 Байдужність до всього, що видається мале в обрядах, може привести й до великих помилок. В дотриманні св. Таїнств важність діяння може залежати від недоказаного одного слова. Хто, напр., уважає за малу помилку так скоро говорити молитви, що в них пропускається деякі слова, той не помітить, коли звикне, напр., розрішення так давати, що завжди буде неважне через невиразне промовлення одного зі суттєвих слів. А хто ж не бачить, що в молитві, якою є церковне правило, лише ті місця мають для Бога вагу, що їх виразно, душею і свідомо вимовляємо [4, I т., 242].

26 Мабуть, усі Святі, що для спасення людей працювали, а може, ще більше ті, що за спасення людей, може, молилися, мали кожний з них свою школу молитви. Хто шукає, знайде в життях Святих багато тих великих, могутніх перед Богом і перед людьми героїв святої віри, що мали свою школу й цю школу учням передавали. А тих шкіл яка пречудесна різноманітність, який багатий квітник, мільйони-мільйони прерізних квітів, – один гарніший від другого, один інший від другого; і біла, як сніг, лелія, що неначе на довгій гілці спинається вгору до неба, і чудесна пахуча фіялка, що криється в травиці, і пишна повна рожа, червона, як кров, і стільки-стільки інших; такі школи молитви, що їх Святі в прерізних повних Божої мудрості книжках людям передавали [2, 65].

27 Потребу тих дарів можна і тим доводити, що чоловікові, освяченому Божою благодаттю та просвіченому надприродною вірою, треба перемогти або обминути не одну трудність, щоб по-християнськи жити і по-християнськи прямувати до неба. В тому помагає дух ради, Божий дар, що є даний разом з Божою благодаттю усім християнам, що всі мають стати святими [2, 366].

28 Пречистій Богородиці треба нам у молитвах доручати і увесь наш народ, цілу Батьківщину до Дніпра і за Дніпром. Треба нам випросити для всіх братів наших і для нас усіх ласк справжньої і щирої любови до Батьківщини... Пресвята Богородиця розуміє наші страждання, наші потреби і як добра Мати схоче випросити нам пораду й поміч у всіх пекучих справах, що нас непокоять [5, 133].

29 Апостоли в повному значенні того слова є нашими батьками за вірою. Через їх руки дав Бог людству і кожному народові у християнській Церкві все, що належить до Божої апостольської традиції. У своєму аскетичному житті, як і в проповіді, не можемо, отже, забувати, що все маємо з їх рук [1, 193].

30 Гріб Мученика є дійсно великим скарбом. І можна легко спонукати вірних до того, щоб при ньому шукали потіхи та помочі у всіх своїх журбах і клопотах. Кожний гріб Мученика – то джерело чудотворної сили, яку черпає віра того, хто припадає до гробу мученика, в міру її сили. Хто з великою вірою звертається до Мученика, той може за його заступництвом всього очікувати від Бога [1, 197].

ГРУДЕНЬ

1 А додаймо ще, що з природи ми вразливі до всього того, що відчують інші. Людські серця так тісно пов'язані між собою, що кожний порух одного серця приводить в рух усі інші; відгомоном відбивається від інших сердець, наче той гомін дзвонів, що мчить по хвилях повітря... [4, II т., 50].

2 Любов до ближнього, а радше любов до Бога, – любов, якою обіймається усіх ближніх, як дітей Божих або бодай покликаних на Божих дітей, – вона підносить людину понад усяке створіння, понад весь матеріальний світ і учить її, за прикладом

Ісуса Христа, віддавати навіть і життя за спасіння, за життя ближніх. Вершина тої любови сягає до неба, але основа її спирається так на людську природу, що нема чоловіка, який би зроду не відчував потреби любови в тому природному нахилі людського серця до співчуття і милосердя [4, I т, 246].

3 Таємні слова пророцтва бодай у дуже маленькій частинці відслонюють тайну слави Божих синів, якої “ані око не бачило, ані вухо не чуло, ані в серце чоловіка не прийшло, що приготував Бог тим, що Його люблять” (I Кор. 2, 9). Хоч таємниця прихована, як прихований є скорб, та однак є певне, що той скорб є добром забезпеченим, задля котрого можна взятися хоч би й не знати за який труд, як каже Апостол: “Будьте тверді, непохитні, завжди повні ревности в ділі Господнім, знаючи, що ваш труд не марний у Господі” (I Кор. 15, 58) [2, 196].

4 ... Дотримуйтеся Божого закону – стережіться гріха. Гріх – це смерть для душі, бо відбирає в неї Божу ласку, котра є життям і спасінням та найвищим, єдиним добром душі.

По грісі настає кара загніваного справедливого Бога. А гнів Божий, неласка Божа страшні! Страшна то річ, браття милі, – впасти в руки загніваного справедливого Бога. Страшна річ – бути вкиненим у пекельний вогонь; страшна річ – бути позбавленим щастя блаженних у небі.

Перед такою страшною карою холоне кров у жилах, а серце стискається зі страху. На таку страшну кару наражається грішник через один смертельний гріх. Гріхом смертельним може бути і діло, і думка, і слово, що перед людьми жодною не є провиною!

За одну грішну думку стали покарані небесні ангели навіки проклятими дияволами; за один гріх перших родичів цілий людський рід покараний. Одного гріха вистачить, щоб двері неба замкнути перед чоловіком і перед його ногами отворити пекельні ворота.

Хто з Вас згрішив, нехай плаче, покутує, нехай любов'ю до безконечно доброго свого Отця на небі стирає з душі пляму гріха, нехай гріхом бридиться і від нього відвертається, нехай його виправить і нехай просить всемилосердного Отця, щоб його гріх йому відпустив та прийняв його назад до своєї ласки так, як прийняв блудного сина його добрий батько.

Піднесіться з гріха, виправте своє життя і старайтеся в кожній хвилині життя любити над усе Бога, котрий Вас так полюбив, що Сина свого з неба до Вас для вашого спасіння прислав; котрий Вас так любить, що бажає і хоче вашого спасіння, хоче Вас як Отець своїх дітей пригорнути до себе, у своїм вічнім царстві мати в себе, як дітей гостити [3, 264-265].

5 ... Якщо християнин зовсім не дбає про свою душу та Божий Закон, тоді більше до вподоби йому догоджати собі самому, ніж дотримуватися Божого порядку, – хоч і знає, що вслід за гріхом іде й страшна кара.

Приклад. Як то може людина користуватися при кожній нагоді своєю свобідною волею та робити, що хоче, – це найліпше зрозумієте з такого прикладу про рільника, що то з весною йде до своєї роботи. Він зміркував, що треба би тепер зорати та засіяти, – зрозумів, що це є добре. Але то робота важка для нього! Легше та й, може, й миліше було б йому поїхати до міста на ярмарок або й піти до корчми і там упиватися горівкою, – хоч знає, що тим чином стягнув би на себе Божу кару...

Отже, має свобідну волю: або чесно працювати та виконувати свій обов'язок супроти жінки і дітей, або догоджати своєму тілу пияцтвом та розпустою.

І якщо це людина совісна – то більше полюбить свій обов'язок і свою працю, ніж пияцтво, та з місця прожене всяку думку, що спокушала б догоджати своїм пристрастям.

Але легкодушний чоловік, що зовсім не дбає про душу та Бога, волітиме корчму, ніж сумлінну, чесну, християнську працю.

Як бачимо: один і другий тут вільний; один і другий може зробити, що схоче. Але один вибере собі виконання своїх обов'язків – вибере Боже добро душі, – а другий вибере догоджання собі самому – вибере пусте та хвилене добро тіла [4, II т., 42].

6 Коли в св. Апостола Павла чи в св. Якова є бесіда про мудрість тіла, то всюди на думці таке звернення до тілесних дібр, яке є і просто відверненням від Бога. Тому таку мудрість св. Павло просто називає ворожою супроти Бога (Рим. 8, 7). А св. Апостол Яків говорить про мудрість, що не сходить з неба, а є «земна, тілесна та демонська» (Як. 3, 15) [2, 382].

7 Добром є багатство, здоров'я й сила, – якщо тих дібр уживається вміло. Але коли хто вживає їх на Божу образу, а тим самим і свою вічну погубу, – тоді, очевидно, приносять вони людині не добро, а страшне нещастя!

І так у всіх речах! Бо нема й не може бути на цьому світі такого добра, що всесторонньо та безоглядно задовольняло б усі бажання людини.

Тому то й постійно користується людина свобідною волею: як сама хоче, так собі і за своїм уподобанням живе. Примусу на людей Бог не накладає!

А коли накладає свій св. Закон, то лишає людині повну свободу, – так, що може вона триматися дороги, яку показує їй Божий Закон, або й... відступити від неї та й грішити! Може очима свого розуму глядіти на Божу правду і своєю волею хотіти Божої правди та й дивитись лише на те, що догоджає тілу, і цього одного хотіти та бажати... Кожної днини та в кожному ділі свого життя вибирає собі людина те, що хоче, – те, що їй найбільше подобається.

Коли є вона совісною і боїться Бога, – тоді подобається їй більше Божий Закон і радше волить виконувати його (хоч не раз із трудом і прикрістю), ніж, напр., упиватися, красти, чужоложити, – хоч це все догоджає її тілу... [4, II т., 41].

8 Може занадто рідко християнські моралісти говорять про цю специфічну чесноту – простоту і щирість. Треба признати, що не легко її поміж чеснотами помістити. Часто не знати, на чому вона полягає і до якої з чеснот богословських чи моральних її приписати. Здається треба сказати, що вона є такою прикметою, що без неї ніяка чеснота не є чеснотою. Її брак, себто облуда, є такою хобою і є так засадничо противна Євангелію, що з нею взагалі нема людського життя, євангельського Духа, прийняття Євангелія. І це очевидне, коли та хиба є повна, дозріла, виразна – вона тоді все в душі нищить...

Різні прикмети чи чесноти є так злучені з собою, що становлять властиво одну чесноту, на яку дається найвідповідніша назва – євангельська простота. Це християнський ідеал – бути як діти без облуди, бо до них належить Боже царство (Лук. 18,16). [6, 305].

9 Для грішника, що впав після хрещення, віра є мертва; вона лежить неначе на дні душі, безчинна, він не звик її оцінювати, не звик її вживати й тому перебуває в небезпеці розпуки. Чим ясніше видить нещастя Божої кари й чим більше тої кари боїться, тим більша для нього небезпека, що не зуміє надією підвестись в обмірковування Божого милосердя. Та оскільки Божа благодать покинула б його на дорозі виправдання або оскільки він уже на тій дорозі від Божої благодати відвернувся

б, неодмінно пропав би в прірві розпуки [2, 201].

10 Мудрість тіла є, очевидно, тяжким гріхом, оскільки за найвищу ціль ставить добро тіла, бо тим самим відвертає чоловіка від найвищої цілі – Бога. Бо неможливо, щоб воля прагнула до двох незалежних одна від одної найвищих цілей. Не може бути двох найвищих мет людських дій, а якщо одна другій є підпорядкована, то одна є найвищою метою, а друга є посередньою. Коли чоловік ставить собі посередньою метою добро тіла, воно може бути так підпорядковане добру душі та Богові, що не буде ніякого гріха в такому шуканні, і тоді моралісти не називають таке дбання про тіло мудрістю тіла. Але може бути й таке шукання добра тіла чи якоїсь приємності тіла, що воно не цілком підпорядковане найвищій меті – Богові, але й не відвернене від тієї мети, не є запереченням тієї мети. І тоді дбання про це вдоволення, чи розкіш, чи добро тіла й шукання засобів до задоволення їх не є тяжким, а повсякденним гріхом, і така мудрість тіла не є смертним гріхом [2, 382].

11 В лютих часах світової війни, в яких доводиться переживати більші страждання, очі християн частіше звертаються до Пречистої Діви Марії, очікуючи від Неї заради й помочі та доручаючи їй опіку над стражденими людьми, як теж і справу світового миру, в якій ніхто з людей не бачить ніякої розв'язки [1, 362].

12 Характерний приклад хитрого поступування оповідає книга Ісуса Навина. Коли жиди здобували вже обіцяну землю, а всі хананейські народи, передбачаючи свій погром, готувалися до боротьби на смерть чи життя, зголосилися до Ісуса Навина делегати недалеко розташованого міста Гаваон і трьох сусідніх містечок, одягнуті в старі одежі, з витертим і зужитим взуттям, з харчами й клунками в старих і брудних мішках, з хлібом, що висох кілька тижнів тому. Вони стали перед Ісусом Навином та ізраїльською старшиною, пропонуючи жидам союз як мешканці дуже далеко розташованої країни. Подертою одіжжю й зісохлим хлібом, мішками тощо вони хотіли зробити враження, що кілька тижнів і більше були в дорозі (Іс. Нав. 9, 3-14). Не треба нагадувати, що жиди були досить наївні та до слова повірили в це оповідання [2, 383].

13 Вада покvapности засадничо різниться від чесноти евстоxії, про яку ми вже говорили і яка полягає в тому, щоб швидко і влучно схопити відповідний предмет. Передовсім тому, що чеснота проявляється тільки тоді, коли таке швидке рішення є обов'язкове, а не тоді, коли воно або цілком непотрібне, або коли на рішення можна довго ждати. Чеснота евстоxії-проворности не легковажить чужої думки ані чужої помочі і не є сліпою до всіх обставин та небезпек, лише (незалежно від того, чи є природною рисою, чи з Божої благодаті) все те розглядає, швидко йдучи до мети – часто більше під впливом духа ради, ніж під впливом власного судження. Врешті, внутрішній стан душі, очевидно, освячений благодаттю, є такий, що в моментальному акті не на себе надіється, а на Бога, та Божу поміч ставить на першому місці. Видячи потребу швидкого рішення, виконує свій обов'язок, вирішуючи без ніякого зволікання. Може і в раптовому і швидкому акті вмістити всю покору, яка забезпечує поміч з неба. Евстоxія виглядає радше як геніальний помисл, виконаний в одній хвилині, тоді як діло покvapности та загонистости виглядає радше як діло чоловіка глупого, що хоче видаватися Генієм [2, 377-378].

14 ... Та к воно лише тому, що багато є християн, які лише з імени є християнами; багато є таких, що у них нема християнських принципів, і багато таких, що, хоч мають християнські принципи, не дотримуються їх, і то не менше у приватному, як і в суспільному житті. Однак де лише знайдеться хоч кілька справді пересічних християн, що на ділі виконують всі обов'язки, які визнають, там усюди мусить витворитися під

проводом Церкви сильна й солідарна організація і суспільна акція таких християн, оперта на Божому законі і на душі християнської любови [4, I т., 289].

15 Як через гріх був обірваний зв'язок любови між Господом і людьми, то не мав чоловік того золотого персня. А коли через сповідь до Господа Бога вернувся, то і йому цей золотий перстень любови повертається.

Хто з Вас у своїх гріхах був подібний до блудного сина, той нехай буде і в покаянні до нього подібним. А Бог прийме його так, як той отець милосердний блудного сина прийняв.

Та к само, як той блудний, раз прийнятий із такою любов'ю до хати вітцівської, вже своєї хати не покидає і на чужу службу вже не йде, так само і Ви, що покаянням до Бога вернулися, до своїх гріхів не повертайтеся!

Уважайте: як той блудний син, коли отець так ласкаво його прийняв, стерігся, щоб уже ніколи свого отця не образити та ніколи не покинути його. Як міркуєте, коли б до нього прийшов був той самий недобрий пан, що йому свиней казав пасти, та запрошував назад до давньої служби, чи пішов би син за ним? Як би йому обіцяв дати ті самі приємності, котрих уже зазнав у нього на службі, що відповів би йому той син? Правда, що вже його і слухати б не хотів? [3, 240].

16 Синівський страх росте зі зростом любови й лишається навіть у Святих у небі. Страх невірничий, оскільки є невірничо-невірничим, гине цілком, як тільки любов входить у душу. Богослови кажуть, що з наближенням любови гасне невірничість страху, а застається тільки страх кари й власна любов, але вони вже підпорядковані Божій любові, себто з невірничого страху лишається те, що творить його суть, – страх кари. В міру росту в душі Божої любови той страх кари зменшується: чим більше хто Бога любить, тим менше боїться кари; передовсім тому, що звертає менше увагу на своє власне добро, якому противиться кара; а далі й тому, що чим більше Бога любить, тим сильнішу має певність нагороди. Надія стає в нього неначе певністю, стає тим, чим, властиво, повинна все бути. Страх не повинен ніяким способом зменшувати ту певність надії, але до певности надії додається якась віра і якась певність, котру страх може зменшувати, а тому в міру зменшення страху росте та віра й та певність, що не є притаманні надії, а прилучені до неї [2, 185].

17 Якщо порівняємо об'явлену Божу науку з копальнею золота, то треба сказати, що тільки в найглибших її верствах, до яких доходять лише рідкісні душі, знаходиться те найцінніше й справді прерідкісне золото мудрости. В поверховому пізнанні Божої правди її нема, бо вона в душах з'являється в міру їхнього віддалення від гріха, в міру ступеня, на якому людська душа може стати подібною до Ісуса Христа, ставати Йому близькою, Йому рідною. Прикмета людської душі, яку називаємо Божою Мудрістю, є неначе якимсь духовним спорідненням з Божою Особою Ісуса Христа, бо Божа Мудрість є також Божою Іпостассю, Божою Особою. І яким чудом, чудом чудес, Божа Мудрість, Божа Іпостась може ставати чи стати прикметою нашого розуму?! Проблема над усіма проблемами, якої людською бесідою хіба ніхто не розв'яже. Хіба треба ждати на ту хвилину, коли “будемо до Нього подібні, побачивши Його таким, яким є”. Але коли Боже слово нашому доступне й коли годиться, коли треба тим розумом вникати в найглибші тайни Божого Об'явлення, то як же не дивуватися, як же не ставати зі захопленням перед тим питанням: Божа Іпостась є прикметою нашого ума?! [2, 133]

18 Та любов, спільна для всіх християн і всім доступна, може мати в людській душі три ступені, один вищий від другого, які варто нам тут подати, щоб у нашому

випадку пристосувати до нашого недужого лік, що відповідав би його станові. Ті три ступені Божої любови відповідають загальній схемі кожного поділу, у якій розрізняємо початок, середину й кінець. Відповідно до того три ступені любови були би любов початкуючих, любов поступаючих і любов звершених. Різні ступені любови розрізняються тут різними заняттями чи завданнями, до яких веде чоловіка поступ у любові.

На першому етапі мусить людина зайнятися тим, що головне, себто відступленням від гріха й боротьбою з пристрастями, що любові противляться. Така є любов початкуючих; її треба годувати, як малу дитину, гріти й берегти від смерти, від зіпсуття, яким є тяжкий гріх.

На другому етапі завданням людини, її заняттям є те, щоб діяла в любові. Головний намір людської душі звертається тоді до того, щоб любов міцніла, зростаючи. Неначе дитину, треба викохати й виховати та довести її до зрілості людського віку.

Третім завданням, заняттям чи наміром людської душі з часом стає виключно те одне, щоб поєднатися та пристати до Бога, щоб Ним тішитися і Ним користуватися. Такою є любов звершених, що так, як Апостол, бажають розв'язатися і бути Христом [2, 269].

19 Але природний розум не є бездіяльний у пізнанні надприродної правди. Він, просвічений вірою, ретельно, побожно й покірно шукає та з Божою поміччю доходить до якогось розуміння Божих тайн, а те розуміння є прецінне й прекорисне.

Розум доходить де в чім до того розуміння через порівняння з тим, що сам природно пізнає, де в чім зі злуки самих тайн і з їх відношення до останньої цілі чоловіка. Та людський розум ніколи не стає здатним пізнавати чи розуміти ті правди з такою ясністю, з якою розуміє те, що є природним предметом пізнання. Бо Божі тайни самою природою так перевищують сотворений розум, що навіть тоді, коли вони відслонені даним об'явленням і прийняті вірою, зостаються завжди неначе прикриті гейби якоюсь заслоною віри, оточені немов темрявою. Такими лишаються так довго, як довго в тому смертному житті “мешкаємо далеко від Господа; бо ходимо вірою, а не видінням” (II Кор. 5, 6-7) [2, 167].

20 Між природою і надприродним, між розумом природним і світлом віри є якісь прірви, в яких безконечна майже безліч нерозв'язаних проблем і труднощів, що їх не висловити. Зачіпає їх св. Павло, протиставляючи Божу Мудрість тому, що людям мудрим випадає. “Коли хто між вами вважає себе мудрим на цьому світі, нехай буде дурним, щоб бути мудрим, бо мудрість цього світу є глупотою у Бога, бо написано: “Спіймаю мудрих у їх хитрості” (Йов. 5, 13). І знову: “Господь знає думки мудрих, що вони пусті” (Пс. 93, 11)” (I Кор. 3, 18-20) [2, 387-388].

21 Та к побудоване надприродне на природі. Благодать не ламає і не змінює суті природи; вона освячує тільки і підносить Божий надприродний закон, закон Євангелія, спирається і тільки доповнює природний закон. Та ціла будова, те нове сотворіння (як каже св. Ап. Павло) людства піднесеного і освяченого Божим життям благодати є, очевидно, архітвором понад усі можливі архітвори, бо є ділом всемогутности і безконечної мудрости Бога-Слова, що прийняв на Себе людське тіло. Через Своє Слово сотворив Бог пречудне діло людської природи, а після її падіння – більшим і вищим чудом – ту упалу природу з благодаттю, ті немовби природні підстави, на котрих спирається ціла будова благодати, те наче природне коріння, з якого виростає дерево благодати. Кажемо “наче”, бо природа, коли стає основою благодати, корінням

того чудесного організму, яким є надприродне, має це не від себе, а є Божим даром. Першопочаток, саме зерно того організму, найменший камінь того фундаменту походить з неба, а не зі землі. Тому не можна би прийняти слів “фундамент” чи “корінь” у тому значенні, що одне чи друге належить іще до природи. Оскільки вона стає основою надприродного, зеренцем чи корінням того організму, яким є діло благодати, тоді вона вже є надприродним Божим даром, тоді вона вже є благодаттю. Та повна таємниця злука природи з надприродним, той кордон поміж ними, що захований десь в безоднях людської душі, – це тайна віри, може, одна з найтрудніших для розуміння і уявлення. Тим-то і наука віри про Божу благодать така повна безконечних майже труднощів, така щедра на проблеми, над котрими людський розум довгі віки працює і шукає, а не є ніколи в змозі розв’язати тих труднощів і відслонити заслони, яка прикриває тії правди, що їх бачимо тільки в дзеркалі і в енігматі – згадці, як каже Ап. Павло (I Кор. 13, 12) [4, I т., 246].

22 Перша праця – любов до ближнього в родині, а вона для родини і щастя, і силу, і Боже благословення приносить. Якби так в наших родинах було більше любови, ми би мали половину Божого ладу в громаді [4, I т., 183].

23 А навчитись молитися – то дуже велика наука в житті. Така дитина, що дома щодня молиться разом з родичами, то й в церкві буде можна її пізнати з побожності.

Подивіться на дітей в церкві. Відразу скажете, чи котра має побожних родичів, чи недбалих. Одна дитина в церкві чемно і красно поводитьсь, а друга сміється, обертається і іншим перешкоджає, а про молитву і не думає. Кожна робить, як научилася від родичів [4, II т., 58].

24 Якби так в кожній родині і чоловік, і жінка, а потрохи і діти, бодай старші, хотіли над тим щиро попрацювати, щоб любов в родині множилася, чи ж життя в хаті не було би кожному солодше? От хоча би одне. Хай би ми хоч раз, прецінь, збулися всяких прокльонів і всякої сварні. Чи не було би ліпше? Думаєте, що трудно, що не дасться? Спробуйте лишень тиждень, скажіть собі взаємно: не буде прокльону, не будемо клясти. Тиждень без прокльонів витримаєте. А по тижні наново скажіть собі: є ще тиждень. Змогли раз – чому другий раз не можна? А хто вже два тижні не кляв, то і місяць витримає. А хто місяць не кляв, той вже і від прокльонів відвик. І ось вже одне діло Божої любови до ближнього в хаті зроблено. І не думайте собі, що се мале діло. Воно вже значне і перед Богом, і перед людьми, бо єсть знаком, що в тій хаті, в родині живуть справжні, щирі християни. Християнська хата не так значна святими образами, як християнським життям тих, що у хаті живуть [4, I т., 183].

25 У ширшому значенні ділом милосердя, як і милостинею, є все, що дається або робиться для ближнього Бога ради, беручи до уваги його потреби тіла і душі. У вузкому значенні тими словами називається тільки те, що дається убогому для задоволення його матеріальних потреб. В тому значенні поміч, надана ближньому, є одним з найважливіших громадських обов’язків, на який звертають увагу не тільки віросповідання і проповідування Євангелія, але також і соціологи, і філософи. Є, однак, важлива різниця поміж філософічним і християнським поняттям помічі ближньому. Для християнина є ця поміч ділом любови до ближнього, зробленим з любови до Бога або бодай з уваги на Бога. Матеріально милостиня соціолога і християнина є поміччю, наданою нужденному ближньому, але формально християнський акт милосердя має вище духовне значення; він керований мотивом вищим, надприродним; він просвічений світлом християнської віри і Божої благодати [4, I т., 249].

26 Одне діло зроблене – беріться до другого діла. Заведіть в хаті спільні молитви. Я о тім вже не раз писав... Ви, певно, думали, що такі спільні молитви – річ страшно трудна. Ану, може, би Ви тепер спробували. Родичі і діти, челядь хай рано і ввечір або бодай раз на день всі вклянуть перед святою іконою Матінки Божої, та й уголос поволі і виразно молитви всі хай говорять. Як можна – то з молитвослова, а як ні – то з пам'яті [4, I т., 183].

27 Прикмету чи чесноту євангельської простоти ми поєднали з євангельською вбогістю, бо це прикмети між собою подібні і між собою зв'язані. Вони обидві надають відданню себе Христові тієї ознаки беззастережності, цілості, повноти й щирости, якої обов'язково треба, щоб уникнути будь-якої облуди й усякої навіть тіні фарисейства. Не будемо розводитися над питанням, які чесноти поміж згаданими є окремими чеснотами. Кожне слово, очевидно, має безпосередньо інше значення, але річ у всіх як не цілком та сама, то дуже близька.

Убогість полягає в неоціненні дібр цього світу або бодай у правильному їх цінуванні, себто як другорядних.

Простота у першому значенні – те, що небрежливість, брак подвійності, а тому простий – це нескладний, невикривлений, що йде простою лінією, котрого поступування є все одне і те саме й таке, що веде просто до цілі.

Щирість – коли слова й діла відповідають гадкам і меті, брак облуди, брак інтриги та хитрощів у поступуванні з ближніми, добра воля в ставленні до них.

Сонячність – означає ту прикмету, у котрій серце прозоре, ясне, світле, нічого не приховує, все як на долоні, немає ніяких задніх, прикритих і хитрих думок.

Праведність – це те саме, що стан благодати або життя за Божим правом. Невинність – це брак гріха.

Чесність – це совісність у виконанні обов'язків справедливості щодо ближніх, одна міра й одна вага для всіх.

Всі ці прикмети чи чесноти ми зібрали в додатку до життєвої мудрости, бо вони всі належать передовсім до вибору засобів, що ведуть до мети, себто до простого прагнення до тієї мети. Можна би говорити про ті чесноти і при моральній чесноті стриманості, бо для них всіх потрібне опанування пристрастей, а передовсім пристрасти жадають добра [2, 407-408].

28 Звичай читати Святе Письмо кожного дня, хоч би хвилинку, повинен стати звичаєм кожної християнської родини. Те читання повинно бути щоденною поживою людей. Воно є їжею здоровою, цілющою, що зміцнює, воно й повинно великою мірою заступити те, що бідні, засліплені люди вважають за необхідний харч кожної днини – читання часописів [5, 209].

29 Нарід, котрий має учених, здобуває собі в інших визнання і честь, і люди з ним рахуватися мусять [4, II т., 10].

30 Для християн є це певна річ, що коли б Пресвята Діва Марія взяла в руки цю справу і усі труднощі, пов'язані з нею, то ми скоро дійшли би не тільки до миру взагалі, але й до справедливого і тривалого миру. Бо кожний розуміє, що мир, який не рахувався б із потребами народів і при якому народи уважали б себе скривдженими і ними в дійсності були, не був би ніяким миром, а радше причиною нових чимраз гірших ускладнень і взаємної ненависти, які мусили би довести до нових воєн [1, 362].

31 Вручаючи Вас любові і милосердю Христовому, просимо Спасителя Нашого, щоби дав нашому народови християнським життям та християнською працею дійти до кращого майбутнього, до правдивої загальної просвіти, до доброго матеріального

побуту, до моральної сили і здоров'я у Христі Ісусі Спасителю світу, в ім'я Котрого уділяємо Вам всім Наше Архієрейське благословення [4, I т., 426].

ДЖЕРЕЛА

1. Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації (друга частина). – Йорктон, САСК, Canada, 1962 – П.П., М.А.Ш.
2. Митрополит Андрей Шептицький. Твори (аскетично-моральні) // Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Рим: Видання Українського Католицького університету ім. Св. Климента Папи, 1978 – АШТ.
3. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького.
Пастирські листи (2.VIII.1899 р. – 7.IX.1901 р.). – Т. I // Праці Українського Богословського Наукового Товариства. – Т. XV. – Торонто, 1965; Репринтне видання: Монастир Монахів Студійського Уставу. – Львів: Видавничий відділ “Свічадо”, 1994 “Т.С.Б.М.А.Ш.
4. Церква і суспільне питання. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. – Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 1. Пастирське вчення та діяльність: За ред. Андрія Кравчука. – Львів: Вид. Отців василян “Місіонер”, 1988 – ЦЦЄ, II т.
5. О. Юліан Катрій ЧСВВ. Терміни Східних отців. – Львів: Вид. Отців василян, 1988. – ПСО, о.Ю.К.